



Збірник наукових праць студентів та молодих учених

JUVENIA STUDIA



Випуск 15

2025

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН
імені О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО



Co-funded by the
European Union



JUVENIA STUDIA

Збірник наукових праць студентів та молодих учених

Випуск 15

Чернігів
ФОП Лозовий В. М.
2025

УДК 930(41/99)+37
ББК Ч48+3(0)+Т5+Х
Ю 14

Редакційна колегія: Кеда М.К. (головний редактор), Стрілюк О.Б. (заступник головного редактора), Коваленко О.О., Токарев С.А., Шара Л.М.

Відповідальний за випуск – кандидат історичних наук, професор Коваленко О.Б.

Ю 14 **Juvenia studia:** Збірник наукових праць студентів та молодих учених. Випуск 15 / Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського: НУЧК. Чернігів: ФОП Лозовий В.М., 2025. 164 с.

ISBN 978-617-7423-72-9

Матеріали збірника наукових праць молодих учених висвітлюють широке коло проблем вітчизняної та всесвітньої історії, права, педагогіки, психології та краєзнавства. Для здобувачів освіти різних рівнів, учителів, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами гуманітаристики.

Випуск підготований у рамках проєкту програми ЄС Erasmus+ напряду Jean Monnet «Вивчення Європи: освітній вимір» № 101085480–SEED–ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Друкується за рішенням Вченої ради Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського (протокол № 8 від 24.03.2025 р.)

Адреса редакційної колегії: 14000, м. Чернігів, проспект Миру, 13. Тел. (0462)777-391

УДК 930(41/99)+37
ББК Ч48+3(0)+Т5+Х

ISBN 978-617-7423-72-9

© Автори, 2025
© Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2025



ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ

Єлизавета Гладченко

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В'ЯЗНІВ КОМПЛЕКСУ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ АУШВІЦ

У статті досліджено умови життя та побут в'язнів концентраційного табору Аушвіц 1940–1944 рр. Проаналізовано спогади першого коменданта концтабору Рудольфа Гьосса. Акцентовано увагу на особливостях трудової діяльності, санітарно-гігієнічній характеристиці перебування в таборі, облаштуванні житлового простору, харчуванні, лікуванні ув'язнених.

Ключові слова: Аушвіц, концтабір, в'язні, умови життя, побут.

Концентраційний табір Аушвіц є об'єктом історичних досліджень багатьох вчених, серед яких переважну більшість становлять іноземні історики. Проте ця тема привернула увагу й українських дослідників. Особливий внесок у вивчення Аушвіцу зробила Тетяна Пастушенко, яка дослідила багато аспектів функціонування концтабору [1; 3]. Важливим джерелом інформації для вивчення зазначеної теми є автобіографічні записки першого коменданта Аушвіцу Рудольфа Гьосса (1940–1944 рр.) [7]. Також джерельну базу статті становлять справи з архіву Арользена (Arolsen Archives; Міжнародний центр нацистських переслідувань) [8-11].

Спочатку основу в'язнів концтабору Аушвіц (пол. Освенцім) становили в'язні із Заксенгаузена (30 німців – «капо»), Дахау (40 польських студентів) та з міста Тарнув (728 в'язнів і перші 100 охоронців СС). В історії Аушвіцу виділяють «польський» та «єврейський» періоди.

Сюди потрапляли поляки, засуджені за політичними статтями (концтабір нараховував 10 000 поляків до березня 1941 р.) [4, с. 247-248]. Окрім поляків привозили й представників інших народів Західної та Східної Європи, але у меншій кількості. Радянські військовополонені опинилися в таборі після нападу Третього Райху на СРСР. Їх використовували для побудови табору поблизу Біркенау [7, с. 24]. У серпні 1944 р. Аушвіц нараховував більше 145 тисяч ув'язнених [4, с. 249]. Окрім політичних в'язнів та ув'язнених за етнічними ознаками в Освенцімі перебував і справжній криміналітет – «зелені», як їх прозвали на місцевому жаргоні [7, с. 27].

Комплекс концтаборів Аушвіц складався з трьох таборів – Аушвіц I, Аушвіц II (Біркенау) та Аушвіц III (Моновіц). Останній був табором для примусових робіт. Фізично витривалі в'язні перебували тут, допоки їхня сила могла приносити користь німецькій економіці та власне табору. Слабкі в'язні після селекції знищувалися.

Селекція проходила в Аушвіці I під час реєстрації новоприбулих. Після цього їх дезінфікували та розподіляли по бараках [6]. В'язням робили спеціальне татуювання на лівій руці у вигляді особового номера [3]. Ці номери використовували замість особистих імен в'язнів. При звертанні працівника СС до в'язня той мав відповідати наступним чином: «(власний особовий номер німецькою мовою), Heil Hitler!» [2].

В'язні Моновіцу спеціалізувалися на виробництві боєприпасів на підприємствах та заводах («Німецькі заводи озброєння» – DAW, з 1941 р.), вугільних шахтах та кар'єрах за ініціативи райхсмаршала авіації Германа Герінга [4, с. 248]. Концтабір також співпрацював з німецьким концерном «I. G. Farben». Біля табору знаходився комбінат цього концерну – «Буна», який випускав синтетичну гуму та паливо.

І хоча на в'їзних воротах до Аушвіцу був напис «Arbeit macht frei» («Праця робить вільною»), робітники концтабору не мали жодних прав. Спочатку на примусові роботи до Буни щодня пішки ходили в'язні Аушвіцу I. Завод знаходився біля села Моновіц, тому робітники долали велику кількість кілометрів, а потім – важко працювали, що дуже виснажувало. Здоров'я та моральний стан в'язнів швидко погіршувалися. Через певний час в'язнів почали доправляти до Буни залізницею [3]. Згодом біля Моновіцу збудували окремий табір саме для робітників заводу Буни.

З 1941 р., після візиту райхсфюрера СС Генріха Гімлера до Освенціму, у хімічній промисловості в Аушвіці працювало 10 тисяч осіб [4, с. 248].

Що стосується Біркенау, то це був найбільший табір Аушвіцу. Він був поділений на блоки за статевими та національними ознаками. Окремо жили чоловіки та жінки; поляки, євреї, роми [3].

Більшість дослідників схиляється до думки, що тут найбільш жорсткої селекції зазнавали євреї. Фізично витривалих відправляли на примусові роботи та конфісковували все майно [3]. Речі в'язнів забирали співробітники СС, сортували у «Канаді» для експорту в Німеччину. З квітня по липень 1944 р. на примусові роботи було направлено близько 110 000 угорських євреїв із 426 000 прибулих [3].

В'язні Біркенау на певних етапах ув'язнення також були змушені працювати у численних філіях Аушвіцу. Вони займалися виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції (курс виправних робіт Генріха Гімлера) [4, с. 248]. Прикладом однієї з них є експериментальна с/г станція у Райско [3].

З 26 березня 1942 р. до комплексу концтаборів Аушвіц відносився і жіночий концентраційний табір [4, с. 249] із власними комендантками (Йоганна Лангефельд, Марія Мандель та Елізабет Фолькенрат) [1]. Комендантки були нижчою ланкою керівництва порівняно з комендантом Аушвіцу, попри це, дехто з них користувався своїм статусом, наприклад, Марія Мандель та Елізабет Фолькенрат. Йоганну Лангефельд, навпаки, характеризували як «м'якотілу» начальницю.

Комендант Освенціма згадував, що ув'язнені жінки були витривалішими за чоловіків, хоча вони жили у важчих санітарних умовах. Жіночий криміналітет був жорстокіший за чоловічий. Жінки систематично знущались одна з одною. До Аушвіцу «зелених» привозили також з жіночого табору Равенсбрюк. Здебільшого це були багаторазово засуджені повії. Вони виконували роль капо для єврейок та знущались над ними. Існувала окрема категорія ув'язнених жінок – проповідниці Біблії – німкені та голландки. Іноді вони служили в сім'ях есесівців. Усі інші жінки працювали на сільськогосподарських об'єктах. Задля безпеки начальниці часто мали при собі зброю (пістолет) та собак [7, с. 26-28].

Адміністрація та охорона використовували різні засоби для власної безпеки. Вони мали «собачу роту» зі спеціально навченими собаками. Територія навколо табору була замінована [7, с. 28].

Потурання німецькій верхівці відігравало важливу роль у житті в'язнів, часто таким чином в'язні рятувалися від смерті. Ті з ув'язнених, хто пішов на співпрацю з СС, могли просунутись до найнижчих щаблів нагляду. Вони мали можливість стати старшими по бараку, старшими по кімна-

ті або капо (наглядач за примусовою працею) [5]. В жакливіх умовах існування люди намагалися якось полегшити власне становище, тому вдавалися до таких заходів. Вони могли знущатися та доносити на власних співкамерників, щоб задобрити наглядачів. Капо могли дістати необхідні їм речі. Загалом, вони не були надто нужденними в Аушвіці [7, с. 23].

Очевидці стверджували, що майбутніх в'язнів Аушвіцу доставляли до концтабору потягами у вантажних вагонах для худоби [2]. Там не було опалення та мережі виведення відходів, тому у вагонах панувала антисанітарія та холод. Їх перевозили без їжі та води. Часто люди не знали, куди їх везуть. Велика мережа концентраційних таборів по всій Центрально-Східній Європі забезпечувала поетапні перевезення в'язнів, тому іноді люди опинялися в Аушвіці не одразу.

Санітарні умови в Аушвіці також не були належними. Гьосс згадував, що Аушвіц кишив комахами, а під час відлиги у бараках панувала сирість [7, с. 20, 24]. Іноді в концтаборі спалахували епідемії: протягом липня – жовтня 1942 р. у таборі був карантин через епідемію тифу [3].

Рудольф Гьосс писав, що він спочатку ставився до в'язнів Аушвіцу краще, ніж адміністрації в інших таборах. Він хотів таким чином поліпшити трудову спроможність ув'язнених. Але згодом він «розчарувався» [7, с. 20]. У всіх подіях Аушвіцу Гьосс звинувачував рапортфюрера Герхарда Палича, бо він відібрав не тих людей із Заксенгаузена на роль капо в Освенцімі [7, с. 21].

Психологічно травмовані в'язні негативно ставилися не лише до адміністрації, а й один до одного [7, с. 23].

У таборі знаходилися радіоприймачі, і в'язні могли його слухати. Іноді співробітники СС розповідали новини з фронту наглядачам, а ті передавали усім іншим. Розповсюдженню інформації сприяли й новоприбулі [7, с. 23].

Гьосс стверджував, що у таборі були можливості для втечі, але цим мало хто користувався. Людей стримував страх перед можливим покаранням, що могло торкнутися не лише їх, але й їхніх сімей та співкамерників. Проте дехто все ж тікав, іноді навіть успішно. На допомогу втікачам приходили місцеві жителі навколишніх населених пунктів. Якщо спроба була невдалою, то втікача вбивали і біля його мертвого тіла проводили показовий марш в'язнів [7, с. 23]. Влітку 1942 р. сталася одна зі спроб втечі невеликої групи радянських військовополонених. Декому вдалося втекти, а декого – вбили [7, с. 24].

Роми («цигани») становили окрему групу ув'язнених. З ними у бараках також жили в'язні інших етносів – бродяги, трудові ухилианти та асоціальні елементи. Циганський табір мав містити до 10 000 осіб і був забитий повністю. Роми чинили найменший опір адміністрації Аушвіцу, іноді поводитися наївно та добродушно. Вони мали оркестр та імпровізований дитячий садочок [7, с. 25].

З 1941 р. основною частиною в'язнів Аушвіца стали євреї. Гьосс згадував євреїв як найменш витривалих. Вони більше піддавалися психологічному тиску [7, с. 26]. Цьому сприяло також особливе ставлення нацистів до євреїв, бо, наприклад, їм було заборонено писати й отримувати листи та посылки в той час, як інші в'язні мали таку можливість [9].

В Аушвіці знаходилися діти, які потребували дитячого харчування. У таборі цього не було. Від стресу та недоїдання матері втрачали власне молоко і не могли прогодувати немовлят [7, с. 25].

Лікарня була особливим місцем для в'язнів. Попри те, що у бараках лютували страшні захворювання (наприклад, тиф), перебування у лікарні ставало місцем для відпочинку від щоденної праці [7, с. 24].

Харчування також мало багато недоліків. За їжу билися та вбивали. Гьосс свідчив про випадки канібалізму у таборі [7, с. 24]. Жахливі умови життя поступово перетворювали спочатку абсолютно здорових та витривалих людей на безпомічних та знедолених.

Таким чином, побут в'язнів усіх груп концентраційного табору та його філій базувався на щоденних примусових роботах на промислових підприємствах, шахтах та у сільському господарстві. Фізичне навантаження на людей було надмірним, відпочити вони могли лише у лікарні. Спочатку у таборі перебували здебільшого поляки, а згодом – європейські євреї. Особливе місце посідали цигани. Окремо від чоловіків жили жінки. В'язні могли стати капо або начальниками по бараках. У них панувала певна ієрархія серед ув'язнених. В'язні німецького походження були більш привілейовані. У бараках панували антисанітарія та моральний занепад. Харчових продуктів не вистачало для того, щоб прогодувати повністю заповнені бараки. Щоб дістати їжу, в'язні вчиняли злочини по відношенню до співкамерників. З Аушвіцу можна було втекти, але цією можливістю мало хто користувався через страх бути покараним.

Джерела та література:

1. Вронська Т. В., Пастушенко Т. В. ОСВЕНЦИМ. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.
2. Очеретяний В.В., Ніколіна І.І. Процес створення нацистської табірної системи на території Польщі в період Другої Світової війни. *ІНТЕРМАРУМ: історія, політика, культура*. Житомир: «Полісся», 2018. Вип. 5. С. 190–199.
3. Пастушенко Т., Усач А. Охоронці концтабору Аушвіц: відбір, підготовка та соціальний склад Вахманшафту СС. Наукове дослідження. Концтабір Аушвіц – український вимір: дослідження, документи, свідчення. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. К., 2019. С. 101–114.
4. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінін: монографія. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
5. Табір «Аушвіц». *Енциклопедія Голокосту*. 2019. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/auschwitz> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Аушвиц. Место на земле. Альбом Аушвиц. Фотоальбом із інформаційними довідками / Яд Вашем. Меморіальний комплекс історії Голокосту. 16 с.
7. Гесс Р. Комендант Освенцима. Автобиографические записки Рудольфа Гесса. Штутгарт. 1958. 280 с.
8. Correspondence concerning Buna plant in – Auschwitz. *Архівні документи. Arolsen Archives*. URL: https://collections.arolsen-archives.org/en/search/topic/1-1-2-0_9053100?s=aus%20chwitz (дата звернення: 10.03.2024).
9. Poles in Auschwitz. Стаття. Memorial and museum Auschwitz-Birkenau. URL: <https://www.auschwitz.org/en/history/categories-of-prisoners/poles-in-auschwitz/> (дата звернення: 10.03.2024).
10. Polish report about KL Auschwitz-Brzezinka (Birkenau). *Архівні документи. Arolsen Archives*. URL: https://collections.arolsen-archives.org/en/search/topic/1-1-2-0_8006405?s=aus%20chwitz (дата звернення: 10.03.2024).
11. Special treatment in various concentration camps Auschwitz, Sachsenhausen and Dachau, – witness statements. *Архівні документи. Arolsen Archives*. URL: https://collections.arolsen-archives.org/en/search/topic/1-1-0-4_9043100?s=aus%20chwitz (дата звернення: 10.03.2024).

«ФАВОРИТКА НА ТРОНІ»: ВПЛИВ МАРКІЗИ ДЕ ПОМПАДУР НА ФРАНЦУЗЬКУ ПОЛІТИКУ

У статті висвітлено життєвий шлях Маркізи де Помпадур – однієї з найвпливовіших жінок Франції XVIII ст., фаворитки короля Людовика XV. Проаналізовано політичну діяльність маркізи, її роль у культурному розвитку країни та підтримці мистецтва. Акцентовано увагу на особистих якостях, які допомогли їй утримувати владу при дворі.

Ключові слова: Жанна-Антуанетта Пуассон, фаворитка, Людовик XV, мистецтво, політика.

Історія знає багато прикладів жінок, які, не маючи влади де-юре, де-факто впливали на політику своїх країн. Однією з таких жінок була Жанна-Антуанетта Пуассон, відома як Маркіза де Помпадур. Вона була фавориткою короля Людовика XV та стала важливою політичною фігурою Франції XVIII ст. Завдяки своєму розуму та дипломатичним здібностям вона впливала на королівський двір, підтримувала реформи та відігравала значну роль у розвитку культури та мистецтва.

Постаттю цієї фаворитки цікавилися здавна, а перші побіжні згадки про неї знаходимо у праці Вольтера «Давні і сучасні, або туалет пані де Помпадур» (1765) та у пісні «Les reproches de La Tulipe à Madame de Pompadour» («Докори тюльпана мадам де Помпадур») (1757), текст якої приписують Вольтеру. У 1809 р. К. Кроуфорд опублікував мемуари Ніколя Колессон, першої покоївки мадам де Помпадур, як історичну розповідь про двір Людовика XV. Праці сучасників, зокрема К. Певітт, Р. Хупер-Хамерслі, А. Фореман та інших значно збагатили уявлення про Маркізу де Помпадур. В українській історіографії ґрунтовних досліджень про Маркізу де Помпадур немає. Ця тема залишається актуальною та потребує подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати вплив Маркізи де Помпадур на політичне життя Франції XVIII с., визначити її роль при дворі Людовика XV, з'ясувати, яким чином вона впливала на прийняття державних рішень, та висвітлити її внесок у розвиток культури та мистецтва своєї історичної доби.

У XVIII ст. роль жінок у суспільстві перетворилася на гарячу тему для обговорення. У Франції вплив жінок вищого світу на політику та культуру викликав критику та занепокоєння. Деякі мислителі та реформатори вважали, що жінки повинні займатися домашніми справами, а не втручатися у чоловічі сфери. Водночас в історії Європи XVIII ст. відомі жінки, які відігравали значну роль у політичному житті попри свою підпорядкованість чоловікам. Іноді королівські дружини та фаворитки помітно впливали на внутрішню та зовнішню політику [4, с. 25-26].

Фаворитки – це коханки правителів, які у Франції поділялися на «титолованих» та «маленьких». Хоча король міг мати багато коханок, лише одна мала офіційний титул та привілеї. Цей статус надавав значну владу, іноді навіть більшу, ніж у королеви [9]. Показовою в цьому контексті є персоналія Маркізи де Помпадур, – фаворитки Людовика XV, яка стала фактично прем'єр-міністром Франції завдяки своєму розуму, хитрості та інтригам.

Жанна-Антуанетта Пуассон народилася в Парижі 29 грудня 1721 р. у родині Франсуа Пуассона та Луїзи-Мадлен де Ла Мотт [6]. Її батько був замішаний у скандалі на чорному ринку, в результаті чого втік з країни, а дівчинка з матір'ю залишилися під опікою Ле Нормана де Турнехема.

Жанна була розумною та чарівною дитиною, тому її готували до вдалого заміжжя. Вона отримала чудову освіту в монастирі урсулінок, а потім навчалася у приватних учителів. Дівчинка вивчала гуманітарні науки, мистецтво та музику, знала п'єси напам'ять, чудово танцювала, співала та грала на клавикорді. У віці 9 років їй наворожили, що вона підкорить серце короля [3, с. 62; 7, с. 303; 10, с. 8].

Жанна-Антуанетта стала дуже привабливою та розумною дівчиною, вміла триматися в товаристві і подружилася з багатьма видатними людьми, яких причарувала красою, розумом і особливо чарівністю. Але через погану репутацію батька їй було важко знайти чоловіка. Зрештою, Ле Норман де Турнехем влаштував їй шлюб зі своїм племінником, Шарлем-Гійомом Ле Норман д'Етіолем. У них народилася донька [5; 7, с. 305].

Завдяки шлюбу Жанна-Антуанетта отримала можливість відвідувати відомі паризькі салони, а також відкрила власний, де збиралася інтелектуальна еліта. У цих колах вона розвинула свій розум, вміння вести розмову та гострий дотеп [3, с. 68].

На початку 1745 р. пані д'Етіоль познайомилася з Людовіком XV на балу-маскарадї з нагоди одруження дофіна Луї Фердинанда. Для неї це був чудовий шанс завоювати увагу короля, і вона використала його на повну. Дівчина ніби випадково зіткнулася з королем і «загубила» свою хустку. Весь вечір Людовик XV не міг відірвати очей від красуні.

Вже у травні про неї говорили при дворі, адже вона стала новою фавориткою короля. Мадам д'Етіоль розлучилася зі своїм чоловіком, а король поселив її у Версальському палаці, надавши апартаменти поруч зі своїми. Таємний хід дозволяв монарху непомітно відвідувати свою коханку. У серпні цього ж року Людовик XV вирішив зробити її незалежною, подарувавши їй маєток і титул маркізи де Помпадур. У жовтні її представили при дворі. Проте, її буржуазне походження викликало критику з боку деяких аристократів [5; 6; 8].

Завоювати серце короля було легко, але втримати його увагу було складніше. Маркіза де Помпадур запрошувала до двору цікавих людей, щоб Людовик XV не втратив до неї інтерес. Так, відомі митці, як Едме Бушардон та Шарль-Андре ван Лоо, отримали посади при дворі, а письменник Дені Дідро уникнув переслідувань. Деякі історики вважають, що мадам де Помпадур мала великий вплив на Людовика XV, який був сором'язливим та замкнутим. Вона стала його особистим секретарем та допомагала йому у спілкуванні з людьми. Проте, хоча вона й віддавала накази, остаточне рішення завжди залишалося за королем [5].

Маркіза почала своє життя у Версалі скромно, оселившись під дахом та намагаючись сподобатися усім, особливо королеві Марії Лещинській. Королева, старша за короля на вісім років, була зайнята своїми дітьми. Після народження спадкоємця престолу вона перестала цікавитися королем як чоловіком. Коли королева заговорила з Помпадур, та запевнила її у своїй повазі та відданості. Королева зі свого боку почала ставитися до неї краще, ніж до інших коханок короля [3, с. 70; 5].

Завдяки своєму становищу фаворитки та довіреної особи короля, Помпадур мала значну владу та вплив. У 1752 р. вона отримала титул герцогині, а в 1756 р. стала фрейліною королеви, що було найвищим досягненням для жінки при дворі. Фактично ж Помпадур виконувала роль прем'єр-міністра, впливаючи на кадрові призначення та політику держави [2, с. 11].

Жанна-Антуанетта зіграла ключову роль у так званому «розвороті союзів», ставши посередницею між австрійською імператрицею Марією Терезією та королем Людовіком XV. Франція та Австрія, які раніше ворогували, стали союзниками. У 1755 р. до Жанни-Антуанетти звернувся ав-

стрійський дипломат з проханням допомогти у перемовинах між країнами. Помпадур домовилася із герцогом де Шуазелем, своїм протеже, який і організував цей союз Франції з її давнім ворогом Австрією проти німецьких протестантських князівств. Наслідком став Версальський договір, спрямований проти Пруссії та Великобританії, що й визначило розклад сил на час Семирічної війни.

Ця державна концепція була непопулярною та призвела до катастрофічної для Франції війни. Фрідріх Великий розбив французьку та австрійську армії, а англійці витіснили французів з Канади. Мадам де Помпадур намагалася втішити короля відомим висловом: «Після нас хоч потоп». Але це не допомогло. Франція вийшла з війни знесильованою та майже банкрутом. Мадам де Помпадур підтримувала цю політику, а коли кардинал де Берніс зазнав невдачі, вона привела до влади Шуазеля, підтримуючи його в усіх планах: Фамільний пакт, придушення єзуїтів та Паризький мирний договір 1763 р. Перемоги Британії у війні дозволили їй стати провідною колоніальною державою, обійшовши Францію. За всі ці поразки провина була покладена на мадам де Помпадур [1, с. 213; 5; 11].

Маркіза де Помпадур розуміла, що має великий вплив на короля та його оточення. Вона вміло цим користувалася, підказуючи, кого призначити на посаду, а кого звільнити. Звичайно ж, вона не забула й про свою сім'ю, допомігши вітчиму стати генеральним директором будівельного відомства. Вона також сприяла кар'єрному росту своїх протеже. Без її рекомендації важко було отримати підвищення або матеріальну допомогу. Маркіза могла різко відповісти вельможам або перервати нудну для короля нараду. Одного разу міністр військово-морського флоту занадто довго читав свою доповідь, і маркіза не витримала: «Все! Досить! У короля вже обличчя стало жовтим... Прийом закінчено! До побачення». Міністр був змушений піти [11].

У 1750-х роках, через проблеми зі здоров'ям, мадам де Помпадур перестала бути коханкою короля та переїхала до королівських апартаментів. Людовик XV почав зустрічатися з іншими жінками, але Помпадур зберегла свій вплив на нього. Їхні стосунки з королем перетворилися на платонічні, але вона залишилася його довіреною особою та мала значний вплив на політику [5; 11].

З цього часу її співпраця з королем стала мистецькою та політичною. За пропозицією маркізи, її брат став директором королівських будівель, і вони разом з королем створили багато чудових споруд: Військову школу, площу Згоди, палац у Комп'єні, Малий Тріанон, нове крило Фонтенбло та інші. Вони також сприяли розвитку декоративного мистецтва, підтримуючи художників, скульпторів та ремісників. У Севрі було збудовано відомий порцеляновий завод. Вона також була меценаткою та підтримувала багатьох авторів, зокрема Дідро та д'Аламбера [5, 8].

Маркіза була законодавицею моди. Вона ввела в моду ридикюль, мереживні панчохи, високі підбори та зачіски, адже була невисокою на зріст. Вона також була вмілою із косметикою, особливо рум'янами. Мадам де Помпадур першою почала користуватися ванною, туалетом та біде щодня, адже у Версалі довгий час було брудно. Витончена, елегантна, начитана та весела, вона була ідеалом краси та стилю [12].

Мадам де Помпадур стала для Людовика XV незамінною людиною, якій він міг довіритись. Вона була його розрадою, адже він часто відчував меланхолію та нудьгу. Вона вміла його розважити, і навіть королева Марія Лешинська іноді приєднувалася до них [3, с. 102].

Незважаючи на свій вплив, маркіза також страждала від меланхолії. Її здоров'я погіршувалося, і невдовзі після закінчення війни, навесні 1764 р., вона померла від туберкульозу. Людовик XV був поруч з нею до самої смерті, доглядаючи її під час хвороби. Навіть вороги захоплювалися її мужніс-

тю в останні тижні життя. Мадам де Помпадур поховали в Парижі, в каплиці монастиря Капуцинів, разом з матір'ю та донькою.

Ім'я маркизи де Помпадур залишилося в історії, про неї знято багато фільмів та написано драм. Її обожнювали та ненавиділи. Але, незважаючи на всі перешкоди, вона змогла закохати в себе короля та стати його опорою, що дозволило їй зробити свій внесок у політику та культуру Франції [11].

Джерела та література:

1. Foreman Amanda, Mitford Nancy. Madame de Pompadour. New York : New York Review of Books, 2001. 296 p.
2. Goodman Elise. The portraits of Madame de Pompadour: Celebrating the Femme Savante. Berkeley : University of California Press, 2000. 188 p.
3. Hooper-Hamersley Rosamond. The Hunt after Jeanne-Antoinette de Pompadour: Patronage, Politics, Art, and the French Enlightenment. Lanham : Lexington Books, 2011. 397 p.
4. Hyde M., Milam J. Women, Art and the Politics of Identity in Eighteenth-Century Europe. London : Ashgate, 2003. 328 p.
5. Jeanne-Antoinette Poisson, marquise de Pompadour. URL: <https://www.britannica.com/biography/Jeanne-Antoinette-Poisson-marquise-de-Pompadour> (дата звернення: 25.03.2024).
6. Jeanne-Antoinette Poisson. URL: <https://web.archive.org/web/20080405034425/http://www.siefar.org/DictionnaireSIEFAR/SFPompadour.html> (дата звернення: 25.03.2024).
7. Lewis Tess. Madame de Pompadour: Eminence without Honor. The Hudson Review. 2003. № 56 (2). P. 303–314.
8. Madame de Pompadour. URL: <https://en.chateauversailles.fr/discover/history/great-characters/madame-pompadour> (дата звернення: 25.03.2024).
9. Maitresse-en-titre. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ma%C3%A9tresse-en-titre> (дата звернення: 25.03.2024)
10. Pevitt Christine. Madame de Pompadour: Mistress of France. New York : Grove Press, 2003. 352 p.
11. Маркіза де Помпадур народилася 300 років тому. URL: <https://history.karpat.in.ua/?p=2941&lang=uk> (дата звернення: 25.03.2024).
12. На її честь називали троянди та створювали діаманти: секрети кохання неперевершеної маркизи де Помпадур. URL: <https://history.znaj.ua/ru/178805-na-jiji-chest-nazivali-troyandi-i-stvoryuvali-diamanti-sekreti-lyubovi-neperevershenoji-markizi-de-pompadur> (дата звернення: 25.03.2024).

Дарина Муравейник

РОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ Р. КУДЕНХОВЕ-КАЛЕРГІ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЄДНОСТІ

У статі висвітлено діяльність Ріхарда Ніколаса Куденхове-Калергі у процесі формування концепції європейської єдності. Розглянуто чинники, що вплинули на становлення його ідей по створенню «європейської федерації». Окреслено основні етапи діяльності у формування концепції пан'європеїзму.

Ключові слова: Р. Куденхове-Калергі, європейська інтеграція, Пан-Європа, європейська інтеграція.

Сучасна європейська інтеграція стала унікальним прикладом існування системи співдружніх країн та взірцем для творення подібних політичних систем в Світі. Її формування має глибокі корені, оскільки ідеї об'єднання Європи з'являлися в різні історичні періоди. Проте фундаментальне ідеологічне підґрунтя цього процесу було закладене лише у 20-х роках XX століття. Саме тоді було створене концептуальне теоретичне обґрунтування консолідації європейських країн, а особливо вагомий внесок у розвиток цього процесу зробив граф Р.Куденхове-Калергі (1894–1972 рр.).

Ріхард Ніколас Куденхове-Калергі – австрійський політичний діяч, вчений і публіцист, засновник Пан'європейського руху та генеральний секретар Європейського парламентського союзу. Він став першим лауреатом премії Карла Великого за видатний внесок у європейську інтеграцію, а його ідея об'єднання вугільних і сталеливарних ресурсів Франції та Німеччини згодом була розвинута Жаном Моне та представлена Робертом Шуманом [2, с. 17; 3].

Як син австрійського дипломата, він зростав в гарному середовищі та здобув якісну освіту, а завдяки азійському корінню (його мати була японкою), як вважають деякі дослідники, був позбавлений національних упереджень [8, с. 69-70]. Згадуючи часи свого дитинства, Ріхард Куденхофе-Калергі писав: «як діти європейця і азіатки ми мислили не в національних категоріях, а континентами. Тому Європа завжди була в наших очах само собою зрозумілою єдністю, земля нашого батька» [4, с. 15].

Водночас походження Р. Куденхове-Калергі дало йому можливість встановити міцні зв'язки з австрійськими політичними, економічними та інтелектуальними колами, в яких і формувалися його погляди на необхідність створення своєрідної «європейської доктрини Монро», суть якої передбачала перетворення Європи на єдиного гравця, здатного відстоювати інтереси Старого континенту в умовах глобальної конкуренції [8, с. 71-72].

Не менш вагомий вплив мали й віденські інтелектуальні гуртки, членом яких Ріхард Куденхове-Калергі був у 1919–1922 роках. У цих гуртках активно обговорювали майбутнє Європи. Як він сам згадував у мемуарах «*Життя для Європи*», своєрідним провокаційним стимулом для цих дискусій стала книга німецького філософа Освальда Шпенглера «*Сутінки Європи*» [2, с. 20].

Вже у жовтні 1920 року Ріхард Куденхове-Калергі опублікував свою першу політичну статтю, в якій запропонував інтернаціоналізувати Відень і зробити його місцем розташування центральних органів Ліги Націй. З вересня 1921 року він висловлював сподівання на створення єдиної європейської співдружності за наслідуванням принципів Пан-британської, Пан-американської, Пан-російської та Пан-японської імперії. Як структури, здатної протистояти конкуренції потужних імперій, які зміцніли після Першої світової війни [1, с. 110].

У 1922–1923 роках активно розроблялися ідеологічні засади європейської консолідації та її інституційного забезпечення [1, с. 111]. У цей період Куденхове-Калергі публікує статті в *Neue Freie Presse* та *Berliner Vossischen Zeitung*, де висвітлює мотиви та цілі пан'європейського руху. У 1923 році вийшла його брошура «*Пан-Європа*», в якій, наголошуючи на необхідності нового політичного порядку, закликав до «федерації європейських народів» – союзу, який забезпечить стабільність та запобігатиме новим війнам [7, с. 202; 10].

Необхідність об'єднання країн континенту він пояснював таким чином. По-перше, визнавалися внутрішні проблеми, спричинені наявністю внутрішніх кордонів у Європі, насамперед, економічний занепад, політичні та етнічні конфлікти на прикордонних територіях. По-друге, це зовнішні загрози, зокрема військовий тиск з боку Росії та економічна конкуренція з боку США [7, с. 202]. Тому демократичні країни Європи мали об'єднати зусилля для створення механізму обов'язкового

арбітражу, що сприятиме мирному врегулюванню суперечок, запобіганню війнам, усуненню митних бар'єрів і впровадженню вільного руху товарів [8, с. 19-20].

Сама ж Пан-Європа (Сполучені Штати Європи) мала б охоплювати територію від Португалії до Польщі. До того ж ні Велика Британія, й тим більше більшовицька Росія не розглядались як частини континентальної Європи [2, с. 23-24; 10]. Проте у цьому процесі Р. Н. Куденгофе-Калергі надавав особливого значення союзу між Німеччиною та Францією, який міг стати реальністю лише через діалог і примирення. Цікаво, що такі ідеї виникали в період, коли Німеччина, спустошена та пригноблена, сплачувала репарації за війну, до якої були причетні й інші європейські країни, а відносини між Берліном і Парижем залишалися напруженими [1, с. 112].

У 1924 році був заснований журнал «Пан-Європа», що став платформою для обговорення майбутнього Європи. А вже у 1926 році у Відні відбувся перший Пан'європейський конгрес, який зібрав представників 24 країн. До руху, попри його неофіційний статус, долучилися банкіри, промисловці, політики, науковці та публіцисти [9, с. 187]. На конгресі були визначені ключові напрямки розвитку європейської конфедерації, зокрема: створення військового альянсу, поступове формування митного союзу, спільне використання колоній європейських держав, запровадження єдиної валюти та співпраця європейських і інших країн у межах Ліги Націй. Головною метою пан'європейського руху було поширення ідеї об'єднаної Європи серед парламентарів, державних службовців, а також представників промислових та громадських кіл [1, с. 111; 5, с. 19-20].

Його ідея «Сполучених Штатів Європи» поступово набувала популярності. У 1947 році в Гштааді (Швейцарія) було засновано Європейський парламентський союз, що працював над розробкою європейської конституції. Після Другої світової війни його концепцію підхопив Вінстон Черчилль, а 1948 року Європейський конгрес у Гаазі об'єднав різні організації, зокрема й Європейський парламентський союз, у «Європейський рух». Протягом 1952–1965 років Куденгове-Калергі був його почесним президентом, а його праці залишаються основою для розуміння витоків європейської інтеграції [8, с. 77-76].

Отже, праці та ініціативи Р. Куденгове-Калергі не лише сприяли формуванню ідеї європейської єдності в суспільній свідомості, але й заклали теоретичні основи для створення Європейського Союзу. А його концепція Пан-Європи, хоча й зазнала трансформацій, залишається актуальною і сьогодні в контексті подальшого зміцнення європейської інтеграції.

Джерела та література:

1. Ващенко А. В., Гаврилов В. М., Дятлов В. О., Казимір В. А., Кеда М. К., Коваленко О. О., Соломенна Т. В. Концепт «Європа»: навч. посіб. Чернівці: Десна Поліграф, 2018. 296 с.
2. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. К.: Інститут історії України, 2009. 376 с.
3. Глосарій термінів Європейського Союзу. URL: http://europa.dovidka.com.ua/k.html#_Toc90362278 (дата звернення: 23.02.2025).
4. Карпо В., Жалоба І. Витоки Пан'європейського руху і сучасні виклики для університетської спільноти. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2022. Т. 11. С. 13–21.
5. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія та основи функціонування: навч. посібник. 2012. 759 с.
6. Корочанська А. О. Пан'європейський проект Р. Куденгове-Калергі у 1920–1930-ті рр.: аналіз основних положень. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 38. С. 299–302.

7. Корочанська А. О Пан'європейський рух: ідея та втілення. *Література та культура Полісся. Сер.: Історичні науки*. 2016. Вип. 81. С. 201–209.
8. Мартинов А. «Пан'Європа» Ріхарда Куденхове-Калергі та започаткування процесу європейської інтеграції. *Європейські історичні студії*. 2015. № 2. С. 69–91.
9. Троян В. С. Конструювання образу об'єднаної Європи представниками Пан'європейського руху. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 187–195.
10. Richard Coudenhove-Kalergi. *Panuropa*. URL: https://www.cvce.eu/obj/richard_coudenhove_kalergi_panueuropa-de-dd7105a1-251c-4f7c-9b69-3e881c423eb6.html (дата звернення: 21.02.2025).

Олександр Навоженко

ФІНЛЯНДСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА ЯК ФЕНОМЕН: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ОЗНАК ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто статус Фінляндської Демократичної Республіки з точки зору відповідності основним ознакам держави за міжнародним правом та теорією держави. Проаналізовано історико-політичні обставини створення цього утворення під час Зимової війни. Обґрунтовано його легітимність як самостійної держави.

Ключові слова: *Фінляндська Демократична Республіка, Народний Уряд Фінляндії, Фінляндія, Зимова війна, Союз Радянських Соціалістичних Республік.*

У ХХ столітті політична мапа світу та Європи була неодноразово змінена через цілу низку подій. Серед них особливе, хоча і недооцінене, місце посідає Зимова війна, під час якої на міжнародній арені з'явилося нове утворення – Фінляндська Демократична Республіка. Це привернуло увагу світової спільноти та викликало неоднозначні оцінки сучасників і нащадків. Визначення статусу Фінляндської Демократичної Республіки є складним і багатоаспектним завданням. Чи можна її вважати повноцінною державою згідно з міжнародними правовими нормами та науковими критеріями, або ж це був інструмент політичних маніпуляцій Радянського Союзу в його геополітичних інтересах? Ці питання набувають особливої актуальності в контексті аналізу принципів суверенітету, територіальної цілісності та права на самовизначення. В умовах сучасних міжнародних відносин питання легітимності нових державних утворень залишається надзвичайно важливим. Вивчення подібних прецедентів допомагає розробляти механізми попередження та вирішення конфліктів, пов'язаних із визнанням чи невизнанням держав.

Глибокий аналіз наукового доробку як вітчизняних, так і зарубіжних істориків, присвяченого тематиці Зимової війни і радянсько-фінляндських довоєнних та післявоєнних відносин, показав, що виокремлення проблеми, пов'язаної з історією виникнення та існування Фінляндської Демократичної Республіки, не відбулося. Вітчизняні науковці акцентували увагу насамперед на вивченні військових дій, успіхах протиборчих сторін тощо. Схожі тенденції можна зустріти в дослідженнях М. Семиряги [5], А. Носкова [4], Б. Гончара та інших. Переважна більшість аспектів Зимової війни, до яких можемо віднести проблему виникнення та існування Фінляндської Демократичної Республіки, розглядаються фінськими вченими О. Юссіла, С. Гентіля та Ю. Неваківі, авторами дослідження

«Політична історія Фінляндії: 1809–1995», в якій побіжно згадано це утворення в контексті огляду військово-політичної ситуації перших днів Зимової війни та підписання Московського мирного договору [9, с. 181-182; 191].

Українська історіографія поки що не надала ґрунтовних досліджень з цієї тематики, а наукові роботи вітчизняних вчених лише частково торкаються окремих її аспектів у контексті загальних досліджень історії Зимової війни. Тому дана проблема залишається актуальною і вимагає подальшого вивчення.

Метою цієї статті є комплексний аналіз Фінляндської Демократичної Республіки на предмет відповідності основним ознакам держави, визначеним у міжнародному праві та науковій літературі. Завдання дослідження полягають в аналізі та визначенні ступеня легітимності Фінляндської Демократичної Республіки як державного утворення на основі теоретичних підходів до поняття та ознак держави.

В останній день листопада 1939 року, коли вже завершилася Польська кампанія Третього Рейху, в Європі панувала так звана «Дивна війна», а про значні військові дії у водах світового океану не доводилося говорити, увага світового політикуму і громадськості була прикута до іншого театру військових дій у Європі. Розв’язана Союзом Радянських Соціалістичних Республік агресія проти Фінляндії породила нове квазідержавне утворення – Фінляндську Демократичну Республіку.

Статут Організації Об’єднаних Націй пропонує нам принципи, що визначають основи міжнародних відносин та співпраці між державами, понятійний апарат [7]. Крім того, вітчизняні фахівці в галузі юриспруденції сформулювали основні ознаки держави, які пропонуємо використати для визначення статусу Фінляндської Демократичної Республіки [8, с. 33; 36-38].

Однак, варто зазначити, що Фінляндську Демократичну Республіку можна розглянути, використовуючи кардинально різні підходи. Зокрема, Декларація Народного Уряду Фінляндії проголошує: «Волею народу, обуреного злочинною політикою презренного уряду Каяндера – Еркко – Таннера, сьогодні у Східній Фінляндії створено новий уряд нашої країни, Тимчасовий Народний Уряд...», чим наголошується на зміні політичної верхівки і апарату, а не на створенні нової країни на теренах Фінляндії [2]. Також немає підстав говорити про сепаратистський рух або громадянську війну, оскільки формальне виникнення цього утворення відбулося 1 грудня 1939 року в місті Терійокі, коли воно вже було підконтрольне радянській армії, а не офіційній Фінляндії [6, с. 54]. За деякими свідченнями, місцем, де виникла республіка, була звичайна квартира на Кіровському проспекті в Ленінграді, яка належала О. Куусінену. Там 1 грудня 1939 року зібралися всі майбутні правителі, поділили міністерські портфелі та вирушили в напрямку кордону. Якщо б радянська армія наступала жвавіше, то і столицею цього утворення могло стати Куолемаярві чи інший населений пункт вглиб Фінляндії [6, с. 67]. Отже, це дозволяє нам розглядати Фінляндську Демократичну Республіку як нове утворення, не тотожне з Фінляндією.

Де-факто говорити про головну ознаку країни – наявність території – у Фінляндській Демократичній Республіці не доводиться, вся підконтрольна територія була захоплена Радянським Союзом і передана їй, а це Карельський перешийок та частини східної Фінляндії. Столиця розмістилася в Терійокі з планами на подальше перенесення все ближче і ближче до Гельсінкі, слідом за наступаючими військами [10, с. 20].

Формальний ж бік питання дещо ширший. Декларація Народного Уряду Фінляндії, яка більше нагадує виправдання військової присутності Радянського Союзу, ніж юридичний документ, під-

креслювала поширення повноважень на всю територію Фінляндії [2]. Договір про взаємодопомогу і дружбу між Радянським Союзом і Фінляндською Демократичною Республікою, за умовами якого «Фінляндська Демократична Республіка висловлює згоду на деяке пересунення кордону на Карельському перешийку в північному напрямі від Ленінграда, з передачею Радянському Союзу території в розмірі 3970 квадратних кілометрів...», свідчить про те, що це утворення приміряло на себе роль правонаступника Фінляндії на міжнародній арені, яка ось-ось мала бути захопленою союзною армією Країни Рад [3]. Так, у другій статті вищезгаданого документу Фінляндська Демократична Республіка продає Радянському Союзу кілька островів у Фінській затоці, здає в оренду на 30 років півострів Ханко і морську акваторію навколо нього. А восьма стаття взагалі передбачає: «Обмін ратифікаційних актів буде здійснений у можливо найкоротший термін у столиці Фінляндії – місті Хельсінкі...», чим підтверджує наші припущення про бажання контролю над всіма територіями Фінляндії [3].

Невід’ємна ознака держави – це її населення. І з цим у Фінляндської Демократичної Республіки було не все в порядку. Воно складалося з жителів переважно окупованих радянськими військами територій. Проте населення, навіть яке не відступило разом з фінською армією, продовжувало підтримувати офіційний уряд та армію Фінляндії і не визнавало Фінляндську Демократичну Республіку як легітимну владу, що ставило під сумнів легітимність новоствореної держави. Звичайно, було проголошено про запровадження громадянства цієї країни, але воно не визнавалося іншими країнами. Більшість населення продовжувала ідентифікувати себе як громадяни Фінляндії.

Фінляндська Демократична Республіка проголосила себе суверенною державою, але її суверенітет нічим не був обґрунтованим. Прийняття міжнародною спільнотою, на що розраховував Радянський Союз, визнання її разом з двома прорадянськими маріонетковими державами – Тувинською Народною Республікою і Монгольською Народною Республікою, не визнаними на міжнародному рівні, не відбулося. Пізніше, під час зустрічей В. Молотова з офіційними представниками Швеції та США, оголошувалося про визнання Народного Уряду Фінляндської Демократичної Республіки. Було повідомлено, що попередній уряд Фінляндії втік, а отже, країною не керує. Радянське керівництво оголосило Народний Уряд єдиною легітимним для укладання миру [10, с. 56-57]. У спільних комюніке Радянський Союз намагався просувати свою позицію, але з цим не погодилися дипломати обох країн, тому Радянський Союз мав відступитися.

Держава не була визнана і жодною міжнародною організацією, а також не брала участі в жодній з них. У своїй декларації Фінляндська Демократична Республіка заявила про незалежність та суверенітет. Однак, фактично вона була повністю залежною від Радянського Союзу. На початку другої декади грудня 1939 року Держбанком було виділено 3 млн. рублів готівкою Народному Уряду для продовження його функціонування. Задовольняти нагальні потреби населення пропонували товарами першої необхідності: борошном, крупами, цукром, сіллю, чаєм, гасом, сірниками, махоркою тощо, які постачали напряму з Радянського Союзу. Для цього рішенням Ради народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік були виділені спеціальні фонди [1, с. 104-106].

Мала Фінляндська Демократична Республіка і номінальні органи влади, очолювані О. Куусіненем, які виконували функції уряду. Народний Уряд був сформований за активної підтримки Карельського обкому Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) із членів партійного радянського активу Карельської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, які хоча б базово володіли фінською мовою або принаймні її розуміли [6, с. 67]. До вищої ланки Народного Уряду, крім вищез-

гаданого його голови, прем'єр-міністра та міністра закордонних справ в одній особі, входили також ще 6 міністрів. З них 3 працювали в Комуністичному інтернаціоналі, 1 був кадровим військовим радянської армії, а ще 2 були апаратниками з Карельської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки [6, с. 68]. Після завершення Зимової війни, що показово, всіх працевлаштували на різні посади в Карело-Фінській Радянській Соціалістичній Республіці. З високою долею вірогідності ми можемо стверджувати, що саме їх планувалося повторно використати для створення подібного уряду при наступній спробі Радянського Союзу окупувати Фінляндію. Тому про якусь політичну самостійність Народного Уряду і республіки загалом не варто згадувати.

Чому ж підбір високопосадовців Фінляндської Демократичної Республіки був таким дивним, враховуючи те, що саме вони мали стати обличчям широкої політично-пропагандистської кампанії, спрямованої на фінський народ і світову спільноту? Відповідь на питання дало дослідження фінського історика К. Рентоли, який вважає знищення основної маси фінських комуністів під час Великого терору та консолідацію фінських політиків і народу під час Зимової війни головними причинами. Для підтвердження цієї версії він наводить факт, що навіть А. Туомінен, який був Генеральним секретарем Комуністичної партії Фінляндії, членом Президії Виконкому Комуністичного інтернаціоналу, давнім прихильником О. Куусінена, не захотів ставати головою комуністичного уряду Фінляндської Демократичної Республіки і повертатися в Радянський Союз зі Стокгольму, де перебував з 1938 року [11, с. 96-97].

На низовому рівні спеціальні групи по 2–3 особи використовувалися для проведення політичної роботи серед населення на зайнятій території Фінляндії, організації на місцях виборних громадських комітетів, які мали виконувати функції органів управління та перевиховання незгодних. Водночас представники Народного Уряду вели роботу з вербування добровольців до Народної армії Фінляндії. Ці владні інституції не лише були створені Радянським Союзом, а й повністю залежали від його підтримки. Їх діяльність була обмежена, не мала реального впливу на населення. А з активізацією бойових дій у лютому 1940 року і виселенням населення до старих прикордонних районів і практична діяльність уряду О. Куусінена на окупованих територіях була припинена [1, с. 126-127].

Отже, дослідження статусу Фінляндської Демократичної Республіки з точки зору відповідності основним ознакам держави крізь призму міжнародного права та теорії держави виявило, що це утворення не відповідало основним критеріям державності. Воно було створено як політичний і пропагандистський інструмент Радянського Союзу для легітимації своїх територіальних та ідеологічних претензій до Фінляндії й не мало реальної влади чи міжнародного визнання. Відсутність реального суверенітету, контролю над територією та населенням, а також дієвого незалежного уряду підтверджують нелегітимність цього утворення як самостійної держави.

Однак, найбільш справедливую та вичерпну оцінку, або скоріше вирок, Фінляндській Демократичній Республіці дав сам Радянський Союз. Після провального грудневого наступу на лінію Маннергейма і переходу радянської армії до оборони, дипломатичний апарат, очолюваний В. Молотовим, наприкінці третьої декади січня 1940 року почав схилитися до переговорів зі справжнім «буржуазним» урядом Фінляндії. Із ним же був підписаний і Московський мирний договір. Проіснувавши трохи більше 103 днів, з підписанням Московського мирного договору 12 березня 1940 року та завершенням Зимової війни, це утворення зникло так само швидко, як і виникло. Фінляндська Демократична Республіка фактично припинила своє існування, залишивши по собі складні історико-політичні наслідки в регіоні, які стали підґрунтям подальших військових конфліктів і дипломатичних суперечок.

Подальші розвідки у цьому напрямку, зважаючи на науково обґрунтовану актуальність теми, можуть зосередитися на глибшому аналізі подібних квазідержавних утворень, політичних маніпуляцій та геополітичних стратегій, пов'язаних з їх появою та існуванням. Дослідження аспектів визнання держави, соціально-економічних умови на окупованих територіях та порівняльний аналіз з іншими історичними прикладами можуть надати принципово нові знання, які допоможуть краще зрозуміти механізми політичних маніпуляцій, легітимність держави в історичному розрізі. Це дозволить зробити значний внесок у розробку ефективних механізмів визнання нових державних утворень у сучасних умовах.

Джерела та література:

1. Веригин С. Г. Карелия в годы военных испытаний : Политическое и социально-экономическое положение Советской Карелии в период Второй мировой войны 1939–1945 гг. Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2009. 544 с.
2. Декларація Народного Уряду Фінляндії. *Збруч*. URL : <https://zbruc.eu/node/30088> (дата звернення : 01.02.2025).
3. Договір про взаємодопомогу і дружбу між Радянським Союзом і Фінляндською Демократичною Республікою. *Збруч*. URL : <https://zbruc.eu/node/30091> (дата звернення : 01.02.2025).
4. Носков А. М. Радянсько-фінляндська війна 1939–1940. Київ : Знання, 1990. 16 с.
5. Семиряга М. И. Советско-финляндская война. Москва : Знание, 1990. 56 с.
6. Советско-финская война 1939–1940 гг. Хрестоматия. /Ред.-сост. А. Е. Тарас. Минск : Харвест, 1999. 464 с.
7. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ : Департамент громадської інформації ООН, 2008. 70 с.
8. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
9. Jussila O., Hentilä S., Nevakivi J. Suomen poliittinen historia : 1809–1995. Juva : WSOY, 1995. 354 p.
10. Jussila O. Terijoen hallitus 1939–40. Porvoo ; Helsinki ; Juva : WSOY, 1985. 220 p.
11. Rentola R. Kenen joukoissa seisot? : suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. Porvoo ; Helsinki ; Juva : WSOY, 1994. 691 p.

Марина Харьковська

ДОПОМОГА ЄС ТА МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ У ВІДНОВЛЕННІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЧЕРНІГОВА

У статті охарактеризовано допомогу ЄС та міжнародних партнерів у відновленні та збереженні об'єктів культурної спадщини на території України після початку повномасштабного вторгнення 2022 р. Проаналізовано стан руйнувань у Чернігові та допомогу ЄС і міжнародних партнерів у відбудові міста.

Ключові слова: *культурна спадщина, повномасштабне вторгнення, допомога, Європейський Союз, міжнародні організації.*

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. в Україну назавжди змінило українську владу, українське суспільство, життя кожної людини. Незламність українського війська та консолідованість українського тилу дозволили чинити гідний опір ворогу, який має значно більші ресурси.

Сліди війни можна не тільки відчувати, але й побачити. На тих територіях, де вона залишила свій страшний слід, зруйновані та пошкоджені будівлі, житла людей, пам'ятки архітектури та історії, церкви, музеї, бібліотеки... Історичні пам'ятки розповідають про минуле країни, є культурним надбанням нашого народу та називаються культурною спадщиною. Саме зараз вони знаходяться у небезпеці, а деякі зазнали руйнувань. Тому важливим завданням сьогодення є зберегти та відреставрувати пошкоджені пам'ятки, щоб їх побачили наступні покоління.

Чернігів з початку повномасштабного вторгнення потерпав від наступу росіян і зазнав великих руйнувань. Стан, у якому опинилися пам'ятки культурної спадщини після руйнацій, потребує консервації та збереження або відбудови. Тому місту необхідна допомога міжнародних партнерів у збереженні пошкоджених пам'яток.

Інформація про руйнування з'являється у місцевій пресі та медіа. Вона представлена на сайтах інформаційних агентств, новин, офіційному веб-сайті ЄС, сайті Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», сайті новин «Час Чернігівський» та ін. Опис пам'яток Чернігівщини, які зазнали руйнувань, представлений на різноманітних сайтах в мережі Інтернет [3-4; 10]. Цікавою є стаття на сайті журналу PRAGMATIKA, де зосереджена інформація щодо евакуації, реставрації, консервації та оцифрування об'єктів культурної спадщини, про допомогу міжнародних організацій у відбудові Чернігівщини [7]. Інформація щодо руйнування музею М. Коцюбинського надана на сайті новин ЧЕline [5]. Є інформація про надання ЄС допомоги у збереженні культурної спадщини в Україні [1; 2], допомогу Франції у відбудові Чернігівщини [9]. Діяльність Всесвітнього Фонду пам'яток (World Monuments Fund) в Україні представлена на сайті інформаційного агентства Interfax-Україна [8; 12].

Метою статті є аналіз допомоги ЄС та міжнародних організацій у збереженні та відновленні об'єктів культурної спадщини у Чернігові.

Від початку повномасштабного вторгнення 2022 р. Чернігів став одним з перших міст, яке зазнало руйнувань і втрат. Були пошкоджені пам'ятки архітектури. 25 лютого 2022 р. палала будівля, де розміщувалося Обласне управління Служби безпеки України. Приміщення закладу є пам'яткою історії місцевого значення, яка була збудована у 1904 р. як окружний суд. Постраждали дах та інтер'єр споруди.

27 лютого 2022 р. внаслідок ракетно-бомбового удару була зруйнована будівля Чернігівського обласного молодіжного центру. У 1939 р. вона будувалася як кінотеатр ім. Щорса, та була однією з небагатьох будівель цього періоду, які залишилися після окупації міста в Другій світовій війні. Міська влада реставрувала будівлю колишнього кінотеатру у 2021 р., а в 2022 р. ця пам'ятка постраждала від російської агресії [3].

Однією з перлин літературної спадщини є Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського, який знаходиться у будинку, де проживала сім'я видатного письменника останні п'ятнадцять років його життя. Під дахом Музею зберігається унікальна колекція з більш ніж 21 тис. експонатів. 6 березня 2022 р. він опинився під мінометним обстрілом, у вікнах будинку були вибиті всі шибки, постраждали кімнати [5].

В історичній частині міста на Валі розташований Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана, який 6 березня 2022 р. зазнав пошкоджень. В будівлі музею знаходяться рідкісні мистецькі твори у кількості майже 16 тис. експонатів. Внаслідок обстрілів були пошкоджені стеля, стіни, були вибиті вікна [4].

Єлецький Успенський монастир є однією з визначних пам'яток історії Чернігова XI ст. Він постраждав 7 березня 2022 р. [7]. Зазнала пошкоджень дзвіниця кінця XVII ст. і оборонні мури. У будинок, який знаходиться біля входу до монастиря з вулиці Єлецької, влучив снаряд, і осколками була пошкоджена дзвіниця та півтораметрові стіни, які оточують площу монастиря. Вони встояли, проте пошкодилась цегла та була відбита штукатурка [10].

11 березня 2022 р. постраждала від бомбардування Обласна юнацька бібліотека Чернігівщини, будівля якої датується кінцем XIX ст. Вона розташована поруч із обстріляним стадіоном футбольного клубу «Десна». Це оригінальна ошатна будівля у неоготичному стилі. 1902 р. у ній працював Музей українських старожитностей Василя Тарновського. З маєтку «Качанівка» у дарунок місту були передані картини, стародруки, археологічні знахідки, вбрання, церковні речі, артефакти козацької доби, які родина Тарновських збирала протягом XIX ст. [3].

Агресії росіян піддався цвинтар «Яцево», який фактично став передовою під час боїв на початку вторгнення [3]. 13 березня 2022 р. церква святителя Феодосія, яка знаходиться біля кладовища, зазнала руйнувань. Це перший храм, який було збудовано у Чернігові після проголошення незалежності України. Він був освячений у 1996 р. Церква збудована у модернізованих формах класицизму середини XIX ст. Внаслідок обстрілів інтер'єр храму повністю згорів, куполи були знищені, пошкоджені фасади [4].

30 лютого 2022 р. зазнала обстрілів Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових (*колишня назва – ім. В.Г. Короленка; перейменована 6 червня 2023 р. – М. Х.*), яка є пам'яткою архітектури початку XX ст. Будівля збудована у стилі північного українського модерну, є однією з найяскравіших архітектурних прикрас міста. Це найбільша бібліотека регіону, загальний фонд якою складає 868 тис. примірників. У фонді понад 15 тис. рідкісних видань періоду XIX ст. – початку XX ст. У будівлі зазнали руйнувань дах, вікна, з'явилися тріщини фасаду [3].

Одразу після відведення російських військ з Чернігівської області, почався процес відновлення та консервування пам'яток, які зазнали руйнувань. Небайдужі громадяни, активісти, громадські діячі та місцева влада Чернігова почали шукати додаткові ресурси для порятунку ушкоджених пам'яток. Відчувалася потреба у зовнішній допомозі міжнародних партнерів та ЄС. І хоча очевидним пріоритетом витрат державного та обласного бюджетів є безпека, оборона, ЗСУ, відновлення критичної та соціальної інфраструктури, проте, пам'ятки культури не залишаються без уваги. Вони відновлюються здебільшого за кошти благодійників [11].

Обласний центр Чернігова та весь регіон актуалізували партнерські стосунки з організаціями, містами, країнами. Франція, Норвегія і Латвія оголосили про готовність допомогти у відновленні Чернігівщини [7].

Міжнародна допомога надавалася Чернігівському обласному академічному музично-драматичному театру, у який влучила балістична ракета 19 серпня 2023 р. Він розташований в адміністративно-культурному центрі міста. Зруйновано дах будівлі, вікна, двері, пошкоджені дві великі люстри, театральні крісла, розбито меблі у кабінетах та багато іншого. Міжнародні організації запропонували допомогу у відновленні споруди. За підтримки Чернігівської ОДА та Департаменту культури і туризму, національностей та релігій було укладено угоди для відбудови театру, а саме: з Міжнародним фондом «Партнерство за Україну», з Центром допомоги мистецтву Україні (Німеччина), підписано меморандум з Агентством міжнародної технічної експертизи Expertize France [11].

4 березня 2024 р. про співпрацю у відбудові Чернігівської області уклали Меморандум Мініс-

терство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Чернігівська обласна військова адміністрація та Французька агенція міжнародного технічного співробітництва Expertise France. Чернігівщина отримала від Франції гуманітарну допомогу, підтримку у сфері транспорту, інфраструктури, відновленні закладів культури та охорони здоров'я [9].

Роботу по збереженню архітектурної спадщини, що постраждала внаслідок війни в Україні, реалізує Всесвітній фонд пам'яток. Від початку повномасштабного вторгнення він веде активну роботу в Україні. Пріоритетною є робота з архітектурними пам'ятками, які постраждали від війни. Також важливим є напрям діджиталізації колекцій архітектурних історичних креслень і оцінка втрат культурної спадщини. Першим його проектом стала консервація Чернігівської обласної бібліотеки для юнацтва, яка також відома як музей українських старожитностей Тарновського [12].

Значну роботу у залученні міжнародної спільноти виконує Штаб порятунку спадщини (Heritage Rescue Emergency Initiative, HREI), який був створений у 2022 р. Основними завданнями штабу є убезпечення музейних колекцій від втрат, проведення рятувальних операцій, збір інформації про злочини щодо культурної спадщини, гуманітарна допомога [8]. Штаб порятунку спадщини співпрацює з ЮНЕСКО, Міжнародним центром із дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей та іншими структурами. Напрямами співпраці є надання пакувальних чи реставраційних матеріалів, захисного обладнання, фінансової допомоги, адаптування та поширення в Україні світового методичного і практичного досвіду захисту спадщини під час війни тощо [7].

Спеціальна допомога ЄС по захисту культурної спадщини в Україні під час російсько-української війни відбувається через співпрацю з міжнародною організацією ALIPH (The International alliance for the protection of heritage in conflict areas). ЄС надав 2 мільйони євро ALIPH для його діяльності в Україні для захисту культурної спадщини [2].

Програма «Креативна Європа» розпочалася в 2014 р., і є програмою ЄС у сфері культурних, креативних та аудіовізуальних індустрій. Україна приєдналася до неї 1 січня 2016 р. [6]. Проектом «Креативна Європа» була відкрита можливість фінансово підтримати українські організації та ініціативи з підтримки культури. Відкритою для українців є Європейська програма «мобільності» художників та діячів культури, програма «Європейський дім». Для захисту культурної спадщини у надзвичайних умовах ЄС використовує можливості Механізму ЄС із цивільного захисту. Після звернення України співробітництво налагоджено з Італією, Німеччиною та Норвегією [1].

Отже, війна стала руйнівною для звичного життя нашої країни. Страждають пам'ятки архітектури, музеї, бібліотеки і театри. Є велика загроза збереженню об'єктів культурної спадщини Чернігова. Міжнародні організації надали значну підтримку місту в збереженні, консервації та реставрації пам'яток. Співпраця України з ЄС, європейськими партнерами та міжнародними організаціями відіграє важливу роль у збереженні пам'яток нашої історії. Охорона, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини – це питання не лише культурної й національної ідентичності та збереження унікального культурного коду українців, а й поваги до нашого минулого та гарантій щасливого майбутнього.

Джерела та література:

1. ЄС надає суттєву допомогу Україні у збереженні культурної спадщини – Єврокомісія. Укрінформ. 20.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3597244-es-nadae-suttevuu-dopomogu-ukraini-uzberezeni-kulturnoi-spadsini-evrokomisia.html> (дата звернення: 17.05.2024).

2. ЄС та ALIPH допомагають захистити культурну спадщину в Україні. 2022. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: <http://surl.li/qlazr> (дата звернення: 17.05.2024).
3. Культурна спадщина Чернігівщини постраждала від російських обстрілів. SOFT PRO. 11.05.2022. URL: <https://softpro.ua/kulturna-spadshchina-chernigivschini-postrajda-vid-rosiskih-obstriliv> (дата звернення: 17.05.2024).
4. Об'єкти культури та релігії під час війни. Чернігівська область. Державне підприємство «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв». URL: https://www.gdip.com.ua/pages/view/ob700kti_kulturi_ta_relg_pd_chas_vyni_chernigvska_oblast (дата звернення: 17.05.2024).
5. Об'єкт української культури – це для них стратегічно. Яким став після обстрілу музей Коцюбинського. Cheline. 12.06.2022. URL: <https://cheline.com.ua/news/culture/ob-yekt-ukrayinskoyi-kulturi-tse-dlya-nih-strategichno-yakim-stav-pislya-obstrilu-muzej-kotsyubinskogo-301585> (дата звернення: 16.05.2024).
6. Програма «Креативна Європа». Український культурний фонд. URL: <https://ucf.in.ua/creative-europe> (дата звернення: 10.12.2024).
7. Рятуючи спадщину Чернігівщина: земля старих секретів. PRAGMATIKA. 21 серпня 2022. URL: <https://pragmatika.media/rjatujuchi-spadshhinu-chernigivshhina-zemlja-starih-sekretiv/> (дата звернення: 17.05.2024).
8. Створено Штаб порятунку культурної спадщини. Український інститут національної пам'яті. 10.03.2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stvoreno-shtab-poryatunku-kulturnoyi-spadshchyny-ukrayiny> (дата звернення: 17.05.2024).
9. Франція посилює допомогу у відновленні Чернігівщини. Міністерство розвитку громад та територій України. 4 березня 2024. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35368.html> (дата звернення: 17.05.2024).
10. «Церкви вціліли, але кілька будівель мають серйозні пошкодження», – Андрій Глухенький, «Чернігів стародавній». Чернігів стародавній. 11 квітня 2022. URL: <https://oldchernihiv.com/tserkvy-vtsilily-ale-kilka-budivel-mayut-serjozni-poshodzhennya-andrij-gluhenkyj-chernigiv-starodavnij/> (дата звернення 10.12.2024).
11. Чернігівський драмтеатр відбудовують після удару росіян. Що встигли зробити. Час Чернігівський. 26 липня 2024. URL: <https://cntime.cn.ua/chernigivskij-dramteatr-vidbudovuyut-pislya-udaru-article/> (дата звернення: 10.12.2024).
12. World Monuments Fund реалізує майже 20 проєктів, спрямованих на збереження архітектурної спадщини. Interfax-Україна. 29.03.2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/976862.html> (дата звернення: 23.10.2024).

Дарина Целік

МАЙБУТНЄ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Директива про тимчасовий захист (ТЗ) одним із ключових механізмів реагування Європейського Союзу на масову міграцію українців, викликану військовим діями 2022 року. Стаття аналізує вплив ТЗ на переселенців, основні аспекти реалізації цієї програми в країнах ЄС, а також потенційні виклики для України. Окремо розглядаються можливі сценарії розвитку програми: її завершення після припинення війни, продовження у разі тривалого конфлікту або конвертація ТЗ у довгострокові форми проживання в країнах ЄС. Автор підкреслює важливість комплексного підходу до вирішення проблем, які виникають внаслідок реалізації програми, та співпраці між Україною та ЄС.

Ключові слова: тимчасовий захист, Директива 2001/55/ЄС, вимушена міграція, демографічні виклики, Європейський Союз, Україна.

Тимчасовий захист (ТЗ) став однією з ключових інноваційних гуманітарних ініціатив, реалізованих Європейським Союзом у відповідь на масову міграцію українців, спричинену повномасштабним військовим вторгненням Росії у 2022 році. Цей механізм, закріплений Директивою ЄС 2001/55/ЄС, дозволив забезпечити переміщеним особам базові права та доступ до ключових послуг у найкоротші строки. Проте, попри очевидні переваги програми, довгострокові наслідки її реалізації залишаються предметом обговорення, як для країн ЄС, так і для України.

Метою даної статті є аналіз можливих сценаріїв трансформації програми тимчасового захисту.

Директива про тимчасовий захист була розроблена 2001 року для ситуацій масового напливу переселенців, коли традиційні механізми надання притулку не здатні оперативно реагувати на кризу. Її унікальність полягає в тому, що вона пропонує спрощену процедуру легалізації переселенців, які можуть одразу отримувати доступ до праці, освіти, медичних та соціальних послуг. Для українців це стало своєрідним «рятувальним колом», адже багато хто, рятуючись від війни, опинився у країнах ЄС без достатньої кількості ресурсів та часу на оформлення складних документів [1]. Проте, активування директиви поставило на порядок денний питання про сталість та ризики цієї програми для тривалого перебування переміщених осіб у довгостроковій перспективі.

Поряд із очевидними перевагами ТЗ, його реалізація викликає значні виклики для приймаючих країн. Найперше, це навантаження на соціальні та економічні системи, адже забезпечення мільйонів переселенців потребує значних фінансових і людських ресурсів. Другий аспект – це інтеграція переселенців у суспільства приймаючих країн, що включає не лише надання базових послуг, а й врахування культурних, мовних та соціальних особливостей. Третій виклик стосується політичних рішень: чи готові країни ЄС підтримувати ТЗ у довгостроковій перспективі, враховуючи складну міжнародну обстановку та економічну нестабільність.

Основною особливістю ТЗ є його спрощена процедура надання. Для отримання цього статусу переміщені особи мають звернутися до компетентних органів приймаючої країни, які реєструють їх як отримувачів захисту. На відміну від традиційного статусу біженця, ТЗ не потребує проходження тривалих юридичних процедур, а права починають діяти практично з моменту звернення. Наприклад, у Польщі українці, які прибули після початку війни, могли подати заявку на ТЗ протягом перших тижнів перебування та отримати відповідний документ уже за кілька днів.

Окрім швидкого надання допомоги, ТЗ передбачає широкий спектр прав для переселенців. Громадяни, які отримали цей статус, мають право на проживання у країнах ЄС, доступ до ринку праці, освіти, медичних послуг та соціального забезпечення. Для українців це стало вирішальним фактором, адже багато хто опинився за кордоном без засобів до існування. Наприклад, у Німеччині переселенці з України отримали доступ до фінансової допомоги у розмірі приблизно 300 євро на дорослого члена родини та додаткових виплат для дітей, що дозволило їм забезпечити базові потреби.

Ще однією особливістю ТЗ є те, що він дозволяє переміщеним особам залишатися мобільними у межах ЄС. Переселенці мають право обрати будь-яку країну-члена для проживання, роботи чи навчання. Це стало важливим для українців, які часто обирали країни, де у них вже були родичі, друзі або знайомі.

Директива про ТЗ також забезпечує важливу перевагу для дітей та молоді. Діти отримують доступ до національних систем освіти на рівні з громадянами країни перебування [4]. Наприклад, у Чехії у 2023 році понад 50 тисяч українських дітей були зараховані до місцевих шкіл. Водночас, доступ до вищої освіти також значно полегшений: українські студенти могли вступати до університетів на пільгових умовах або навіть безкоштовно, залежно від політики конкретної країни.

Ще одним важливим аспектом ТЗ є можливість працевлаштування без тривалих очікувань на отримання дозволу. У той час як традиційний статус біженця передбачає шестимісячне очікування, ТЗ надає право працювати одразу після отримання відповідного документа. Наприклад, у Польщі до кінця 2023 року було працевлаштовано близько 800 тисяч українців, що становить майже 60% працездатного населення, яке отримало ТЗ.

Однак ТЗ є тимчасовим за своєю суттю. Відповідно до Директиви 2001/55/ЄС, початковий термін дії ТЗ становить один рік із можливістю продовження ще на два роки. Це означає, що загальний термін перебування під захистом не може перевищувати трьох років. Якщо ситуація в Україні не стабілізується до цього часу, країни ЄС можуть зіштовхнутися з необхідністю конвертувати ТЗ у довгострокові форми проживання, що може мати політичні та соціальні наслідки. Станом на початок 2025 року ТЗ було продовжено [2].

Станом на 31 грудня 2023 року, за даними Євростату, понад 4,31 мільйона українських громадян отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Ця цифра свідчить про значне зростання порівняно з попередніми місяцями, що підкреслює масштаб гуманітарної кризи та необхідність міжнародної підтримки [6]. Розподіл українських біженців серед країн ЄС є нерівномірним. Найбільше переселенців прийняли Німеччина та Польща: так, на 31 грудня 2023 р., Німеччина надала тимчасовий захист 1,2 мільйонам українців, що становить 28,9% від загальної кількості в ЄС, а Польща, у свою чергу, прихистила майже 1 мільйон українських громадян, або 22,3% від загальної кількості. Чехія також стала значним напрямком для біженців, надавши захист 369 тисячам осіб (8,6%). Ці три країни разом прийняли понад половину всіх українських переселенців у ЄС.

Динаміка надання тимчасового захисту змінюється залежно від країни. Наприклад, у Німеччині з кінця жовтня 2023 року кількість українців під тимчасовим захистом зросла на 20 595 осіб (+1,7%). У Чехії за той самий період приріст становив 4 880 осіб (+1,3%). Водночас у деяких країнах спостерігалось зменшення кількості біженців. Наприклад, у Польщі та Італії кількість офіційно зареєстрованих переселенців знизилася, що може бути пов'язано з поверненням частини біженців до України або їхнім переїздом до інших країн [3].

З огляду на обмежений термін дії директиви можливі кілька варіантів її трансформації. Один із можливих сценаріїв розвитку програми – це її продовження понад максимально дозволений термін. Враховуючи, що бойові дії в Україні тривають, Європейська комісія вже запропонувала продовжити програму після завершення трирічного періоду. Такий підхід потребуватиме значних фінансових витрат, адже підтримка понад 4 мільйонів переселенців коштує країнам ЄС близько 20 мільярдів євро на рік. Найбільше навантаження припадає на країни, які прийняли найбільшу кількість біженців: Німеччину, Польщу та Чехію.

Інший сценарій передбачає завершення програми після укладення перемир'я та зупинки бойових дій. У цьому випадку переселенці повинні будуть або повернутися в Україну, або подати заяву на отримання інших форм легального проживання, таких як статус біженця або дозволу на роботу. Це може створити серйозні соціальні напруження, адже багато українців досі не мають можливості повернутися через руйнування інфраструктури або небезпеку в рідних регіонах.

Третій можливий шлях — це поступова інтеграція переселенців у країни перебування. У такому разі українці зможуть отримати довгострокові дозволи на проживання на основі працевлаштування, навчання або возз'єднання сім'ї. За даними єврокомісара з питань праці та соціальної політики Ніколаса Шміта, близько 1,5 мільйона українців, які зараз перебувають під ТЗ, уже мають роботу в

країнах ЄС, а 500 тисяч дітей інтегровані в місцеві школи. Це свідчить про високий рівень адаптації переселенців, що може стати аргументом для їх подальшої легалізації [10].

Водночас виникає питання про наслідки такого підходу для України. Масова інтеграція українців у країни ЄС може призвести до втрати значної частини населення, особливо молоді та кваліфікованих кадрів. Це може загострити демографічну кризу в Україні, де рівень народжуваності вже знизився на 20% порівняно з довоєнними показниками. Окрім того, втрата працездатного населення може ускладнити економічне відновлення країни після завершення конфлікту.

ЄС також може запропонувати нові форми підтримки для тих, хто не зможе повернутися в Україну після завершення дії ТЗ. Наприклад, країни-члени можуть створити окремі програми для інтеграції переселенців у місцеві громади, фінансуючи мовні курси, професійну підготовку або підприємницькі ініціативи. Такі кроки допоможуть не лише підтримати переселенців, а й знизити соціальну напруженість, спричинену їхнім перебуванням [4].

Окремо слід враховувати політичні аспекти майбутнього програми. Деякі країни ЄС вже висловлюють стурбованість через тривалі витрати на підтримку переселенців, що може вплинути на їхню готовність продовжувати програму. Наприклад, в Італії та Угорщині політичні лідери заявляють про необхідність скорочення міграційних програм, що може ускладнити ухвалення єдиного рішення на рівні ЄС. У цьому контексті Україна має активно брати участь у переговорах, щоб забезпечити підтримку своїх громадян.

Наразі повернення українців, які перебувають під ТЗ, залишається під питанням. За результатами дослідження Громадянської мережі ОПОРА, проведеним у квітні-травні 2023 року лише 12% опитаних висловили намір повернутися в Україну протягом найближчих двох років, якщо ситуація в Україні покращиться. Це підкреслює необхідність розробки державних програм, спрямованих на стимулювання повернення [5].

Україна також стикається з викликом відновлення свого людського потенціалу. Багато переселенців, які інтегруються у суспільства приймаючих країн, здобувають там нові професійні навички та освіту. Наприклад, у Польщі понад 150 тисяч українців пройшли професійні курси, що підвищує їхню конкурентоспроможність на місцевому ринку праці. Для України це може означати втрату цінних кадрів, які не повернуться до країни навіть після завершення війни.

Серед позитивних наслідків демографічної кризи можна виділити розвиток українських діаспор у країнах ЄС. Велика кількість переселенців активно підтримує зв'язок з Україною, зокрема і через фінансові перекази. За даними Національного Банку України, обсяги грошових переказів від українців за кордоном у 2023 році становили близько 12 мільярдів доларів США, що стало значним джерелом валютних надходжень для країни. Ці кошти сприяють підтримці родин, які залишилися в Україні, та стабілізації економіки [7].

Таким чином, тимчасовий захист став одним із найефективніших гуманітарних механізмів Європейського Союзу, спрямованим на підтримку мільйонів українських переселенців, які залишили свої домівки через війну. Однак, як тимчасова міра, він викликає низку питань щодо своєї довгострокової реалізації та впливу на Україну і країни прийому. Результати дослідження свідчать, що хоча ТЗ забезпечує негайну допомогу, його майбутнє залежить від спільних зусиль ЄС, України та міжнародної спільноти. Рішення про продовження програми, її трансформацію або завершення вимагає комплексного підходу, який враховуватиме як потреби переселенців, так і національні інтереси країн-учасниць.

Джерела та література:

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. URL: <https://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 19.01.2025).
2. The role of temporary protection in the EU. *Migration Policy Centre Blog*. URL: <https://blogs.eui.eu/migrationpolicycentre> (дата звернення: 19.01.2025).
3. UNHCR. Ukraine Refugee Situation Report, December 2023. Available at: <https://data.unhcr.org> (дата звернення: 19.01.2025).
4. What happens next? Scenarios following the end of the temporary protection in the EU. *EU Migration Law Blog*. URL: <https://eumigrationlawblog.eu> (дата звернення: 19.01.2025).
5. Дослідження Громадянської мережі ОПОРА: медіаспоживання та громадсько-політична активність українців за кордоном. URL: <https://surl.li/jufpkc> (дата звернення: 19.01.2025).
6. Євростат. Міграційна статистика: переселенці з України у країнах ЄС у 2023 році. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 19.01.2025).
7. Інфляційний звіт Національного Банку України за жовтень 2023 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=5 (дата звернення: 19.01.2025).
8. Настрої та оцінки українських біженців. Липень-Серпень 2022. *Центр Разумкова*. URL: <https://surl.li/dclupg> (дата звернення: 19.01.2025).
9. Офіційний портал уряду Польщі: підтримка українських переселенців. URL: <https://www.gov.pl> (дата звернення: 19.01.2025).
10. Скільки українських біженців працює в ЄС – відомі цифри. URL: <https://surl.li/ixnduv> (дата звернення: 19.01.2025).

Валентина Шевченко

ІНТЕГРАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ ПІДХОДІВ У СИСТЕМУ ОСВІТИ ФІНЛЯНДІЇ

У статті розглядаються особливості впровадження гендерної освіти у Фінляндії. Аналізується нормативно-правова база інтеграції гендерних підходів у систему освіти, досліджується система гендерної освіти, освітні компоненти, методи викладання та вплив на суспільство. Оцінюється можливість використання досвіду гендерної освіти Фінляндії в інших країнах.

Ключові слова: гендерна освіта, гендерні підходи, рівність, Фінляндія, освітня політика, педагогічні методи.

Актуальність даної розвідки зумовлена тим, що гендерна рівність є одним із ключових принципів сучасної освіти в багатьох країнах світу, зокрема у Фінляндії. Система освіти цієї країни спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від статі. Гендерна освіта відіграє значну роль у вихованні толерантності, соціальної справедливості та боротьбі зі стереотипами. Дослідження досвіду Фінляндії може сприяти вдосконаленню впровадження гендерних підходів в освіті як інших країн, так і в Україні.

Гендерна освіта Фінляндії стала предметом дослідження як зарубіжних так і ряду українських вчених. Л. Гаєвська, К. Котун, Є. Шепуцина, Н. Шульга вивчають фінський досвід фор-

мування і реалізації освітньої політики у контексті європейського виміру. К. Котун аналізує законодавчу базу гендерного розвитку Фінляндії. О. Пищуліна висвітлює європейські підходи до гендерної освіти та її значення для соціального розвитку. О. Гриценко-Веселовська аналізує гендерну політику Фінляндії з позиції історико-правової перспективи. Прикладне значення мають гендерні дослідження Е. Lahelma, Р. Naskali, S. Kari. У центрі їхньої уваги – дискусії та виклики, пов'язані з гендерною освітою в країні, гендерне законодавство, аналіз освітніх гендерних програм Фінляндії.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі особливостей впровадження гендерної освіти у Фінляндії та виокремленні підходів, які можуть вплинути на процес розбудови гендерної освіти в інших країнах.

Фінляндія є однією з країн, де гендерна освіта посідає провідну роль. Система освіти цієї країни спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від статі. Гендерна освіта відіграє значну роль у вихованні толерантності, соціальної справедливості та боротьбі зі стереотипами. Звернення до досвіду цієї країни зумовлене тим, що саме Фінляндія, за даними дослідження за Індексом гендерних розривів у 2015 р., увійшла до першої десятки країн із гендерною рівністю [8, с. 170]. Фінляндія також посідає одне з перших місць за представленістю жінок у національному парламенті й утримує своє лідерство на сучасному етапі [8, с. 236].

Організаційно фінська система освіти не дуже відрізняється від інших європейських систем, але деякі принципові речі роблять її такою особливою та успішною. Це усвідомлення цінності освіти в суспільстві, повага та довіра до вчителів. Три четверті громадян Фінляндії вважають, що саме загальнодоступна шкільна система стала визначальним фактором фінської історії та створює фундамент для процвітання країни. У центрі уваги навчальних процесів – рівні можливості, професійні вчителі та підхід, зорієнтований на учнів, їхню особистість, креативність, моральність.

Особливість гендерної освіти Фінляндії зумовлена історичними традиціями. Фінська дослідниця Е. Lahelma звертає нашу увагу на особливості історії гендерних дискурсів в освіті країни. Вона зазначає, що «на початку організованого шкільного навчання повсюдна освіта була привілеєм хлопчиків із вищих класів. Питання гендерної рівності в освіті було питанням права дівчат на участь» [12]. За ці права боролися основоположники жіночого руху в 1700-х роках. З плином часу ця мета була реалізована. Жінки та дівчата у європейських країнах отримали право на середню та вищу освіту.

Коли фінські дівчата змогли реалізуватися в освіті, вони досягли високих результатів у навчанні. Жінки становили більшість в академічних старших середніх школах уже в 1940-х роках і в університетах у 1980-х роках.

Реформа загальноосвітньої школи, що розпочалася у 1972 році, передбачала практично однаково навчальну програму для всіх дітей віком від 7 до 15 років. Політичну готовність сприяти рівності передбачала ідея гендерної нейтральності у документах. Фінляндія розбудовувала систему освіти згідно з міжнародними резолюціями. Зобов'язання сприяти гендерній рівності у школах було включено до шкільного законодавства. У 1980-х роках закон про рівні можливості надав особливі права і обов'язки шкільній владі.

При цьому у Фінляндії простежується гендерна сегрегація, розподіл на предмети, які обирають хлопчики і дівчата. Це вплинуло на те, що хлопчики, спочатку вивчаючи математику і точні предмети, обирали традиційно навчальні заклади нижчого рівня, що обмежувало їх можливості для

отримання академічної середньої освіти. Більшість з них продовжували навчання у професійно-технічній освіті. У 1980-х роках до 90 % студентів у технологічному секторі були чоловіками.

Більшу частку студентів у секторі охорони здоров'я та соціальних наук становили жінки і дівчата. Дівчата, як правило, менше обирали математику і природничі науки, що впливало на їхню майбутню спеціалізацію.

Така ситуація у 1980-х роках спричинила загострення проблеми гендерних стереотипів. В освіті спостерігалась відсутність активної гендерної політики і гендерної освіти вчителів.

У 2014 році відбулися позитивні зміни. По-перше, вимога щодо щорічного написання плану рівності у співпраці персоналу та учнів була поширена на загальноосвітні школи. По-друге, у новому навчальному плані для загальноосвітніх шкіл відзначається рівність щодо всіх предметів, а також вперше згадується гендерна різноманітність, а також сексуальні домагання; дискурсивна зміна по відношенню до рамок 2004 року. Адміністрація, НУО та проєкти надають нові керівні матеріали для вчителів та педагогічної освіти [12].

У 1984 році Міністерство освіти заснувало Комісію рівних можливостей в освіті (СЕОЕ). Починаючи з 1990-х років, у школах реалізуються «проєкти рівності», які стосуються як учнів, так і вчителів. Проєкти мали на меті впровадження гендерної освіти, проведення експериментів з навчальними програмами та практиками, покращення гендерної чутливості вчителів та консультантів. До 2000-х рр. питання гетеронормативності та сексуальних і гендерних домагань були включені в гендерні проєкти, причому інтерсекційність і різноманітність гендерів стали звичайними поняттями.

У 2008 році гендерна політика Фінляндії отримала критичну оцінку з боку міжнародних інституцій (CEDAW).

Фінляндія критично поставилась до зауважень. Міністерством освіти і культури були підтримані два національні проєкти, з акронімами TASUKO (2008–2013) та SETSTOP (2018–2019). Амбітне завдання, поставлене перед проєктом TASUKO, полягало в тому, щоб включити гендерну обізнаність у навчальні програми та практику в усіх педагогічних навчальних закладах Фінляндії.

Прийнята стратегія полягала в організації семінарів, досліджень і гендерних курсів в університетах у співпраці з відданими феміністськими активістами, а не в спробах переконати деканів і адміністраторів. Гендерну обізнаність було визначено як усвідомлення соціальних і культурних відмінностей, нерівності та відмінності, які вбудовані в освітню практику, але можуть бути змінені. Концепція включає розуміння статі як переплетення з іншими вимірами відмінності, такими як етнічна приналежність, вік, сексуальність, здоров'я, місцеві та культурні можливості. Проєкт надав більше простору вчителям, викладачам, здобувачам освіти для впровадження гендерних підходів у навчально-виховний процес.

Робота в проєкті SETSTOP носила дослідницький характер. Основна увага була зосереджена на гендерній підготовці вчителів. Метою цього загальнонаціонального проєкту стало включення теми гендерної рівності та недискримінації до навчальних програм усіх рівнів педагогічної освіти у Фінляндії [12]. На думку дослідників робота над цим проєктом ще триває.

Законодавство країни гарантує рівні права та можливості для всіх громадян, а принцип гендерної рівності є невід'ємною частиною навчального процесу. Гендерні аспекти інтегруються в усі предмети та навчальні програми, а викладачів навчають уникати гендерних стереотипів. Особлива увага приділяється інклюзивності, створенню рівних умов для дівчат і хлопців у виборі дисциплін, зокрема у сфері STEM. Важливу роль відіграє гендерно чутливе викладання, що передбачає ви-

користання підручників без стереотипів і спеціальні тренінги для педагогів. У дитячих садках і початковій школі відмовляються від традиційного поділу дітей за статтю, а в деяких закладах навіть не використовують гендерні займенники. Державна підтримка та активність громадських організацій сприяють ефективному впровадженню гендерної освіти, а фінські ЗМІ формують суспільний дискурс рівності. Завдяки такому підходу Фінляндія є лідером у сфері гендерної освіти, демонструючи високий рівень суспільної рівності та толерантності. Фінляндія має розвинену нормативно-правову базу щодо гендерної рівності в освіті. Основні принципи закріплено в Конституції країни, Законі про освіту та Національному навчальному плані.

Крім того, Фінляндія є підписантом міжнародних угод, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, таких як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Фінська система підготовки вчителів вважається однією з найкращих у світі, адже вона базується на наукових дослідженнях і вимагає отримання магістерського ступеня. Проте, попри формальний акцент на рівності, впровадження феміністичних знань про гендер і сексуальність у навчальні програми залишається складним завданням. Часто ці питання вважаються менш важливими у порівнянні з традиційними освітніми пріоритетами, а їх включення до навчальних планів залишається на розсуд окремих викладачів. Законодавство Фінляндії зобов'язує навчальні заклади розробляти плани рівності, проте їхня реальна ефективність залежить від ставлення адміністрації та викладачів. Деякі школи та університети сприймають гендерну рівність суто формально – як баланс чоловіків і жінок у навчальних закладах та на керівних посадах – і не звертають уваги на глибші аспекти, такі як гендерна соціалізація чи деконструкція традиційних ролей [13]. Вчителі у Фінляндії проходять спеціальну підготовку, яка включає навчання з питань гендерної рівності. Це дозволяє їм ефективно впроваджувати гендерно чутливі методики викладання та сприяти формуванню у школярів усвідомлення важливості рівноправності.

Фінська система освіти націлена на раннє виявлення будь-яких труднощів у навчанні та надання своєчасної підтримки. Це стосується як академічних, так і соціальних аспектів, включно з питаннями гендерної ідентичності та рівності [9].

Показовим є те, що навіть у прогресивній освітній системі Фінляндії опір гендерним дослідженням все ще існує, хоча і не у формі відкритої ворожості, а радше через ігнорування або знецінення цих знань. Винятком є Лапландський університет, де існує окремий курс із гендерних практик в освіті. Спостереження викладачів цього курсу свідчать про зміни в суспільних уявленнях: студенти стають більш відкритими до критики дискримінації, хоча традиційне мислення все ще впливає на їхнє сприйняття гендерних питань. Фінський досвід показує, що навіть у країнах із високим рівнем рівності потрібна постійна робота для впровадження гендерної чутливості в освіту. Без активного включення цих питань у підготовку вчителів важко сподіватися на реальні зміни в суспільстві, адже саме школа формує світогляд наступних поколінь. Тому гендерні дослідження повинні розглядатися не як факультативна тема, а як ключова складова освітнього процесу [13].

Гендерна освіта у Фінляндії інтегрована в загальний навчальний процес і охоплює всі рівні освіти. Основні аспекти викладання включають:

- інтеграцію гендерних аспектів у всі предмети шкільної програми;
- використання гендерно нейтральних підручників і матеріалів;
- застосування інтерактивних методів навчання (дискусії, рольові ігри, проєкти);
- підготовку вчителів до викладання з урахуванням гендерних аспектів.

Впровадження гендерної освіти у фінській школі сприяє формуванню толерантного суспільства, де кожна особа має рівні можливості для розвитку. Дослідження свідчать, що фінські учні демонструють високий рівень обізнаності з питань гендерної рівності та більш відкриті до різноманітня. Фінський досвід демонструє, що гендерна рівність – це не тільки закони, а й постійна взаємодія суспільства з владою, релігійними інституціями та традиційними структурами. І хоча рівність в цій країні значно просунулася, важливо не зупинятися на досягнутому, адже суспільні зміни – це процес, що триває [3].

Фінляндія продовжує утверджуватися як одна з найпрогресивніших країн у сфері гендерної рівності, і прем'єрство Санни Марін стало ще одним важливим етапом цього розвитку. Вона не тільки стала наймолодшою главою уряду в історії країни, але й створила коаліцію, де ключові партії очолювали жінки, причому деякі з них були молодшими за 35 років. Це яскравий доказ того, що жінки у Фінляндії не просто мають рівний доступ до влади, а й реально впливають на державну політику. Однак важливо зазначити, що навіть у країні з високими стандартами рівності патріархальні структури не зникають одразу. Саме тому уряд Марін доклав зусиль, щоб розширити права сімей і підтримати жінок у поєднанні кар'єри та материнства. Запровадження рівної оплачуваної відпустки для обох батьків, повернення безкоштовних дитячих садків – це не лише економічні рішення, а й кроки до соціальної рівності, що стимулюють активну участь чоловіків у вихованні дітей [11].

Фінляндія відома своєю відданістю принципам гендерної рівності, що відображається в усіх сферах суспільного життя, включно з освітою. Фінська освітня система спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх учнів незалежно від статі. Це досягається через розробку навчальних програм, які враховують принципи гендерної рівності, та створення інклюзивного навчального середовища. Учні активно залучаються до процесу оцінювання, що сприяє розвитку критичного мислення та усвідомлення власних досягнень без гендерних упереджень. Такий підхід допомагає формувати у школярів почуття відповідальності та рівності [11].

Фінляндія активно співпрацює з іншими країнами, зокрема з Україною, у сфері розвитку освіти та впровадження принципів гендерної рівності. Така співпраця сприяє обміну досвідом та впровадженню найкращих практик у освітні системи партнерських країн [5].

Завдяки комплексному підходу та інтеграції принципів гендерної рівності на всіх рівнях освітньої системи Фінляндія досягає високих показників у забезпеченні рівноправності та створенні сприятливого середовища для всіх учнів.

Отже, фінський досвід впровадження гендерної освіти є прикладом ефективної інтеграції цього підходу в систему освіти. Завдяки комплексному підходу та підтримці держави вдалося досягти значного прогресу в подоланні гендерних стереотипів і формуванні рівноправного суспільства. Використання гендерно чутливих методик, підготовка вчителів та створення інклюзивного середовища сприяють формуванню толерантного суспільства. Досвід Фінляндії є цінним для інших країн, що прагнуть подолати гендерні стереотипи та забезпечити рівні можливості в освіті.

Джерела та література:

1. Головіна О. Фінський досвід освіти. Як і навіщо учні у Фінляндії оцінюють себе. URL: <https://nus.org.ua/2019/03/12/finskyj-dosvid-osvity-yak-i-navishho-uchni-u-finlyandiyi-otsinyuyut-sebe/> (дата звернення: 20.01.2025).

2. Гриценко-Веселовська О.В. Гендерна політика Фінляндії: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. С. 109–116.
3. Життя європейців – це ініціатива, яку здійснює МГО «Інтерньюз-Україна» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» Юакім Хестхаммер Життя європейців: гендерна рівність в Фінляндії. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2014/10/21/182443/> (дата звернення: 20.01.2025).
4. Законодавче регулювання проведення гендерних експертиз законопроектів в країнах Європейського Союзу. *Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України*. С. 4–6; Зміцнюємо співпрацю з Фінляндією для розвитку української системи освіти. URL: <https://mon.gov.ua/news/zmitsniuiemo-spivpratsiu-z-finliandiieiu-dlia-rozvytku-ukrainskoi-systemy-osvity> (дата звернення: 20.01.2025).
5. Котун К.В. Педагогічна освіта Фінляндії у контексті європейського виміру: метод. рек. Видавництво Інституту обдарованої дитини. Київ, 2014. 60 с.
6. Особливості системи освіти Фінляндії. URL: <https://pon.org.ua/novyny/5682-osoblivost-sistemi-osvti-fnlyandyi.html> (дата звернення: 20.01.2025).
7. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: Погляд у контексті Європейської стратегії України. Київ: Заповіт, 2016. С. 244. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).
8. Топол В. Що особливого у фінській інклюзивній освіті. URL: <https://surl.li/nqwuju> (дата звернення: 20.01.2025).
9. Фінляндією для розвитку української системи освіти. URL: <https://mon.gov.ua/news/zmitsniuiemo-spivpratsiu-z-finliandiieiu-dlia-rozvytku-ukrainskoi-systemy-osvity> (дата звернення: 20.01.2025).
10. Шевцова М. Фінляндія: жіноча парламентська коаліція і Міжнародна премія за гендерну рівність. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/finlyandiya-zhinocha-parlamentska-koalitsiya.html> (дата звернення: 20.01.2025).
11. Lahelma E. Controversies and Challenges in the History of Gender Discourses in Education in Finland. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-8241-5_16 (дата звернення: 20.01.2025).
12. Päivi Naskali, Sofia Kari, Women's Studies International Forum Volume 80, May–June 2020, 102360, Teachers-to-be studying gender and sexual diversity. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277539518306290> (дата звернення: 20.01.2025).



ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Павло Супрун

ЗАРОДЖЕННЯ АРАБО-ЄВРЕЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ: ВІД СІОНІСТСЬКОГО РУХУ ДО ВЕЛИКОГО АРАБСЬКОГО ПОВСТАННЯ

У статті аналізуються витоки арабо-єврейського конфлікту в Палестині: досліджено вплив сіоністського руху, британської колоніальної політики та масової міграції євреїв. Особлива увага приділена Декларації Бальфура, мандатному правлінню та Великому арабському повстанню (1936–1939 рр.), що загострило протистояння.

Ключові слова: Палестина, Велика Британія, сіонізм, палестинське питання, арабо-єврейський конфлікт.

Арабо-ізраїльський конфлікт, що триває донині, має складну історичну генезу, яка сягає кінця XIX – початку XX століття. Цей період позначений активізацією сіоністського руху, хвилями єврейської імміграції до Палестини, Першою світовою війною та встановленням британського мандату. Ключовою подією, що загострила протистояння, стала Декларація Бальфура 1917 р. Перша половина XX ст. в цілому була періодом наростання напруги між єврейським та арабським населенням Палестини, що призвело до численних конфліктів, кульмінацією яких стало Велике арабське повстання 1936–1939 років.

У статті розглядається період від кінця XIX ст. до 1939 р., що є ключовим для розуміння витоків сучасного арабо-ізраїльського конфлікту. Окремі аспекти конфлікту висвітлені у працях як вітчизняних, так і іноземних учених: М. С. Ель-Кафарна [5], Г. В. Батенко [1], О. Горбачик [4], А. Кольбенко [6] та інших. Проте, необхідним є комплексний аналіз процесу зародження конфлікту між арабами та євреями, з акцентом на появі та розвитку ідеї створення окремої єврейської держави. Це дозволить більш глибоко зрозуміти роль зовнішніх і внутрішніх факторів, що вплинули на формування конфлікту, та їх значення для подальшого розвитку арабо-єврейських відносин. Мета статті – проаналізувати ключові моменти та фактори, що сприяли зародженню арабо-єврейського конфлікту в Палестині в досліджуваний період.

Наприкінці XIX – на початку XX століття, на тлі погромів у Російській імперії, спостерігалася активізація єврейської еміграції до Палестини, яка на той час перебувала під владою Османської імперії. Ця хвиля міграції, що розпочалася в 1881 р., призвела до прибуття близько 60 тисяч євреїв до початку Першої світової війни [7]. Варто зазначити, що, хоча єврейські поселення в Хевроні, Цфаті та Тверії існували протягом століть, сучасний арабо-ізраїльський конфлікт має більш пізнє походження, пов'язане з сіонізмом та британським мандатом.

У 1897 р. на першому сіоністському конгресі було створено Всесвітню сіоністську організацію (ВСО), яка відповідала за створення національного осередку євреїв на палестинських землях. Уже в 1901 р. ВСО заснувала Єврейській Національний Фонд, який зусиллями євреїв всього світу та за їх

кошти скуповував землі на Близькому Сході у Османській імперії для заселення їх єврейськими колоністами. Звісно, ці події викликали невдоволення у арабського населення регіону, що призводило до початку сутичок між двома сторонами майбутнього конфлікту [4, с. 241].

Перша світова війна також вплинула на Палестинські землі. У 1917 р., коли османські війська зазнавали поразок, британський генштаб розробив операцію з метою захоплення Палестини. Відзначимо, що протягом 1916–1918 рр. тривало антитурецьке повстання під проводом Хусейна ібн Алі та його сина Фейсала, яке було спрямовано на здобуття незалежності арабських територій від Османської імперії. Британія підтримувала це повстання, оскільки воно допомагало відволікати османські сили та сприяло британським військовим операціям у регіоні. У жовтні 1917 р. британські війська під командуванням фельдмаршала Едмунда Алленбі розпочали наступ проти османських сил у Палестині. Арабські повстанці, зокрема сили під керівництвом Фейсала, координували свої дії з британцями, здійснюючи напади на османські комунікації та позиції, що сприяло успіху британського наступу. Уже 9 грудня 1917 р. був взятий Єрусалим. Османські війська залишили місто під тиском британського наступу.

Незважаючи на обіцянки британців щодо створення національних урядів для народів, пригноблених Османською імперією, вони на невизначений термін встановили Управління окупованими ворожими територіями (Occupied Enemy Territory Administration, ОЕТА) на чолі з генералом Г. Клейтоном. ОЕТА Південь (South) включала Палестину з центром в Єрусалимі. Британці прагнули закріпитися в регіоні, тому проводили подвійну політику: підтримували прагнення арабів до створення національного уряду та одночасно сприяли єврейському прагненню заснувати національний осередок. Це було частково зумовлено стратегічними інтересами Британії в регіоні та бажанням заручитися підтримкою обох сторін під час Першої світової війни.

Суперечливі обіцянки створили напруженість між арабськими й єврейськими громадами в Палестині та ускладнили британське управління регіоном. Щоб вийти з цього складного становища, британський уряд вирішив підтримати сіоністський рух, використовуючи ідею повернення євреїв на «святі землі» як привід. Це проклало шлях до Декларації Бальфура 1917 р., хоча до її підписання пройшло ще багато переговорів.

У лютому 1917 р. відбулася конференція за участю представників сіоністського руху, зокрема Ротшильдів, Г. Семюеля та М. Сайкса. На цій зустрічі обговорювалася можливість встановлення британського протекторату над Палестиною. Восени того ж року розпочалася підготовка тексту Декларації Бальфура. 31 жовтня Артур Бальфур звернувся до лорда Л. Ротшильда з проханням передати сіоністським лідерам інформацію щодо майбутньої Декларації, яка містила наступний текст: «Уряд Його Величності (короля Георга V) з прихильністю розглядає питання про створення національного осередку для єврейського народу в Палестині та докладе всіх зусиль для сприяння досягненню цієї мети...» [3, с. 293-295].

Декларація Бальфура [8] з'явилась у розпал Першої світової війни, і її видання було пов'язане з прагненням Великої Британії заручитися підтримкою єврейської громади у всьому світі. В обмін на таку підтримку сіоністи мали мобілізувати єврейську громаду для участі у Першій світовій війні на боці Антанти. 8 листопада інформація про Декларацію була опублікована в британській пресі, спричинивши очікування щодо створення єврейської держави [1, с. 15-16].

Ці дії викликали протести з боку арабських лідерів, які також прагнули до створення незалежної арабської держави. Арабські лідери, включно з Хусейном, відчули, що британці порушують свої

обіцянки. Відтак Хусейн розглядав можливість виходу арабських сил з війни та укладення миру з Османською імперією. Це могло бути способом тиску на британців, щоб вони таки виконали свої обіцянки.

Ускладнення ситуації змусило британський уряд до певних дипломатичних кроків. Королю Хусейну був надісланий «меморандум Хогарта», який переконував арабську сторону в намірах Великої Британії сприяти створенню незалежної арабської держави [3, с. 296]. Документ запевняв короля Хусейна, що Декларація Бальфура не завдасть шкоди арабам у Палестині. Меморандум не виключав можливості співпраці між арабами та сіоністами. Король Хусейн, зі свого боку, наполягав на перегляді «палестинського питання» після завершення Першої світової війни, що відповідало загальній арабській позиції.

Після закінчення війни та перерозподілу кордонів британська сторона, однак, заявила, що її попередні гарантії не поширюються на територію Палестинського мандату. Г. Мак-Магон, британський верховний комісар у Єгипті, стверджував, що арабська сторона була заздалегідь попереджена про виключення Палестини з територій, призначених для створення арабської держави. Арабська сторона не погоджувалася з таким трактуванням і вважала це порушенням британських обіцянок [2, с. 41-42].

Отже, низка домовленостей, декларацій, зокрема Декларація Бальфура, створили підґрунтя для сучасного близькосхідного конфлікту. Вони суттєво вплинули на відносини між єврейською та арабською громадами, призводячи до радикалізації боротьби за «святі землі» та до перманентного збройного конфлікту, що триває з моменту створення держави Ізраїль.

У післявоєнному світі Близький Схід став епіцентром наростаючого протистояння. Вже у 1920 р. відбулися перші серйозні сутички з жертвами з обох сторін. 4 квітня, коли єврейський Песах збігся з мусульманським святом Набі Муса, до Єрусалима прибули араби з околиць, які провокували заворушення антиєврейськими гаслами. У Старому місті спалахнув єврейський погром, що тривав до 7 квітня. Внаслідок цих подій понад 200 людей постраждали, шестеро загинули [1, с. 15].

Коли члени підпільної сіоністської організації «Хагана» дізналися про погром у Старому місті, вони спробували дістатися туди, але поліція та військова адміністрація заблокували вхід. У Новому місті було заарештовано членів «Хагани» та вилучено зброю. У липні того ж року заарештованих амністували. Ці події в Єрусалимі вважаються першим відкритим збройним конфліктом між арабською та єврейською громадами Палестини. Герберт Семюель, Верховний комісар з 1920 р., зазначав, що населення регіону виявляє ворожість та ігнорує владу. Проте адміністрація та правоохоронні органи самі неодноразово провокували конфлікти та ігнорували проблеми у відносинах між єврейською та арабською громадами, що призвело до заворушень у 1920 та 1921 роках.

У 1920 р. на конференції країн Антанти в Сан-Ремо були підтверджені положення Декларації Бальфура, які згодом були включені до мирного договору з Османською імперією. Паралельно Велика Британія отримала мандат на управління Палестиною від Ліги Націй. Він був остаточно затверджений 24 липня 1922 р. Згідно з умовами мандату Велика Британія зобов'язалася виконувати положення Декларації Бальфура, що передбачало не створення єврейської держави в Палестині, а лише підтримку єврейської імміграції та створення «національного осередку» для єврейського народу.

У червні 1922 р. було опубліковано «Білу книгу» У. Черчилля, що роз'яснювала зміст Декларації Бальфура та гарантувала створення в майбутньому парламенту, який включатиме представників усіх національностей та релігійних груп Палестини. На 29 листопада того ж року було заплановано

спільну конференцію, яка, однак, провалилася. Після невдалих переговорів арабська делегація відмовилася визнати «Білу книгу» Черчилля та мандат Ліги Націй на Палестину, демонстративно залишивши Лондон [9].

Протягом 1920-х та 1930-х років ситуація в регіоні загострювалася. У 1925 р. до Єрец-Ізраель прибуло близько 30 тисяч єврейських іммігрантів, що викликало невдоволення арабського населення та сприяло об'єднанню арабів проти сіоністів. До 1929 р. спостерігалось відносно мирне співіснування двох громад, але єврейське населення Палестини за десятиліття збільшилося втричі, до 180 тисяч. Муфті Єрусалима Хадж Амін знайшов привід для початку нової хвилі погромів. Причиною стало право на молитву біля Стіни Плачу, де євреїв звинуватили в оскверненні святих місць мусульман. 23 серпня 1929 р. розпочалася чергова хвиля погромів у багатьох регіонах Палестини: Єрусалимі, Тель-Авіві, Цфаті, Хайфі, Хевроні, Беер-Тувії, Хулді та інших. Британська адміністрація була змушена перекинути військовий корпус з Єгипту та залучити авіацію для придушення повстання [6, с. 86].

Була створена комісія з розслідування під керівництвом Волтера Шоу, яка дійшла висновку, що причиною погромів стала купівля євреями земель у Палестині та їхня масова імміграція до регіону. Арабська сторона позитивно сприйняла цей висновок та наступне рішення адміністрації призупинити єврейську імміграцію до Палестини. Це, однак, викликало обурення сіоністів, і Хаїм Вейцман, голова Єврейського агентства, подав у відставку [10].

Незабаром британська влада була змушена піти на нові поступки сіоністам, оскільки фактична відмова від Декларації Бальфура викликала хвилю обурення серед частини британських політиків, сіоністів та громадськості Великої Британії. Наступні роки, в цілому, не принесли розрядки у відносинах між двома сторонами конфлікту за землі Палестини [1, с. 18; 5, с. 86-87].

Поява антисемітського лідера Адольфа Гітлера в Європі спричинила ще одну хвилю масової єврейської імміграції до Палестини. На початок 1936 р. єврейське населення становило близько 33% від загальної кількості жителів регіону, досягнувши приблизно 200 тисяч осіб [4, с. 243].

У 1935 р. в порту Яффи арабські докери, розвантажуючи бочки з цементом, випадково виявили зброю та боєприпаси. Пошуки замовника не дали результатів, що викликало обурення арабського населення бездіяльністю британської адміністрації. Арабська сторона була переконана, що зброя призначалася для «Хагани», підпільної єврейської організації, яка, як вважалося, займалася контрабандою зброї з часів попередніх погромів. Це сприймалося як підготовка до можливої конфронтації в майбутньому, що викликало хвилю протестів у Палестині та в арабських містах Близького Сходу і Північної Африки. 19 квітня 1936 р. в Палестині розпочалися масові заворушення, які з перервами тривали протягом наступних трьох років [6, с. 86].

Велика Британія розпочала розслідування заворушень і створила спеціальну комісію під керівництвом лорда У. Піля. У червні 1937 р. комісія запропонувала розділити Палестину на три частини: 1) британську, яка включала б Єрусалим і прилеглі території до порту Яффа; 2) арабську, для створення арабської держави; 3) єврейську, для створення єврейської держави. Хоча план комісії передбачав створення арабської держави на 80% території Палестини, єврейська сторона в цілому прийняла цю пропозицію. Частково план підтримав емір Абдалла. Проте Верховний арабський комітет відкинув цю ідею та наполягав на виконанні своїх вимог [5, с. 71]. Арабське повстання продовжилось після відхилення плану. Влітку 1938 р. воно досягло свого піку.

Збройні угруповання захоплювали поліцейські дільниці та здійснювали напади на арабські міста. У жовтні їм вдалося тимчасово захопити Старе місто Єрусалима, за винятком Єврейського

кварталу, але британські війська витіснили їх. Для боротьби з повстанцями британці зосередили в регіоні значні військові сили. Зрештою, повстанці втратили підтримку арабського населення, яке втомилось від терору та здириництва, що призвело до поразки повстання навесні 1939 р.

Наприкінці 1938 р. в британській політиці відбулися суттєві зміни. Мюнхенська угода 1938 р. між Великою Британією, Францією, Італією та нацистською Німеччиною стала кульмінацією політики «умиротворення» агресора. Британський уряд, побоюючись союзу арабів з ворогами Великої Британії у випадку світової війни, намагався «умиротворити» арабський світ. 9 листопада 1938 р. він оголосив про відмову від плану розділу Палестини та запросив єврейських і арабських лідерів, а також представників арабських держав, на конференцію «круглого столу» в Лондоні (лютий-березень 1939 року). Через відмову арабів зустрічатися з євреями британці вели переговори з кожною стороною окремо. Однак ці переговори не дали результатів. Араби та євреї не змогли знайти компроміс. Загалом протягом 1920–1939 рр. в Палестині відбулося кілька масштабних хвиль заворушень і насильства: зокрема, Єрусалимські заворушення 1920 р., Яффські погроми 1921 р., арабські погроми 1929 р., антибританські протести 1933 р. та, зрештою, Велике арабське повстання 1936–1939 рр. [5, с. 71; 7].

Таким чином, держава-мандатарій, Велика Британія, протягом 1920–1939 років намагалася застосувати різні варіанти врегулювання ситуації в Палестині, включаючи розділ, провінційну автономію та створення єдиної незалежної держави. Однак нездатність британської адміністрації знайти компроміс між арабською та єврейською громадами, а також її непослідовна політика лише поглибили конфлікт. Створені в цей період передумови, зокрема масова єврейська імміграція, зростання арабського націоналізму та неврегульованість питання державного статусу Палестини, заклали фундамент для подальшої ескалації конфлікту. Неспроможність Великої Британії вирішити палестинське питання призвела до того, що в 1947 р. вона передала цю проблему на розгляд Організації Об'єднаних Націй, що, в свою чергу, стало початком нового етапу в історії арабо-єврейського конфлікту.

Джерела та література:

1. Батенко Г. Арабо-єврейські протиріччя у Палестині на початку 20-х р. XX ст. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. Т. 1. № 56. С. 14–21.
2. Батенко Г. Декларація Бальфура та її значення для Палестини. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. Т. 1. № 116. С. 41–45.
3. Батенко Г. Єврейське питання в роки I світової війни. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. Т. 1. № 54. С. 293–301.
4. Горбачик О., Козій О. Арабо-ізраїльський конфлікт і виникнення проблеми палестинських біженців. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. № 12/54. С. 237–250. URL: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283747> (дата звернення: 19.01.2025).
5. Ель-Кафарна М. Особливості міжнародно-правового статусу Палестини в 1917–1947 роках. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2012. Т. 1. № 18. С. 68–73.
6. Кольбенко А. Передумови утворення держави Ізраїль у першій половині XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Т. 1. Вип. 66. С. 84–90.
7. Полонський П. Нарис про історичну зв'язку єврейського народу і землі Ізраїлю з фрагментами з роботи П. Полонського «старий ішув» – сіоністська федерація України (СФУ). *Сіоністська Федерація України (СФУ)*. URL: <https://votzion.org.ua/ocherk-ob-ystorycheskoj-svyazy-evrejskogo-naroda-y-zemly-yzraylya-s-fragmentamy-yazboty-p-polonskogo-staryj-yshuv/> (дата звернення: 19.01.2025).

8. Balfour declaration – original text – English (1917). *ECF – Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: https://ecf.org.il/media_items/297 (date of access: 26.02.2025).

9. British white paper of June 1922 on Palestine – English. *ECF – Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: https://ecf.org.il/media_items/439 (date of access: 26.02.2025).

10. Shaw commission report (1930). *ECF – Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: <https://ecf.org.il/issues/issue/1460> (date of access: 26.02.2025).

Світлана Усік

БОРОТЬБА СЬЮЗЕН БРАУНЕЛЛ ЕНТОНІ ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА ЖІНОК

У статті висвітлено життєвий шлях та громадську діяльність Сьюзен Браунелл Ентоні, зокрема її боротьбу за виборчі права жінок. Акцентовано увагу на чинниках формування життєвої позиції та громадянської мужності видатної американської активістки.

Ключові слова: Сьюзен Браунелл Ентоні, гендерна рівність, суффражизм, фемінізм, жіночий рух.

У сучасному світі, де питання гендерної рівності та ідентичності є надзвичайно актуальними, особливого значення набуває гендерна історія. Нині вона переживає період активного розвитку та переосмислення. Інтерес сучасних дослідників викликає жіночий рух за виборчі права у США, що зумовлено тривалим ігноруванням вимог американських жінок мати рівні з чоловіками права [4, с. 1].

На зламі XIX–XX ст. проблема жіночої емансипації перетворилася на одну з ключових в американському суспільстві. Жінки стали боротися за громадянські та політичні свободи, долаючи законодавчі та ідеологічні бар'єри. У своїй боротьбі за право голосу прогресивні американки апелювали до Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки 4 липня 1776 р., де було зазначено, що *«всі люди створені рівними»* (*«all men are created equal»*). Довгий час вважалося, що словосполучення *«all men»* стосується лише чоловічої статі, але жінки намагалися довести, що в Декларації йдеться про представників обох статей [3; 5].

Таким чином, правозахисний рух, що мав на меті надання жінкам виборчого права, а також виступав проти дискримінації жінок у правовому полі, політичному та економічному житті, отримав назву суффражизм. Він об'єднав багатьох талановитих та відданих жінок, які відіграли ключову роль у боротьбі за рівні права. Їхня діяльність, незважаючи на численні перешкоди та утиски, стала вирішальним фактором у здобутті жінками права голосу та інших важливих соціальних і політичних свобод. Однією з найвідоміших представниць американського жіночого руху є Сьюзен Браунелл Ентоні [2, с. 8].

Вивчення питання виборчого права жінок знаходить своє віддзеркалення в працях іноземних та українських вчених. Американська історіографія представлена величезною кількістю робіт, які вивчають різні аспекти жіночого руху. Найяскравішим прикладом і цінним джерелом дослідження

можна вважати 6-томну наукову працю «Історія виборчого права жінки». Під керівництвом Елізабет Кеді Стентон її створював протягом сорока років колектив авторів, який складався з безпосередніх учасниць руху Сьюзен Ентоні, Матильди Джослін Гейдж, Іди Хустед Харпер. Важливим доробком є «Енциклопедія фемінізму» (1986 р.) Лізи Г. Таттл, де вона розглядає лідерів жіночого руху, аналізує гасла, проблеми, події, пов'язані з фемінізмом. Сучасні вчені дослідили різні аспекти даної проблеми, зокрема становлення міжнародних жіночих організацій в США (Боб Рейнальд, Сара Паркер Ремонд, Стефані Річмонд); міжнародний активізм афроамериканських жінок (Вікі Руїс, Маніша Сінха, Мішель Ріф); поєднання материнства і громадянства (Джин Фаган, Ніца Беркович) тощо. Серед сучасних українських вчених, які досліджують жіночий рух, заслуговують на увагу праці Юрія Шведа «Фемінізм як течія політичної думки і суспільно-політичний рух», Анатолія Романюка «Політична доктрина фемінізму у XX ст.», Ірини Жеребкіної «Теорія та історія фемінізму», де схарактеризовано розвиток феміністичної теорії та проаналізовано кожен «хвилю» жіночого руху у суспільно-політичному житті [1, с. 1-2; 3, с. 2].

Метою нашої статті є висвітлення діяльності відомої американської активістки Сьюзен Браунелл Ентоні, яка зробила великий внесок у боротьбу за права жінок та ідеї і дії якої вплинули на хід боротьби за гендерну рівність у США та світі.

Сьюзен Ентоні народилася 15 лютого 1820 року поблизу Адамса, штат Массачусетс, у родині Деніела Ентоні та Люсі Ентоні. На неї вплинули політичні, соціальні та економічні проблеми того часу, але особливе значення мали релігійні погляди, які були прищеплені родиною з раннього дитинства. Її батько Деніел був членом квакерів, або Товариства друзів (з тринадцятирічного віку Сьюзен також стала учасницею товариства), однією з головних цінностей яких є «рівність усіх людей перед Богом» [8].

У 1848 р. Сьюзен Ентоні почала працювати вчителькою у Нью-Йорку та стала членом профспілки вчителів. Завдяки цьому вона зрозуміла, що вчителі-чоловіки отримували місячну плату більшу за вчительок-жінок. Саме цей досвід роботи з профспілкою вчителів разом із цінностями квакерів надихнули її на відданість гендерній рівності. Таким чином, вона почала брати активну участь у боротьбі за права жінок [6, с. 33-46; 8].

Протягом 1850-60-х рр. Сьюзен Ентоні працювала в комітетах, виступала на з'їздах, створювала жіночі асоціації та виступала за права власності жінок. У 1851 р. вона познайомилася з Елізабет Кеді Стентон, яка активно боролася за громадянські права жінок і була відома тим, що 1848 р. організувала першу конвенцію про права жінок — Конвенцію Сенека-Фоллз (Seneca Falls Convention). Стентон і Ентоні зав'язали дружбу та партнерство, які тривали до кінця їхнього життя. У 1868 р. жінки заснували Американську асоціацію рівних прав і стали редакторками її газети «The Revolution», де обговорювалися виборче право, освіта, одруження та розлучення, рівна оплата праці, восьмигодинний робочий день, трудова та фінансова політика [8].

Саме в цей момент рух за виборче право розділився через питання ратифікації 14-ї та 15-ї поправок. Прийняття обох означало, що чорношкірі чоловіки матимуть право голосу, але не жінки, незалежно від раси. Активісти, як-от Фредерік Дуглас і Люсі Стоун, все ще підтримували 15-ту поправку, вони вважали, що буде неможливо одночасно отримати голоси для чорношкірих чоловіків та жінок. Але Стентон і Ентоні не погодилися і виступили проти поправки. Таким чином відбувся розкол в суфражистському русі. Ентоні та Стентон відокремилися від інших суфражисток, таких як Люсі Стоун і Френсіс Еллен Воткінс Гарпер, і створили Національну асоціацію жіночого виборчого

права (NWSA), яка виступала проти 15-ї поправки, оскільки в ній не йшлося про статтю. Люсі Стоун, Уоткінс Харпер та інші суфражистки сформували конкуруючу організацію, Американську жіночу асоціацію виборців (AWSA), яка підтримала 15-ту поправку, а також виступала за затвердження виборчого права жінок у законодавстві в майбутньому. Ці протилежні групи боролися за підтримку, поки 15-та поправка не була нарешті ратифікована в 1870 р. [1, с. 3-4; 8].

Під час президентської кампанії 1872 року Ентоні закликала жінок вимагати своїх прав згідно з 14-ою та 15-ою поправками до Конституції, зареєструвавшись для голосування в кожному штаті Союзу. Під час кампанії Ентоні, її сестри та близький друг-квакер пішли до судівної перукарні, щоб зареєструватися для голосування, до них приєдналися ще одинадцять жінок. Жінки сміливо увійшли, і збентежені чоловіки-реєстратори дозволили їм зареєструватися. Тоді вранці 5 листопада Сьюзен проголосувала вперше за кандидата від Республіканської партії та двох конгресменів. Кілька тижнів потому, 18 листопада, вона була заарештована маршалом США у своєму будинку в Рочестері, штат Нью-Йорк, і постанала перед судом. 17 червня 1873 р. Ентоні судили 12 чоловіків-присяжних, але суддя прийняв своє рішення ще до того, як почався судовий процес, і наказав присяжним визнати її винною. Ентоні, якій було заборонено захищати себе до оголошення вироку, було засуджено та оштрафовано на 100 доларів, які вона відмовилася платити. Суддя навмисне не засудив її до тюремного ув'язнення, що позбавило її можливості оскаржити свій вирок [7; 8].

Зрештою, у 1890 р. Національна асоціація жіночого виборчого права об'єдналася з Американською асоціацією жіночого виборчого права, яка виступала за надання жінкам виборчих прав у кожному штаті. У 1892 р. Сьюзен Ентоні стала президентом Національної американської асоціації жіночого виборчого права. Окрім цього, вона зіграла важливу роль у створенні Міжнародної ради жінок і в допомозі в організації Всесвітнього конгресу представницьких жінок на Всесвітній виставці 1893 року в Чикаго [1, с. 4].

У 1898 р. Ентоні оголосила про свій намір піти з Національної американської асоціації. Протягом останнього року свого президентства вона попереджала нове покоління суфражисток не очікувати перемоги своєї справи лише тому, що вона справедлива. Після виходу Ентоні на пенсію новим президентом організації була обрана Керрі Чепмен Кетт. Ентоні зауважила: «Нові умови приносять нові обов'язки. Ці нові обов'язки, ці змінені умови вимагають сильніших рук, молодших голів і свіжіших сердець. У місіс Кетт ви маєте мого ідеального лідера. Я представляю вам свого наступника» [8; 9].

На жаль, Сьюзен Ентоні не дожила до прийняття 19-ї поправки. Вона померла 13 березня 1906 р. від серцевої недостатності та пневмонії. Однак, на знак визнання її ролі в досягненні результатів, поправка була широко оголошена як «поправка Сьюзен Б. Ентоні» і ратифікована в 1920 р. [8].

Коли вона вперше розпочинала кампанію на захист прав жінок, її висміювали та звинувачували у спробах «зруйнувати інститут шлюбу». Насправді, діяльність Сьюзен Ентоні була важливою для боротьби за виборчі права жінок. Вона допомогла сформувати та організувати рух, а також привернула увагу громадськості до цієї проблеми. Її зусилля були важливими для досягнення мети, яка була реалізована через 14 років після її смерті. Отже, діяльність Сьюзен Браунелл Ентоні має величезне значення не лише для жінок Америки, а й для американського суспільства загалом. Її ім'я назавжди залишиться в історії як символ боротьби за рівність та справедливість.

Джерела та література:

1. Іщук А. Виникнення перших жіночих рухів та організацій у США. *Сетон. Міжнародний журнал молодих науковців*. 2022. Випуск 4. С. 46–57.
2. Коваль О., Коваль Г. Становлення та розвиток руху суфражисток. Миколаїв, 2020. 132 с.
3. Петrenchенко С. Становлення жіночого виборчого права в США XIX–XX століття. *Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*. Серія Право. Випуск 80: частина 1. С. 1–6.
4. Dexter Perkins, Blake McKelvey. Rochester History. Vol. VII. April 1945. No. 2. WaybackMachine. URL: https://web.archive.org/web/20160304032310/http://www.rochester.lib.ny.us/~rochhist/v7_1945/v7i2.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
5. Casciani D. The history of the suffragettes. BBC News Online. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3153388.stm (дата звернення: 25.01.2025).
6. Harper I.H. The Life and Work of Susan B. Anthony (Volume 1). 596 p. URL: <https://archive.org/details/lifeandworksusa00unkngoog/page/n7/mode/2up?view=theater> (дата звернення: 25.01.2025).
7. Harper I.H. The Life and Work of Susan B. Anthony (Volume 1 of 2). URL: <https://www.gutenberg.org/files/15220/15220-h/15220-h.htm> (дата звернення: 25.01.2025).
8. Mathias M., Susan B. Anthony. National Women's History Museum. URL: <https://www.womenshistory.org/education-resources/biographies/susan-b-anthony> (дата звернення: 25.01.2025).
9. Mindy Johnston. Susan B. Anthony. American suffragist. The Editors of Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Susan-B-Anthony> (дата звернення: 25.01.2025).

Дарина Целік

РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ У СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

У статті розглянуто розвиток медичних знань у Стародавньому Єгипті, а також внесок єгиптян у становлення медичної науки. Особлива увага приділена аналізу медичних папірусів, які є цінним джерелом інформації про тогочасні методи лікування та діагностики.

Ключові слова: медицина, Стародавній Єгипет, папірус.

Медицина в Стародавнього Єгипту була однією з найрозвинутіших медичних систем давніх часів, яка заклала підвалини для подальшого розвитку даної галузі. Спостерігаючи за людським тілом під час бальзамування, що супроводжувалось розтином трупів, єгиптяни накопичували знання з анатомії, різних хвороб та їх лікування. Вони ж розвинули теорію медицини.

Батьком медицини називали Імхотепа – відомого лікаря, архітектора, астронома та жерця, який жив у період Стародавнього царства. Імхотеп був настільки шанований своїми сучасниками та нащадками, що його обожнювали та вважали покровителем лікарів та цілителів. Його зображення часто зустрічаються на стінах храмів та гробниць. На його честь було побудовано храми у Фівах, Саїсі та інших містах, де були школи для підготовки лікарів. При храмі богині Ісиди-Нейтх у Саїсі була спеціальна школа повитух [4, с.16].

Джерелом знань про розвиток медицини в Єгипті є ієрогліфічні написи на саркофагах, пірамідах та інших будовах. Історію розвитку давньоєгипетської медицини можна прослідкувати завдяки так

званим медичним та фармацевтичним папірусам – письмовим пам’яткам, які сьогодні зберігаються в музеях та бібліотеках світу. Вони охоплюють широкий спектр тем, від діагностики та лікування хвороб до хірургічних процедур та фармакології. Найдавнішим папірусом є папірус Кахуна (назва походить від м. Кахун) – присвячений гінекології та ветеринарії. Він являє собою збірки рецептів зі стислим описом захворювань, що не містять жодних магічних формул та заклинань [8, с. 42]. Щодо гінекологічної частини папірусу (Медичний папірус Кахуна або гінекологічний папірус Кахуна), то в ній наведені лікувальні засоби від безпліддя, при розладах менструації, засоби, для посилення переходу під час пологів, для збільшення кількості молока тощо [4, с. 16]. Відтак, папірус містить медичні записи, що стосуються переважно жіночого здоров’я. Він охоплює такі теми, як діагностика та лікування гінекологічних захворювань, вагітність, пологи та методи контрацепції.

Медичні папіруси Рамессеума – група давньоєгипетських медичних текстів, які були знайдені в археологічному комплексі Рамессеум у Фівах. Свою назву вони отримали від місцевості, де були знайдені: неподалік від гробниці фараона Рамзеса II. Свого часу біля гробниці фараона існувала бібліотека, яку давньогрецький історик Діодор Сицилійський назвав «Лікарнею душі». Серед багаточисленних папірусів, знайдених на тому місці, два стосувалися медицини. В них описувалися способи уникнення небажаної вагітності, особливості догляду за новонародженими тощо [8, с. 42]. Вище згадані папіруси датуються епохою Середнього царства (середина XXI–XVIII ст. до н.е.).

У середині XVI ст. до н.е. Єгипет вступає в період Нового царства – добу розквіту й могутності. Даним періодом датуються ряд медичних папірусів, які допомагають нам краще зрозуміти розвиток медичної науки. Значну увагу привертає папірус Едвіна Сміта (інші назва – Хірургічний папірус) датований приблизно 1600 р. до н.е., що робить його найстарішим існуючим хірургічним трактатом у світі. Він містить опис хірургічних випадків, методів лікування та інструментів, які використовувалися в давнину. Цей унікальний рукопис був виявлений і проданий єгипетським купцем і консульським агентом Мустафою Агою американському досліднику та археологу Едвіну Сміту, який мешкав у Луксорі в період з 1858 по 1876 р. Після його смерті папірус передала його дочка Нью-Йоркській історичній спільноті. У 1938 р. папірус був направлений до Бруклінського музею, а 1948 р. до Нью-Йоркської академії медицини, де він зберігається і в наш час. Папірус включає систематизовані інструкції з обстеження, діагностики та лікування різних захворювань. Цей підхід відображає значні успіхи та емпіричні знання давньоєгипетських лікарів. Вважається, що медичний папірус був знайдений у гробниці лікаря в Фіванському некрополі, що наголошує на його важливості як історичного, так і медичного артефакту [7].

Папірус Сміта пояснює методи лікування травм голови та грудної клітки, що свідчить про глибоке розуміння медицини з боку його автора. Лікар, який його написав, знав, наприклад, як вправити зламану щелепу, і розумів, що серце є центром кровоносних судин і що параліч однієї сторони тіла може бути спричинений ураженням мозку іншої. Окрім клінічних спостережень, діагностики, прогнозу та лікування, папірус містить магічні заклинання проти чуми та рецепт перетворення старого в юнака.

Папірус Едвіна Сміта загалом містить опис 48 випадків травм голови, хребта, грудної клітки. Так само в папірусі міститься один з найдавніших описів паралічу верхніх та нижніх кінцівок із втратою мови та слуху [8, с. 43], опис пухлини молочної залози як серйозної хвороби, яка не має можливості лікування [3]. Травмам голови приділена найбільша увага: 27 із 48 описаних випадків. Трепанация черепа, медична процедура, яка передбачає вирізання отвору в черепі для полегшення тиску на мозок або підняття компресійного перелому черепа, описана та рекомендована як ліку-

вання ряду випадків травм голови [9]. В описі травм голови зазначається, що внаслідок ураження мозку невиліковно уражується все тіло. Так, наприклад, описаний наступний випадок: падіння чоловіка вниз головою із значної висоти, після чого чоловік втратив слух і був паралізований. Цей факт є найдавнішим свідченням того, що в результаті ушкодження центральної нервової системи страждають інші частини тіла [1, с. 11]. Як бачимо, зустрічаються вже точні описи паралічу. Даються вказівки, як розпізнати строк вагітності, а також як «розрізнити жінку, яка може і яка не може народити» [4, с. 17].

Найбільш змістовним і водночас унікальним вважається папірус Еберса (датований ~1550 р. до н.е.). Він містить велику кількість рецептів, описів хвороб та методів лікування. Один із розділів його називається «Книга виготовлення ліків для всіх частин тіла» [6]. Папірус Еберса є найдовшим (довжина понад 20.5 метрів) та найбільш повним медичним текстом, який зберігся. Він є цінним джерелом інформації про рівень розвитку медицини та фармації того часу. Він містить багато знань про анатомію та фізіологію, токсикологію, заклинання та лікування діабету. Містить близько 900 рецептів для лікування різних захворювань: легень, вух, горла, зубів, шлунково-кишкового тракту, шкіри, суглобів, а також лікування опіків. Чимало записів присвячено косметології. Вони містять рецепти з розгладжування зморшок, зміни кольору шкіри, видалення родимок, поліпшення росту волосся. В даних рецептах представлені як рослинні (мак, цибуля, часник, гранат, алое, виноград), так і мінеральні (сірка, залізо, свинець, сода, глина) компоненти. Основою для приготування лікарських препаратів служили мед, пиво та молоко [8, с. 42-43]. Заклинання і замовлення часто використовувалися як додатковий компонент лікування.

Також відомий Папірус Херста, що датується періодом Нового царства. Він отримав свою назву на честь американського археолога Фредеріка Херста, який придбав його в Єгипті в 1901 р. Зберігається в Каліфорнійському університеті США, наводить опис лікування переломів кінцівок, хвороб суглобів, укусів отруйних змій, а також лікування низки дитячих хвороб [8, с. 43].

Написаний пізніше – близько 1450–1350 рр. до н.е. – папірус Бругша містить відомості про здоров'я матері і дитини, про хвороби дітей і є найдавнішим документом з педіатрії [5, с. 28].

За даними Геродота, серед єгипетських лікарів існувало поняття спеціалізації: «лікування хворих то в них такий розподіл: кожен лікар лікує лише від однієї хвороби, але не від багатьох. У їхній країні дуже багато лікарів, бо одні лікують очі, інші – голову, ще інші – зуби, інші – череву і деякі – від усяких непевних хвороб» [2, с. 101-102].

Лікування було справою жрецтва. Лікарів готували школи при храмах. Доволі розвинутою була хірургія, яка використовувала різноманітні методи лікування. Лікарі виконували кровопускання, використовували кровососні банки (роги з обрізаними верхівками), робили перев'язки та накладали шини при переломах. Зображення хірургічних ампутацій та обрізань збереглися на стінах храмів у Фівах, Карнаку та Луксорі. Використовували кремінні та металеві інструменти, схожі на сучасні ножі, бритви, ланцети та пінцети. Хірургічними інструментами слугували кременеві та металеві ножі, бритви, ланцети, пінцети, подібні до сучасних [1, с. 13].

Причини виникнення хвороб жерці пов'язували з релігійними віруваннями: хвороби – наслідок вселення демона, вони виникають з волі богів. Поряд з цим єгиптяни визнавали і природні причини хвороб, зокрема була відома роль кишкових паразитів. За аналогією з вигнанням кишкових паразитів, лікування розглядалося як вигнання невидимих черв'яків, які нібито спричиняють хворобу [5, с. 28].

Підтриманню здоров'я єгиптян допомагали загальноприйняті в країні гігієнічні заходи. Її жителі відзначалися чистоплотністю, дбали про чистоту тіла, одягу та житла. Заможні єгиптяни вживали всілякі косметичні засоби: ароматичні рідини, щоб надати тілу приємний запах.

Серед хвороб, поширених у Давньому Єгипті, були паразитарні та непаразитарні захворювання. Тропічний клімат і забруднена вода сприяли поширенню різних паразитів, сліди яких часто знаходили в муміях. Річка Ніл є джерелом ще одного виду людських паразитів – трихінел, сліди яких часто знаходили під час досліджень мумій. У Манчестерському музеї зберігається мумія 13-річної дівчинки, яка датована II тис. до н.е. В її кишечнику виявили паразита нільського черв'яка, відомого як медичний ціп'як (*Dracunculus mediensis*), який серйозно підірвав її здоров'я [1, с. 12].

Населення Єгипту потерпало і від досить широкого спектру непаразитарних хвороб: інфарктів, інсультів, епілепсії, туберкульозу, артриту, тощо. Напис на гробниці Уаш-Птаха вказує, що останній помер від інфаркту. У мумії Рамсеса II виявили артрит, хвороби серця й зубів [1, с. 12].

Варто також згадати про загальні гігієнічні практики які також відігравали важливу роль у підтримці здоров'я. Єгиптяни ретельно стежили за чистотою свого тіла, одягу та житла. Заможні верстви суспільства використовували ароматизовані засоби для догляду за тілом, тоді як бідніші верстви намагалися тримати своє тіло якомога чистішим. При будівництві великих споруд медичний нагляд за станом здоров'я робітників і швидка ізоляція хворих допомагали уникнути заразних хвороб [1].

Таким чином, медицина Стародавнього Єгипту не лише задовольняла практичні потреби суспільства, але й відображала високий рівень наукових знань та культури. Давні єгиптяни мали повні знання про використання трав і натуральних методів лікування, аж до досконалості процедури бальзамування трупів своїх померлих. Багатий досвід, накопичений протягом тисячоліть у практиці хірургії та гігієни, спеціалізація лікарів і вивчення хвороб свідчить про високий рівень медичних знань. Від паразитарних інфекцій до складних хірургічних втручань – різні методи лікування за допомогою інструментів, що відповідали рівню розвитку науки, дозволяли ефективно лікувати хвороби. Медицина Давнього Єгипту справила великий вплив на медицину греків, євреїв і арабів.

Джерела та література:

1. Гамалія К.М. Зародження наукових знань у давньому Єгипті. *Питання історії, науки і техніки*. 2012. № 1. С. 8–15.
2. Геродот. Історія в дев'яти книгах. К., 1993. 577 с.
3. Докази хірургічних спроб лікування раку в Стародавньому Єгипті. URL: <https://whl.com.ua/dokazy-khirurhichnykh-sprob-likuvannia-raku-v-starodavnomu-yehypti/> (дата звернення: 17.02.2025).
4. Історія медицини: курс лекцій для магістрів 1-3 курсів медичних факультетів денної форми навчання галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей 221 «Стоматологія», 222 «Медицина», 228 «Педіатрія» / уклад. І. Г. Утюж, М. О. Мегрелішвілі. Запоріжжя, 2021. 132 с.
5. Колесник К. Е. Історія науки і техніки в давньому світі (Давній Єгипет): Конспект лекції. Харків, 2020. 64 с.
6. Медичні та фармацевтичні папіруси. URL: <https://www.pharmacencyclopedia.com.ua/article/1368/medichni-ta-farmaceutichni-papirusi> (дата звернення: 17.02.2025).
7. Медичний папірус Едвіна Сміта. URL: <https://violity.com/ua/publication/8910-medichnij-papirus-edvina-smita.html> (дата звернення: 17.02.2025).
8. Опарин А.А. Медицина Древнего Египта. *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини*. 2017. № 2. С. 42–53.
9. Папірус Академії буде виставлено в Метрополітен-музеї. URL: <https://web.archive.org/web/20050730024905/http://www.nyam.org/news/2493.html> (дата звернення: 17.02.2025).



ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Владислава Блохіна

«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ПЕРІОД» У ЖИТТІ ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА (1976–1977 РР.)

У публікації висвітлено «чернігівський період» у житті Левка Лук'яненка після його першого ув'язнення. Проаналізовано умови його проживання в Чернігові, наголошено на обмеженні свободи пересування, стеженні з боку КДБ, схарактеризовано взаємини з місцевими мешканцями та правозахисниками. Підкреслено, що навіть у складних реаліях тоталітарної системи він залишався незламним у своїх переконаннях.

Ключові слова: Левко Лук'яненко, Чернігів, дисидентство, боротьба за незалежність, визвольний рух.

Левко Лук'яненко – видатний український правозахисник, дисидент, політичний діяч та один із авторів Акта проголошення незалежності України. Дослідження його діяльності є важливим для розуміння національного руху в Україні другої половини ХХ століття. Попри те, що постать Л. Лук'яненка як дисидента та політика привертає увагу науковців, «чернігівський період» його життя (1976–1977 рр.) є недостатньо дослідженим.

Чернігів став місцем, де Левко Лук'яненко опинився після відбуття першого тривалого ув'язнення (1961–1976 рр.). Попри утиски з боку влади та перебування під наглядом КДБ він продовжував активну боротьбу: висловлював погляди, несумісні з тоталітарною русифікаторською ідеологією, підтримував контакти з українськими правозахисниками, вступив до Української Гельсінської Групи. Відтак саме Чернігів став свідком його незламності та стійкості. «Чернігівський період» у житті Л. Лук'яненка засвідчив, що навіть у невеликому провінційному місті діяли осередки опору радянському режиму.

Мета статті – дослідити період у житті Л. Лук'яненка, пов'язаний із проживанням у Чернігові (1976–1977 рр.).

Важливу роль у приверненні уваги до чернігівського періоду в житті Л. Лук'яненка відіграла книга В. Курико *«Вулиця причетних. Чернігівська справа Левка Лук'яненка»*, яка побачила світ у 2020 р., коли у місті ще тривали дискусії щодо перейменування однієї з вулиць на його честь. Авторка залучила широку джерельну базу й оприлюднила маловідомі факти про перебування у Чернігові Л. Лук'яненка. Втім, В. Курико підкреслює, що «ця історія – про людей», про тих, хто оточував дисидента в Чернігові, та про те, що «непримітні дії людей, які буцім не бажали лихого, і вчинки яких не обтяжували докори сумління, адже не суперечили закону, можуть породжувати велике зло» [2, с. 10].

Левко Лук'яненко проживав у Чернігові з 21 січня 1976 р. до 12 грудня 1977 р. (рис. 1). Все його перебування у місті можна окреслити буквально двома локаціями: квартира на тодішній вулиці Рокосовського (нині – проспект Левка Лук'яненка), 41-Б, де він жив зі своєю дружиною Надією

Лук'яненко, та місце роботи – дитяча лікарня на вул. Пирогова, де він працював електриком, адже після ув'язнення не міг влаштуватися за освітою – юристом [2, с. 67]. Л. Лук'яненка зумисно направили саме в Чернігів, хоча він народився в селі Хрипівка, Городнянського району. Однією з причин цього, на думку В. Курико, було бажання влади не допустити його тісного спілкування з батьками та розповідей про ув'язнення й тортури [2].



Рис. 1. Пам'ятна табличка на будинку, де жив Л. Лук'яненко.

Джерело: Український інститут національної пам'яті. URL: <https://cutt.ly/Erw2HRI3>.

Перше, проте й основне, враження від Чернігова Л. Лук'яненко виклав у книзі споминів «Сповідь у камері смертників»: «Чернігів... справив на мене жахливе враження; старше покоління знає українську мову і вміє нею розмовляти (хоч послуговується нею лише принагідно), середнє покоління розуміє українську мову, але розмовляти вже не вміє, молодше покоління майже не розуміє української мови. За теперішніх темпів русифікації мине ще одне покоління, і Україна в Чернігові пропала! Що ж робити? Допустити загибель України? Хай краще я помру в тюрмі, аніж дивитися спокійно, як тут плюндрують Україну, – скільки маю сили, чинитиму опір русифікації!» [4, с. 14].

За матеріалами В. Курико, керівництво владимирської в'язниці охарактеризувало Левка Лук'яненка чернігівському КДБ як «невиправного націоналіста». Відповідно до цього КДБ організовував «побут» Лук'яненка [2, с. 36]. Підготовка квартири по вулиці Рокосовського, 41-Б почалась ще задовго до приїзду дисидента. Його помешкання постійно прослуховувалося [2, с. 36].

Щотижня, у п'ятницю між 5 та 6 годинами вечора, Л. Лук'яненко мав приходити до відділку міліції на перевірку. Якщо до Лук'яненків навідувалися гості (це могли бути друзі дружини або згодом – друзі-дисиденти) – мусили доповідати про них. Неявки міліція розцінювала як втечу. «Випадкові» перевірки від міліції могли застати Левка Лук'яненка у будь-який час [2, с. 36].

Для Лук'яненка була особиста «комендантська година»: з 10 вечора до 6 ранку він мав перебувати у межах квартири. Самовільний виїзд з міста також заборонявся – лише з дуже вагомої причини та дозволу міліції [2, с. 36]. «Ви – одинаки. А за нами – весь народ. Скоріше вливайтесь в суспільне радянське життя», – такі рекомендації давали представники міліції. Звісно, Л. Лук'яненко не збирався втілювати ці настанови [2, с. 37].

Показовим прикладом заідеологізованості суспільства у ті часи є випадок із Стокгольмською відозвою – документом авторства Фредерика Жоліо-Кюрі (французького фізика та одного з організаторів/лідерів Всесвітнього руху прибічників миру), який підписували в усіх куточках світу (майже 270 мільйонів осіб) та який підписало практично все доросле населення Союзу (майже 115 мільйонів осіб) [1]. Основна ідея документу полягала в тому, щоб засвідчити прагнення до миру, в тому числі непоширення атомної зброї. Друга світова завершилася, «холодна війна» у розпалі, світ боявся можливого початку нового конфлікту – тож сотні мільйонів осіб ставили підпис, аби документально підтвердити, що вони проти нової війни. Логіка була проста: ставиш підпис – ти «проти» війни, не ставиш – «за». До речі, громадяни Союзу вважали цю відозву своїм внеском у боротьбу за мир [2, с. 75].

Л. Лук'яненко відмовився ставити підпис. Усі його колеги в лікарні швидко про це дізнались та зібрали нараду з цього питання. Дисидент був проти війни, але підпис не ставив – це викликало обурення у громадськості лікарні. Його декілька разів перепитували: невже він за війну? Акцентували увагу, що в Чернігові лише одна людина не поставила підпис, і це – Левко Лук'яненко [2, с. 76]. Працівників лікарні непокоїло, що їхнє місце роботи «засвітиться» перед громадськістю та керівництвом у цій справі. Згодом усі учасники наради надали свідчення про її перебіг [2, с. 77-86].

В. Курико схарактеризувала ще один епізод із «чернігівського періоду» дисидента, який засвідчує, наскільки продумано працювала тоталітарна машина: вечерю у «друзів» Світайлів, яка відбулась у перші дні квітня 1976 р. Це був день народження Оксани Світайло – жінки, яка втерлася в довіру Надії Лук'яненко, стала начебто її подругою, приходила в гості, проте ніколи не питала про ув'язнення Левка Григоровича та загалом не обговорювала його діяльність з дружиною. За місяць після вечері усі присутні були викликані на допит (рис. 2), після якого Оксана все менше і менше з'являлася у житті Лук'яненків.

Вечеря тривала не більше трьох годин, але КДБ вистачило цього часу, щоб спровокувати Л. Лук'яненка на «некоректні» висловлювання щодо Радянського Союзу та самостійності України. Деякі з присутніх на вечері, ймовірно, були завербовані ще до цього. Згідно з їхніми свідченнями на допиті, дисидент робив «наклепницькі висловлювання» щодо політики КПРС і називав СРСР бюрократичною державою, де панують злидні, *«ніде не можна добитися правди»*, немає свободи слова, демонстрацій та мітингів; критикував одного з гостей, який розмовляв російською; зазначав, що Україна – не вільна і не має самостійності, Росія силоміць тримає Україну в Союзі; звинувачував Богдана Хмельницького у приєднанні України до Росії, хвалив боротьбу Петлюри за незалежну Україну. Це свідчить, що навіть на рівні побутового спілкування він не зраджував своїм переконанням [2, с. 136-144].

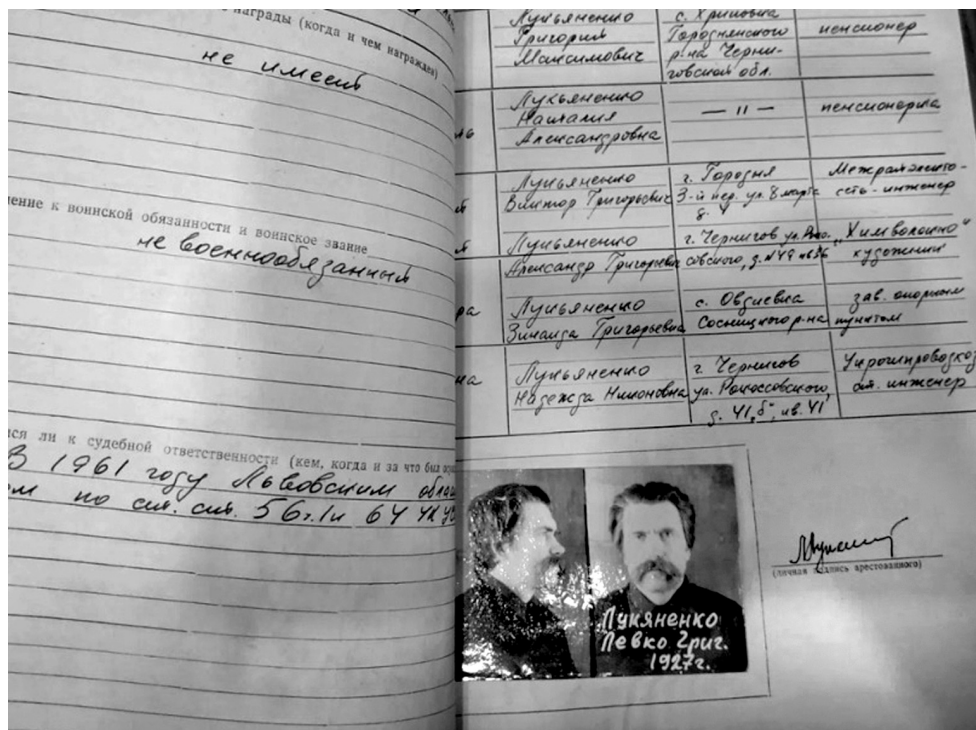


Рис. 3. Справа Левка Лук'яненка.

Джерело: Курико В. Локальна історія. URL: <https://cutt.ly/Zrw2M0em>.

«Немає інтересів вищих від інтересів національних. Вони вершина, вищої від якої немає» — ці слова сповна описують діяльність Л. Лук'яненка [4, с. 15]. «Чернігівський період» його життя засвідчує стійкість та непорушність принципів дисидента. Незважаючи на гнітючу радянську атмосферу, стеження та осуд, він не тільки зміг відкрито протестувати системі, ігноруючи «добровільні» ініціативи (загальнодержавні суботники та демонстрації), але й мав сили і насагу продовжувати боротьбу за українську незалежність шляхом діяльності в Українській Гельсінській Групі. Його оселя була осередком дисидентського руху, де визрівали, обговорювалися й оформлювалися кроки до самостійності України.

Джерела та література:

1. Bass, Amy. Those about Him Remained Silent: The Battle Over W.E.B. DuBois. Minneapolis: U of Minnesota Press. 2009. P. 43.
2. Курико В. Вулиця причетних. Чернігівська справа Левка Лук'яненка. Київ: Темпора, 2020. 216 с.
3. Курико В. Чернігівська справа Левка Лук'яненка. Локальна історія. URL: <https://cutt.ly/Zrw2M0em> (дата звернення: 04.01.2025).
4. Лук'яненко Л.Г. Сповідь у камері смертників. Київ: б.в., 1991. 124 с.
5. 1928 – народився дисидент Левко Лук'яненко. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://cutt.ly/drww2MRyQ> (дата звернення: 04.01.2025).

МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 1658–1659 рр.: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У статті йдеться про події московсько-української війни 1658–1659 рр., вказано на її причини та передумови, охарактеризовано вирішальну битву поблизу міста Конотопа, її значимість.

Ключові слова: Гадяцька угода, війна, облога, Конотопська битва.

Військові кампанії на українських теренах, ініційовані північною сусідкою Московією у XVII ст., мали загарбницький характер, зумовлений бажанням «завершити збирання руських земель» та стійким переконанням про спадкоємність державотворення від часів Київської Русі. Одним із ключових сюжетів була московсько-українська війна 1658–1659 р. – збройний конфлікт між Військом Запорозьким під проводом гетьмана Івана Виговського й Московським царством.

Українсько-московські стосунки, причини і передумови нападу Московії 1658 р., перебіг військової кампанії 1658–1659 рр., Конотопська битва, залучення Гетьманщиною союзників привертали увагу науковців. Ґрунтовними є дослідження А. Бульвінського [1], Ю. Мицика [6], І. Печенюка [7], О. Сокирка [8], Т. Чухліба [10] та інших. Мета нашої розвідки полягає у тому, аби, спираючись на історіографію й козацькі літописи Г. Грабянки [4], С. Величка [2], Самовидця [5], охарактеризувати причини і передумови московсько-української війни 1658–1659 рр., значимість перемоги у Конотопській битві. З огляду на події нинішнього російсько-українського протистояння 2022–2025 рр. доцільною, вважаємо, актуалізацію героїчної звияги нашого народу, популяризацію боротьби українців за самовизначення й творення власної державності.

Московсько-козацька кампанія 1658–1659 рр. була логічним продовженням подій, започаткованих ще у роки Хмельниччини, коли Московія спочатку зголосилася стати союзником Війську Запорозькому у війні проти Речі Посполитої, а згодом уклала з останньою Віленське перемир'я. За таких обставин Б. Хмельницький переорієнтувався на антипольську коаліцію й таку ж позицію відходу від союзу з Московією і збереження автономії Гетьманщини підтримав його наступник – Іван Виговський. Він мав намір сформувати федерацію трьох рівноправних держав – Польське королівство, Велике князівство Литовське та Велике князівство Руське, себто Гетьманщина. Деталізація статусу українських земель у форматі трьох держав була прописана у Гадяцькій угоді 1658 р., а, отже, у разі її реалізації наші терени виходили з-під військово-політичного контролю Московії [10].

Звісно остання не могла такого допустити, адже потребувала людських й економічних ресурсів України для боротьби за вихід до чорноморського узбережжя. Заразом, при дворі царя Олексія Михайловича панувала думка про роль Московії як спадкоємниці Київської Русі, єдиного центру об'єднання усіх «руських» православних і навіть усіх слов'янських земель. Московське царство вважалося центром християнського віровчення, захисником православної віри у тогочасному світі.

Московсько-українська війна 1658–1659 рр. зумовлювалася й протистоянням двох політико-економічних систем: феодальної та буржуазної. У форматі козацької держави почали зароджуватися елементи ринкової економіки, ліквідували кріпацтво, велике магнатське землеволодіння з примусовою, малопродуктивною панщиною. Активізувався розвиток сільського господарства, ремесла, торгівлі, у тому числі зовнішньої з Османською імперією, Кримським ханством, європейськими країнами.

Містяни користувалася місцевим самоврядуванням, що стимулювало приватну ініціативу, відповідальність за ухвалення рішень, передбачало демократичні принципи обрання владних інституцій. Натомість у Московії зберігалися кріпацтво, панщина; міста і села перебували у приватній власності, здійснювалося централізоване регулювання торгівлі. Для держави з феодално-кріпосницькою системою неприпустимим було сусідство з прогресивнішою світоглядною парадигмою, де населення мало вольності [1].

Отож, довідавшись про Гадяцьку угоду, Московія оголосила І. Виговського «зрадником». «Побачивши такий початок зради Виговського, – читаємо у літописі С. Величка, – пресвітлий государ, цар російський Олексій Михайлович заслав свій указ князеві Ромодановському, щоб, знову зібравши свої війська, рушав на Україну й присмирив прихильників Виговського» [2].

Російські війська на чолі з Олексієм Трубецьким і Григорієм Ромодановським перетнули кордони Гетьманщини. Того ж літа, під осінь, – зафіксовано у літописі Самовидця, – князь Ромодановський вийшов із Білгорода на Пирятин великим військом московським разом із козацькими полками – Полтавським, Миргородським і Лубенським. Назустріч їм виступили Чернігівський і Прилуцький полки під орудою Г. Гуляницького, але зазнали поразки поблизу Пирятини. Мусили відступити до Варни, де, протягом шести тижнів московити тримали їх в облозі, допоки не звільнили козацько-татарські війська на чолі з І. Виговським [5].

Зимували московські війська Г. Ромодановського у Лохвицях, розграбували монастир, а потому спалили містечко дощенту, крім однієї Святотроїцької церкви [2].

Ключовою подією вважається облога міста Конотопа упродовж 70 днів і битва поблизу нього – 27–29 червня 1659 р. Московська армія ставила за мету швидкими темпами захопити українські землі, але облога Конотопа затримала їхнє просування. І. Виговський виграв час, щоб зібрати чисельне військо (60 тисяч) й вигнати загарбників. 24 червня він розбив ворожий роз'їзд біля Шаповалівки, потому атакував 15-ти тисячний загін. Драгуни українського війська відтиснула ворога, а кіннота, переправившись через міст, почала громити його [9].

Побачивши нечисленні українські залоги, князь Пожарський відправив частину армії на поміч 15-титисячному загону, а менша частина зосталася біля Конотопа. Аби унеможливити їхнє об'єднання, гетьман І. Виговський наказав зруйнувати міст й зробити пастки на річці, якщо ворог надумає її форсувати. Після цього козаки розвернулися у протилежну сторону й розпочали неочікувану атаку. Важка кіннота московитів застрягла на річці, у справжніх «конотопах». Козаки вдарили із засідок, примчала поділена на дві частини орда кримчаків. Ворожа армія була взята в кільце, опинилась в безнадійному становищі й танула на очах від вогню і шабель у воді [3]. Підтвердженням цього є опис у літописі Г. Грабянки: «Він (І. Виговський) вирішив не пускати росіян до Гуляницького. Росіяни, забачивши, що Виговський разом з ляхами і татарами наступає супроти них і дізнавшись, що король своєю присягою ствердив угоду, вибрали з-поміж себе кінних і під орудою Ромоданівського та князя Трубецького вирядили їх назустріч Виговському. Загін мав розітнути його з ордою. Та всупереч сподіванню, орда уже з'єдналася з гетьманом. З'єднався з ним також і численний польський табір на чолі з коронним гетьманом. Зійшовшись з ними у полі, росіяни довго билися та, ніякої допомоги не маючи, були змушені, після відходу проводиря, загинути геть усі. Опісля, під Путивлем, Виговський розбив останніх і визволив Гуляницького з облоги у Конотопі. Потім напустив татарські загани далеко в Москву» [4].

На думку дослідників, повторився сценарій Зборівської битви 1649 р., але з набагато тяжчими

наслідками для противника. Кіннотники Пожарського, які змогли вирватися з оточення, musiли відбиватися аж до стін Конотопа від козаків й ординців, які несамовито гналися за ними [3].

Московське військо зазнало величезних втрат, небагатьом вдалося дістатися до свого табору. Надвечір ухвалили рішення відступити від Конотопа, утім, це не урятувало. Григорій Гуляницький – український військовий, громадський діяч, дипломат Гетьманщини, побачивши втечу, захопив зі своїми козаками частину ворожої артилерії, знищив утікачів.

Загони І. Виговського упритул наблизилися до московитів, за наказом гетьмана окопалися на випадок контратаки. Однак вороги почали панічно відступати табором, відбиваючись від козаків і татар. Якби надійшла обіцяна польським королем іноземна наймана піхота, то навряд чи вороги врятувалися б. За різними джерелами, українська армія втратила загиблими 4 тис., орда – 6 тис., а московити – від 40 до 50 тис., іноді подають й значно більшу цифру. Чимало загинуло від ворожого війська на переправі. До полону потрапили кілька тисяч солдатів і офіцерів.

Новина про перемогу пронеслася по всій Україні. За кордоном навіть надрукували спеціальні брошури – листи І. Виговського про Конотопську битву. Після перемоги під Конотопом І. Виговський швидко очистив від ворогів Ромни, Лохвицю та інші міста, але це не посилило його владу [3].

У середовищі козацької старшини панували різносторонні настрої. Частина відверто висловлювала невдоволення зовнішньополітичними орієнтирами гетьмана, зокрема, його бажанням увійти у федерацію з Річчю Посполитою. Ствердилася думка, що Гадяцькою угодою обмежать автономію Гетьманщини й цей суспільний наратив активно підтримувався Московією. Проросійські сили підривали авторитет І. Виговського, поглиблюючи громадянський конфлікт. Відтак через кілька місяців після битви під Конотопом, враховуючи сильний внутрішній розкол і зовнішній тиск, гетьман мусив зректися влади. Сталося це 11 вересня 1659 р. на Чорній раді у містечку Германівка (нині – село на Київщині, поблизу Обухова). Наступним очільником Війська Запорізького обрали Юрія Хмельницького, рішення якого спрямували козацьку державу у добу Руїну [10].

Таким чином, воєнна кампанія 1658–1659 рр. зумовлювалася політикою І. Виговського, націленою на федерацію з Польським королівством і ВКЛ, його намірами вийти з-під контролю Московії та протистоянням двох соціально-економічних систем. Магістральною подією стала Конотопська битва, переможна для козацького війська, але через внутрішні протиріччя у старшинському середовищі гетьман втратив владу.

Джерела та література:

1. Бульвінський А. Українсько-московська війна 1658–1659 років. *Історія в школах України*. 2003. № 5. С. 41–46.
2. Величко С. Літопис. URL: <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm> (дата звернення: 17.02.2025 р.).
3. Грянка Т. Конотопська битва 27–29 червня 1659 р. URL: <https://koam.com.ua/konotopska-bytva-27-29-cheruvnya-1659-roku/> (дата звернення: 19.02.2025 р.).
4. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. Київ: Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
5. Літопис Самовидця. URL: <http://litopys.org.ua/samovy/d/sam02.htm> (дата звернення: 21.02.2025 р.).
6. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001477> (дата звернення: 24.02.2025 р.).
7. Печенюк І.С. Конотопська битва 1659 року – перемога, яку варто пам'ятати. *Збірник наукових праць ННДІУВІ*. Київ : ННДІУВІ, 2011. Т. XXVII. С. 271–288.
8. Сокирко О. Конотопська битва 1659 р.: триумф в часи Руїни. Київ: Темпора, 2008. 69 с.

9. 1659 – битва під Конотопом. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/7/1659-bytva-pid-konotopom> (дата звернення: 17.02.2025 р.).

10. Чухліб Т. [Інтерв'ю. Записала Ярмошук Тетяна. 2009.]. Військова перемога, яка призвела до поразки гетьмана Виговського (до 350-ї річниці Конотопської битви). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1773959.html> (дата звернення: 24.02.2025 р.).

Катерина Кузьменко

ХУДОЖНІЙ ДИВОСВІТ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ НАРОДНОЇ МАЙСТРИНИ ОЛЕКСАНДРИ ДІДОВИЧ

У статті висвітлено життєвий шлях та проаналізовано творчий доробок народної майстрині Олександри Дідович. Визначено особливості створення каркасної ляльки-мотанки.

Ключові слова: *О. Дідович, оберіг, лялька-мотанка, каркасна лялька.*

Чернігів славиться багатьма майстрами, які зробили великий внесок у розвиток народної культури й мистецтва. Деякі з них цікавляться відродженням давніх традицій, вірувань та вікових знань наших предків. Серед творчих портретів Чернігівщини варто згадати відому мисткиню Олександру Іванівну Дідович, творчість якої – виготовлення ляльок-мотанок – вражає своєю різноманітністю, загадковістю та джерелом народних вірувань і знань.

Інтерес до українських народних іграшок серед науковців, зокрема етнографів, виник давно. До вивчення народної автентичної ляльки звернувся у своїй книзі «Українська народна лялька» доктор мистецтвознавства, збирач витворів народної культури, поет О. Найденов [3]. Учений дійшов висновку, що деякі дослідники починають вивчення історії ляльки з часів трипільської культури – давньої цивілізації, що була на території сучасної України (VI–III ст. до н. е.). У язичницький період на перший план виходила обрядова й ритуальна роль ляльки, пов'язана з поклонінням численним богам, вірою в предків, злих і добрих духів. На думку дослідника, лялька була своєрідним оберегом [4].

Цінним джерелом інформації є дослідження С. Павлюка «Українське народознавство», з якого дізнаємося, що давні іграшки XIV–XVIII ст. майже не збереглися. До нас дійшли переважно керамічні та дерев'яні зразки, датовані XIX ст. [5].

На території України найдавніші прототипи іграшки знайдені на пізньопалеолітичній стоянці у селі Мезин Новгород-Сіверського району Чернігівської області.

Метою статті є аналіз творчого доробку чернігівської майстрині О. Дідович, визначення особливостей ляльки-мотанки, виявлення національного колориту, традиційності у творчості О. Дідович. Джерельною базою стали усні свідчення мисткині та її приватна колекція авторських робіт ляльок-мотанок.

О. Дідович народилася 26 липня 1940 року в Чернігові в робітничій сім'ї. Батьки були родом із села Ключків Чернігівського району. До школи маленька Олександра пішла в 1947 році. Дитинство було дуже складним, бо припало на часи повоєнного голоду. О. Дідович навчалася у Школі для малозрячих дітей (нині – школа № 9). Закінчила 10 класів. Має дві вищі освіти (Чернігівський педагогіч-

ний інститут, Київський інститут легкої промисловості). Працювала інженером із техніки безпеки на фабриці гумо-технічних виробів (нині – ЗАТ ВТФ «Сіверянка»). Була викладачем у Чернігівському юридичному технікумі, присвятивши цьому навчальному закладу 19 років. Після виходу на пенсію трудилася там ще 10 років. У теперішній час працює в Чернігівському міському територіальному центрі соціального обслуговування, де щосереди викладає українознавство й творить [1].

Для деяких людей вихід на пенсію стає початком відліку років на схилі життя. Але не для всіх... Яскравим тому свідченням є народне визнання мистецьких здобутків майстрині О. Дідович.

Художньою обробкою шкіри майстриня почала захоплюватися з жовтня 2005 року. Після експерименту з клаптиком шкіри і свічкою народилася одна з перших робіт – гілка ніжно-рожевої сакури. Вона стала поштовхом для подальшої творчості. З'явилися випуклі натюрморти, пейзажі, абстрактні композиції. Майстрині стало цікаво створювати не окремі картини, а тематичні серії, які складаються зазвичай з 3–4 робіт. Одна з них – про історію Батурина, де панорама міста відповідає історичній дійсності, бо відтворена за гравюрою XVIII ст.

За перший рік перебування на пенсії О. Дідович виготовила 25 робіт. Перша персональна виставка виробів зі шкіри була відкрита восени 2007 року в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського. У 2010 році в Чернігівському державному технологічному університеті (нині – Національний університет «Чернігівська політехніка») пройшла персональна виставка картин зі шкіри О. Дідович «Мотиви життя та долі», на якій було представлено 47 виробів.

Виготовленням ляльок-мотанок О. Дідович зацікавилася в 65 років, коли пішла на пенсію. Перші ляльки-мотанки майстриня робила лише з льону. Збереглася й лялька, з якої почалася колекція. Одні з перших тринадцяти ляльок і сімнадцяти картин на історичну тематику майстриня подарувала історичному факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (нині – Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка) [1].

У культурі українського народу виготовлення ляльки-мотанки посідає значне місце. Вона стає на рівні з мистецтвом вишитих рушників, ткацтвом, мистецтвом кераміки та багатьма іншими українськими ремеслами. Каркасна лялька О. Дідович – авторська робота. Усі конструкції жінка створює сама, бо за першою освітою мисткиня – інженер.

На виготовлення каркасу, незважаючи на досвід, йде щонайменше 6 годин. Крім цього, створення образу може змінюватися в процесі роботи. Досвід у цьому випадку не допоможе. На оздоблення ляльки витрачається 20–40 годин. Для виготовлення каркасу чоловічого образу додаємо ще 10 годин [1].

У творчому доробку О. Дідович переважають жіночі образи. Превалювання їх над чоловічими пояснюється тим, що з жіночим образом із давніх часів асоціювалися уявлення про богиню родючості, берегиню домашнього вогнища та захисницю.

Частину каркасних ляльок у творчому доробку О. Дідович складають історичні образи, які відтворюють добу могутньої Київської Русі, демонструють тисячолітні зв'язки України з Європою (княгиня Ольга, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, доньки Ярослава Мудрого (Єлизавета, Анна, Анастасія), онуки Ярослава Мудрого (Євпраксія-Адельгейда, Янка).

В окрему серію можна виділити чернігівські історичні образи, які мало відомі пересічним жителям нашого міста: княжна Чорна, син Володимира Великого Мстислав, князь Михайло, його дочки Марія та Феодулія Чернігівські.

Серед усіх історичних постатей є два збірні узагальнені образи: козака-старшини та кобзаря.

Аналізуючи історичні образи в колекції О. Дідович, можна визначити головні їх особливості: усі вони поділені на дохристиянські та християнські. Особливістю перших є відсутність хреста на обличчі, а християнські постаті його мають.

О. Дідович завжди цікавилася українським фольклором і протягом усього життя читала й читає кращі зразки української літератури. За допомогою каркасних ляльок вона змогла створити стилізовані образи-пари деяких персонажів літературних творів. Серед них Марічка та Іванко з повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», Мавка і Лукаш – головні персонажі драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки, а також Роксолана і султан із роману П. Загребельного «Роксолана».

Окремою серією у творчому доробку О. Дідович є каркасні ляльки «Україна і пісня». До неї увійшли жіночі образи українських пісень: «Очі волошкові», «Гуцулка Ксеня», «Веснянка», «А я україночка», «Купальська ніч», «Ой у лузі червона калина» тощо. Кожна така лялька – узагальнений стилізований образ [2].

Серед робіт мисткині на особливу увагу заслуговує серія каркасних ляльок «Вбрання регіонів України». Узявши за основу умовний поділ території України на історико-етнографічні регіони, майстриня зробила самостійну виставку представників деяких з них: Сіверщини, Слобожанщини, Полісся, Галичини, Закарпаття, Наддніпрянщини та Поділля. Створюючи кожен таку ляльку, О. Дідович показала особливості національного одягу кожного регіону.

Значне місце у творчому доробку мисткині належить лялькам-мотанкам, які є представниками та представницями різних країн у їх національних костюмах: Індії, Грузії, Греції, Португалії, Італії, Англії, Нідерландів, Прибалтики, Іспанії, Японії, Кореї, Китаю, Угорщини, Туреччини та Шотландії. Роботи виконані різними техніками вишивки й демонструють національний колорит як цілих народів, так й етнічні «родзинки» окремих регіонів різних країн. Цими ляльками майстриня представила європейську культуру [2].

Таким чином, лялька-мотанка – це один із найдревніших архетипічних символів, який єднає культури і традиції. Українська народна лялька є втіленням добра і лагідності. Це оберіг людської душі й долі, символ предків. Ця іграшка – не тільки майстерне творіння золотих рук народної майстрині О. Дідович, а й скарбниця вірувань, звичаїв, обрядів, духовних устремлінь, інтелекту українського народу. Колекція ляльок-мотанок, виготовлених народною майстрицею, є унікальним явищем, і її вивчення дає можливість отримати цілісне уявлення про ляльку-мотанку як народну іграшку, як витвір декоративно-ужиткового мистецтва, як символ, як оберіг.

Джерела та література

1. Дідович О.І., 1940 р. н., м. Чернігів. Інтерв'ю. Записано Кузьменко К. Архів автора.
2. Колекція ляльок-мотанок. Приватна колекція О. Дідович. Чернігів, Україна. 2024.
3. Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. Київ: Арт. Ек, 1999. 256 с.: іл.
4. Найден О.С. Українська народна лялька. 2-ге вид. Київ: ВД «Стилос», 2020. 240 с.
5. Українське народознавство: Навч. посібн. / За ред. С.П. Павлюка; Передмова М.Г. Жулинського. 3-тє вид., випр. Київ: Знання, 2006. 568 с.

ЮРІЙ ДРОГОБИЧ (1450-1494) ТА ЙОГО ВНЕСОК У СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ

У статті досліджується життєвий шлях Юрія Дрогобича, вихідця зі збіднілої шляхетської родини, який став ректором всесвітньо відомого Болонського університету в Італії. Аналізується внесок Юрія Доната Котермака у європейську науку XV ст.

Ключові слова: Юрій Дрогобич, астрономія, Болонський університет, друкарство.

Досвід навчання і викладання у європейських університетах набуло чимало українців. З-поміж них особливо вирізняється постать Юрія Котермака з Дорогобича – вченого, астронома, освітнього діяча, автора першої української наукової книги та ректора Болонського університету, більше відомого під іменами «Джорджо да Леополі» та «Юрій Дрогобич».

Постаттю цього вченого цікавилося чимало науковців. Перші побіжні згадки про нього спостерігаємо у працях дослідників історії Краківського університету: Ю. Маєра, К. Моравського, Й. Рос-тафінського та А. Карбов'яка, чії студії відносяться до середини XIX ст. Польські історики другої половини XIX – початку XX ст. поглиблюють знання про вченого. Варто виділити роботи Ю. Мучковського, Г. Барича, Г. Рольного та Л. Біркенмаєра. У радянські часи виходили спеціальні розвідки, присвячені життю та науковому доробку Юрія Дрогобича, авторами яких були О. Подражанський та Р. Кравецький. Але, особливий внесок у вивчення цієї теми здійснив Я.Д. Ісаєвич, який систематизував результати досліджень попередників і організував широкомасштабні пошуки наукового доробку вченого, більшість зі знайдених праць він уперше опублікував та зробив їх доступними для широкого загалу. Бібліографію праць ученого звів і оприлюднив у 2017 році О.М. Груб'як [6].

Метою нашої статті є аналіз життєвого шляху Юрія Михайловича Котермака та оцінка його впливу на розвиток європейської науки.

У 1450 р. в родині збіднілого дрогобицького шляхтича Михайла Доната Котермака народився син Юрій. Прізвище майбутнього вченого викликає багато суперечок з-поміж дослідників, адже іменування «Котермак» фігурує в документах лише один раз, де згадується про «Юрія, званого Котермаком». Через цей факт не можна категорично стверджувати, що це було родове прізвище, а не прізвисько, яке виникло згодом у середовищі університетських колег Юрія [1, с. 277; 3, с. 5].

З малих літ Юрій дізнався, що таке втрата близької людини – дуже рано помирає його мати через важкі умови праці, і вони з батьком та сестрою залишаються втрюх. Першу освіту хлопчик отримав у дяка церкви Юра, який навчив його читати псалтир та часословець, а також писати, чого досягали не всі діти в той час. За сприянням свого вчителя він ознайомився з життями києво-печерських угодників, та проявив інтерес до латинської мови. Окрім того, він трохи знав італійську мову, через що часто виступав перекладачем між сусідами та італійськими панамі. Небагато часу знадобилося Юрію, щоб вільно спілкуватися цією мовою, чому дивувалися італійці, від яких він дізнався про Болонський університет, що в майбутньому відіграє важливу роль у його житті [3, с. 8-9, 11].

Коли Юрію виповнилося 16 років, він втратив батька. З огляду на це, жупний урядник Нікколо, запропонував хлопцеві влаштуватися писарем до контори пана Айнольфа у Львові. Після довгих вагань, за підтримки свого вчителя, хлопець погодився. Роботи було багато, тож доводилося працю-

вати зранку до ночі не покладаючи рук. Нерідко Айнольф відправляв свої товари разом з купецькими караванами, й одного разу відправив з таким караваном Юрія, який на той момент опанував, окрім латинської та італійської, ще й польську та німецьку, і міг спокійно виступати перекладачем. Караван мав зупинитися у Сучаві, Білгороді та Кафі. Подорож справила величезний вплив на юнака [3, с. 12-14].

Юрій не полишав мрій про навчання в університеті. На той час, найближчий університет до України знаходився у Кракові, де навчалось чимало його земляків. У 1469 р. він приймає рішення відправитися до столиці Польщі, яка на той час була великим культурним центром загальнослов'янського значення. Навчання не було безкоштовним, – за вступ потрібно було сплатити 8 грошів, але з Юрія взяли лише один, з розумінням поставившись до того, що він сирота. Він став студентом артистичного або філософського факультету. Але, щоб старі студенти визнали його колегою, потрібно було пройти екзамен «на терплячість та витривалість» [1, с. 278; 3, с. 25].

В університеті він слухав лекції з філософії, астрономії, медицини та математики і став одним з небагатьох дрогобичан, студентів університету, що змогли отримати ступінь бакалавра. У 1473 р. він здобув уже ступінь магістра, що є свідченням великих здібностей та наполегливості юнака. У актах краківського університету знаходиться й перша згадка про Юрія під іменем «Георгіус Міхаеліс Донаті де Дрогобич» [1, с. 278; 4, с. 384; 6, с. 5].

Після Кракова Юрій вирушив до Італії, щоб вступити до славнозвісного Болонського університету. Але не обійшлося без труднощів: він жив у бідності, постійно працював за невеликий заробіток, якого зовсім не вистачало для життя. Обтяжували його й думки про те, що він витрачає більшу частину часу не на науку. Але це не завадило йому в 1476 р. отримати ступінь доктора вільних мистецтв, а згодом і доктора медицини. Окрім цього він викладав лекції з астрономії [1, с. 278-279; 6, с. 5].

Працюючи професором, він активно цікавився тенденціями розвитку європейської науки, а також підтримував зв'язки з видатними науковцями, того часу, такими як: Джіроламо Манфредо та Джованні Гарцоні. Особливо його наукові контакти розширилися, коли у 1481 р. він обіймає посаду ректора університету. Це була головна посада в найстарішому університеті Європи, що постав у 1088 р. Цей вищий навчальний заклад був заснований поза правилами феодального права та розвивався на принципах автономії.

Його повноваження як ректора, обраного студентами, поширювались не тільки над ними, а й над професорами. За одним зі статутів він був «головою» університету, до обов'язків якого входили: стежити за дотриманням університетських статутів, готувати з професорами розклад лекцій, заповнювати вакансії, встановлювати порядок оплати професорів, контролювати їх роботу, розподіляти лектури, організовувати диспути. Крім того, саме ректор мав цивільну та кримінальну юрисдикцію над усіма особами, залежними від університету.

В якості ректора Ю. Дорогобич справляв значний вплив на розвиток суспільно-політичної думки та науки в Європі. Зокрема, на думку дослідників, Ю. Дорогобич значною мірою вплинув на італійських вчених-гуманістів того часу, серед яких Марціо Галеотто та Йоган Мюллер (Регіомонтан), та користувався повагою серед своїх колег-професорів [1, с. 279-280; 3, с. 41].

У святкові дні він читав традиційні почесні лекції з медицини. Працю та навчання він поєднував з написанням наукових розвідок. Оскільки він викладав астрономію, то в його обов'язках було складання прогностиків та календаря-альманаха про рух планет. Його прогностик на березень-грудень

1478 р., окрім астрологічних віщувань, містить обчислення днів зміни фаз місяця та орієнтовний прогноз. Праця ілюстрована схемою розташування планет у «12 небесних домах» на 12 березня 1478 р. Інша праця стосовно оцінки сонячного затемнення 29 липня 1478 р. має географічні відомості про Східну Європу. В ній наведено цитати з творів Сенеки та Петрарки. Цей твір переписаний рукою Гартмана Шеделя, доктора медицини Нюрнберзького університету та автора відомої «Всесвітньої хроніки», з яким підтримував зв'язок Ю. Дрогобич [1, с. 281].

В цей час Східною Європою шириться друкарство. 7 лютого 1483 р. в римській друкарні Еухаріуса Зільбера (Франка) вийшла у світ невелика книжка «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини Болонського університету», написана класичною латиною та присвячена тодішньому папі. Це перша відома друкowana праця автора родом з України, яка стоїть на одному рівні з іншими аналогічними західноєвропейськими виданнями. Важливість праці полягає ще в тому, що на її прикладі можна відстежити особливості першодруків, які стали основою для подальшого розвитку друкарської справи [2, с. 78, 82; 4, с. 384; 5, с. 64].

Його твори цікаві тим, що містять астрологічні та географічні відомості. Він визначив географічні координати Львова, Дрогобича, Феодосії, Вільно та Москви. Він робив акцент на тому, що тим часом, як Краків та Познань відносять до Польщі, Львів та Дрогобич належать до Русі. Навіть свої роботи він підписував, як «Джорджо да Леополі» (Юрій зі Львова) та «Магістер Юрій Дрогобич із Русі». Це, зокрема, дозволяє дослідникам акцентувати увагу на його сприйнятті «Русії» як України, і, як наслідок, наголошувати на його українській ідентичності [4, с. 384; 5, с. 64; 6, с. 5].

У творчості Юрія Дрогобича спостерігається чіткий гуманістичний характер, особливо у поглядах на природу, Бога та людину. Він високо цінував людський розум, який має величезну силу та можливості, може пізнати таємниці світу та його закономірності. На його думку, людина спроможна використовувати результати цієї пізнавальної діяльності собі на благо. Завдяки розумові людина може пізнати нескінченні обрії неба та розгадати його таємниці, адже розум – головний критерій істинності. Разом з цим освіта та активна діяльність людини, – рушійна сила історичного розвитку та суспільного поступу.

Його праці були відомі в Європі, особливо в таких провідних країнах, як: Італія, Франція, Німеччина та ін. Їх переписували науковці, гуманісти (Г. Шедель) та використовували як основу для написання наукових праць (Г. Гельман) [5, с. 63-64].

Про подальше життя науковця відомо лише в загальних рисах. Окрім того, що він займав високу посаду в Болонському університеті, він також був професором і віцеканцлером Істрополіганської академії, що була першим університетом в Угорщині, в Прешбургу. Він відвідав чимало італійських міст, але у 1487 р. приймає рішення повернутися до Краківського університету. Тут він викладав астрономію та медицину, а його учнями стали Микола Коперник, Конрад Цельтис та Рудольф Борсдорф. Окрім цього Юрій проводив ресумпції – оплачувані заняття зі студентами, метою яких була підготовка до екзаменів та глибше вивчення лекційного матеріалу під керівництвом викладача. Такі заняття проводилися в бурсах і були можливістю уникнути контролю університетських властей та вільного тлумачення античних авторів у гуманістичному дусі. Водночас, Юрій займався медичною практикою, та мав титул «королівського лікаря», що є свідченням професіоналізму вченого [2, с. 82; 4, с. 384]. Від ради професорів він отримав ділянку землі та був титулований парохом Зимної Води біля Львова. Тут він спорудив для себе будинок, який після смерті науковця став гуртожитком для викладачів медицини.

Юрій часто відвідував Львів та підтримував зв'язки з рідним містом. Навіть виступав свідком у Львівському консисторському суді 30 травня 1491. Через три роки після цього, 4 лютого 1494 р. Юрій Дрогобич помирає в Кракові, будучи на той момент одним із найшанованіших викладачів місцевої alma mater. Особа Юрія Дрогобича є яскравим свідченням високої культури українського народу та його зв'язків із західним світом [2, с. 82; 6, с. 5].

На знак поваги та вшанування особи Юрія Дрогобича та його внеску у європейську науку 2011 р. на фасаді Болонського університету в Італії була встановлена меморіальна дошка.

Джерела та література

1. Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Зб. Нарисів / Упоряд. і передм. О.К. Романчука. Л.: Меморіал, 1922. 544 с.
2. Ісаєвич Я.Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 520 с.
3. Ісаєвич Я.Д. Юрій Дрогобич. Серія біографічних творів: Життя славетних. К.: Молодь, 1972. 124 с.
4. Онацький Є.Д. Українська мала енциклопедія у 8 томах. Т. 3. Буенос-Айрес: Дзвін, 1958. 133 с.
5. Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник/Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. К.: Пульсари, 2002. 244 с.
6. Юрій Дрогобич (Котермак): біобібліогр. покажч. / уклад. О.М. Груб'як; редактор С. Ю. Фартушок; відп. за випуск М.М. Дмитрів. Д.: РВВ ДДПУ ім. І.Франка, 2017. 80 с.

Анастасія Лісова

ГЕРОЙ ІЗ ПОЗИВНИМ «ВІТЕР»

У статті розкрито життєвий шлях і професійне зростання очільника ОК «Північ», генерал-майора Віктора Ніколюка, показано його роль в обороні Чернігова протягом лютого-березня 2022 р., наголошено на фахових й особистісних якостях.

Ключові слова: Віктор Ніколюк, АТО, 169-й навчальний центр «Десна», війна, оборона.

Героями не народжуються, ними стають. Підтвердженням цього є життєпис генерал-майора Віктора Дмитровича Ніколюка, очільника Оперативного Командування (далі – ОК) «Північ». Завдячуючи, у тому числі, його військовому досвіду, наполегливості, особистому прикладу мужності, Чернігів вистояв у лютому–березні 2022 р. Про ті події вже відзняті документальні фільми [3; 13], написані спогади очевидців [2; 12], розвідки військових і політичних експертів [1]. Утім, тематика залишається актуальною та затребуваною, лише з плином часу заповнять усі лакуни з її вивчення, зроблять усебічні й неупереджені висновки. Задля цього важливим є накопичення різносторонньої джерельної бази, деталізація окремих сюжетів. Відтак, ми поставили за мету охарактеризувати життєвий шлях і професійні якості очільника ОК «Північ» В. Ніколюка, який керував обороною Чернігова у лютому-березні 2022 р.

Наукова новизна даної публікації полягає у залученні нових матеріалів із джерельної бази, зібраної особисто автором. У жовтні 2024 – січні 2025 року було записано низку дослідницьких

інтерв'ю, три з яких (з В. Ніколюком, С. Нагорним та Л. Мироною) використані для підготовки статті.

Віктор Дмитрович народився 19 жовтня 1975 р. у селі Шишкине на Кіровоградщині (нині Ганнівська громада Новоукраїнського району, неподалік від Кропивницького). Мати – Таїсія Григорівна (1941 р. н.), батько – Дмитро Митрофанович (1939 р. н.). Батьки – прості, трудолюбиві люди, усе життя працювали у колгоспі. Крім Віктора, виховували його брата-близнюка.

Навчання Віктора розпочалося у рідній Шишкінській загальноосвітній школі й, за його спогадами, старенька alma-mater, заснована у 1920 р., залишилася у пам'яті на все життя. Вона була схожою на хату-читальню.

Майбутній генерал із радістю робив завдання на розвиток логіки, був старанним, любив спорт. Шкільна дружба, мудрі настанови вчителів, згадував він пізніше, й нині посідають особливе місце у його серці. Школа вже давно зачинена через малу наповненість учнями та аварійний стан будівлі, проте односельці пишаються захисником [7].

Родина Ніколюків не мала кадрових військових, але 1992 р. Віктор свідомо обрав професію військовослужбовця, омріяну з юнацьких років. Він вступив до Одеського інституту Сухопутних військ, потім – Харківського гвардійського вищого командного училища, яке закінчив 1996 р. Продовжив навчання у Національному університеті оборони імені Івана Черняхівського, отримавши диплом 2007 р. [15]. Згодом неодмінно радив підлеглим цілеспрямовано виховувати у собі ті якості лідера, які допоможуть сформувати авторитет й готовність виконати поставлені бойові завдання. Водночас, цінує у людях чесність та порядність [7].

Набуті знання і досвід довелося використовувати Віктору Дмитровичу не лише у мирний час. До 2014 р. він пройшов шлях командира розвідувальної роти, танкового батальйону і механізованого полку у 169-му навчальному центрі «Десна». Виконував обов'язки очільника штабу 93-ї ОМБр (Окрема механізована бригада), із 2013 по 2017 рр. – 92-ї ОМБр.

На початку військових дій у зоні АТО (Антитерористична операція на сході України) підрозділи бригади вийшли на оборону кордону в Харківській та Луганській областях. Тактична група бригади допомагала військовослужбовцям, оточеним в Іловайську, зазнала перших втрат. У вересні 2014 р. 92-га ОМБр вирушила в район Щастя, стримуючи та знищуючи окупантів.

Професіоналізм Віктора Дмитровича допоміг врятувати життя багатьох бійців. Приміром, у травні 2015 р. поблизу м. Щастя Луганської області військові 92-ї бригади полонили диверсантів без знаків розпізнавання (О. Александров, Є. Єрофеев). Як з'ясувалося пізніше, вони входили до 3-ї окремої бригади спецпризначення ГРУ РФ і під час допиту надали цінну інформацію про ворожі підрозділи [9]. За це учасники операції та командир бригади, тоді ще полковник, Віктор Ніколюк із позивним «Вітер» були відзначені Президентом України Петром Порошенком (29 травня 2015 р.) [8].

Про Віктора Дмитровича згадують як про командира, який беріг своїх підлеглих, прораховуючи наперед військові дії, обираючи ефективну бойову тактику. Хоробро дивився смерті у вічі, вирізнявся високим професіоналізмом, рішучістю й хоробрістю, ніколи не залишав бійців напризволяще [6].

3 листопада 2017 р. у районі Трьохізбенки отримав поранення, але підлікувавшись, став у стрій. Відзначений багатьма державними й відомчими нагородами, серед яких – ордени Богдана Хмельницького III ступеня та Данила Галицького [8].

Протягом 2017–2021 рр. В. Ніколюк очолював 169-й навчальний центр «Десна», якому 5 грудня

2020 р. Президент України присвоїв почесне найменування «169-й навчальний центр імені князя Ярослава Мудрого» [10]. Без сумніву, це також заслуга керманіча. Під орудою Віктора Дмитровича у Центрі здійснили нововведення, націлені на підготовку особового складу до ведення бойових дій в зоні війни, самозбереження їхнього життя і здоров'я. Налагодили міжнародні партнерські відносини, завдяки яким відбувалися навчання на високому рівні, застосовуючи сучасні технології. Удосконалили полігон, побудували нові майданчики зі зручностями для покращення практичних дій, поглиблювали знання й навички військових [5].

Активізувалася робота в Школі сержантів; зміцнювалася матеріальна база 169-го навчального центру імені князя Ярослава Мудрого. Розпочали тісну співпрацю з організаціями, освітніми закладами, із мешканцями с. Десна. Зокрема, проводили спільні патріотичні заходи, екскурсії на територію Центру, де діти та молодь могли вільно спілкуватися з учасниками бойових дій, пробували управляти технікою, володіти зброєю на тренажерах; бачити техніку, повернуту із гарячих точок для відновлення. Представники Центру брали участь у відкритті музею ЦТДЮ (Центр творчості дітей та юнацтва), мітингах, патріотичних зустрічах, концертах, суботниках. Особливий успіх мала Всеукраїнська гра «Патріот», під час якої підлітки з різних областей пройшли вишкіл [4].

Плідна робота на посаді керівника 169-го навчального центру та попередні заслуги посприяли отриманню В. Ніколюком військового звання генерал-майора у грудні 2018 р., а згодом – нове призначення. У жовтні 2021 р. він очолив ОК «Північ», виконуючи обов'язки до березня 2023 р. [8].

24 лютого 2022 р. генерал-майор перебував у Конотопі, здійснюючи інспекцію військ. Повернувшись, спрямував усі зусилля на оборону Чернігова. Допомогали йому побратими, кваліфіковані кадрові військові полковники Сергій Нагорний та Анатолій Петренко. За їхніми спогадами, вони «захоплювалися тим, як генерал-майор координував вогонь у відповідь ворогові, ставив чіткі цілі, ухвалював рішучі, миттєві дії й при цьому – беріг людей. Після бою неодмінно велася підготовка до наступальних дій та оборони, складався план. В. Ніколюк постійно особисто перевіряв підрозділи, пости, брав зброю й власним прикладом надихав бійців, йшов попереду, а за ним пліч-о-пліч – перевірені війною люди. Свідченням цього є бій за блок-пост поблизу с. Ягідне. Генерал-майор повів групу у бій й ледь не загинув. Від ворожої кулі його закрив собою військовослужбовець Андрій Катков (особистий шофер, краций товариш). Він загинув, залишивши малолітнього сина, якому Віктор Дмитрович намагається допомагати [6; 14].

Скільки врятованих доль на рахунку генерал-майора можна зрозуміти, читаючи сторінки соцмереж, де з'являється його позивний чи портрет. Під ними тисячі уподобайок на підтримку й теплих слів вдячності [9].

Керуючи обороною Чернігова, генерал-майор надавав першочергового значення знищенню логістичних шляхів, залишаючи ворога без пального, боєприпасів, підтримки. Робив, здавалося б, неможливе задля досягнення мети: швидко оцінював обстановку, аналізував, чітко формулював бойове завдання, розгадував задум противника. Під його особистим контролем відбувалося розмінування окремих ділянок. Не допускав мародерства і крадіжок [6].

Маючи високий професіоналізм, В. Ніколюк швидко ухвалював рішення. Доказом цього є дії на четвертому етапі визволення Чернігова. Йдеться про переправу через р. Десна. З особистого спілкування з генерал-майором довідалися про таке: у Шестовиці Чернігівського району, де мешкало 527 осіб, вороги зробили переправу. Оскільки Шестовиця мала вигідне розташування – максимально наближена до водної й сухопутної доріг до Києва, – то надважливим було її звільнення. Окупувавши,

Шестовицю, ворог планував блискавично дійти до столиці й захопити її. Утім, не зміг досягти мети. Командування ОК «Північ» розгадало задум й доклало зусиль для визволення Шестовиці, що сталося 31 березня 2022 р. Потому звільнили навколишні села поблизу Чернігова – Лукашівку (розбили 79 одиниць ворожої техніки), Золотинку, Іванівку [14].

За успішну оборону Чернігова 22 вересня 2022 р. В. Ніколюка удостоїли звання «Почесного громадянина міста Чернігова», у жовтні 2022 р. він потрапив до списку 25 найвпливовіших військовиків [15].

За особисту мужність та героїзм, виявлені при захисті державного суверенітету й територіальної цілісності України, вірність військовій присязі Указом Президента України № 122/2022 від 10 березня 2022 р. генерал-майору Віктору Ніколюку присвоїли звання Герой України з врученням ордена «Золота Зірка» [11].

У березні 2023 р. Віктора Дмитровича призначили на посаду командувача Командування підготовки Сухопутних військ ЗС України, але вже 23 березня 2024 р. він звільнився. Своє рішення пояснив прагненням очолити одне зі з'єднань чи один із напрямків фронту, адже «нинішній час вимагає від кожного українця, а, особливо, військового докласти максимум і більше зусиль для перемоги над російським ворогом». 23 грудня 2024 р. генерал-майор вирушив з особовим складом на Покровський напрям, де на нього чекають нові виклики, нові випробування, нові перемоги. Віктор Ніколюк завжди говорить: «на війні важливо залишитися людиною» [9].

Таким чином, В. Ніколюк свідомо обрав та освоїв почесну професію військовослужбовця. У Збройних Силах здобув професіоналізм і вишкіл, завдяки чому, відстоюючи територіальну цілісність України ціною власного життя, зберігав особовий склад, навчав професійним здібностям своїх підлеглих, вів у бій побратимів; йдучи попереду, ухвалював виважені рішення. Відіграв важливу роль в обороні Чернігова протягом лютого–березня 2022 р., відзначений державними і відомчими нагородами, залишаючись вірним військовій присязі.

Джерела та література:

1. Бойові дії на Чернігівщині у лютому–березні 2022 року. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/720064-vzatta-chernigova-25-lutogo-mars-na-kiiv-drug-konservi-vijskovij-ogladac-pro-boi-za-chernigivsinu-u-2022-roci/> (дата звернення: 31.12.2024).
2. Дзюба С., Пучинець М., Назаренко В., Войток Г. Чернігів у вогні. Книга перша. Чернігів: Видавництво «Десна Поліграф», 2022. 472 с.; Вони ж. Чернігів у вогні. Книга друга. Чернігів: Видавництво «Десна Поліграф», 2023. 584 с.
3. «Лютий»: з історії блокадного Чернігова. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0vZ2l7FqDHg> (дата звернення: 31.12.2024).
4. Миронова Л. М., 1972 р. н., с. Драбове-Барятинське Черкаської області. Інтерв'ю. Записала А.Лісова. Архів автора.
5. Навчальний центр «Десна». URL: <https://armyinform.com.ua/tag/navchalnyj-czentr-desna/> (дата звернення: 13.02.2025).
6. Нагорний С. М., 1964 р. н., с. Нова Басань Чернігівської області. Інтерв'ю. Записала А.Лісова. Архів автора.
7. Ніколюк В. Д., 1975 р. н., с. Шишкіно Кіровоградської (нині – Кропивницької) області. Інтерв'ю. Записала А.Лісова. Архів автора.
8. Ніколюк Віктор Дмитрович. URL: https://lb.ua/file/person/5271_nikolyuk_viktor_dmitrovich.html (дата звернення: 13.02.2025).

9. Собенко Н. Командувач підготовки Сухопутних військ йде з посади, щоб очолити один із напрямків фронту. URL: <https://suspilne.media/713072-komanduvac-pidgotovki-suhoputnih-vijsk-jde-z-posadi-sob-ocoliti-odin-iz-napramkiv-frontu/> (дата звернення: 13.02.2025).

10. Указ Президента України № 549/2020 Про присвоєння почесного найменування 169 навчальному центру Сухопутних військ Збройних сил України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1222022-41633> (дата звернення: 13.02.2025).

11. Указ Президента України № 122/2022 Про присвоєння звання Герой України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1222022-41633> (дата звернення: 13.02.2025).

12. Чепурний В. Сто днів широкої війни. Чернігів: Видавництво ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс «Десна», 2022. 127 с.

13. Чернігів – місто героїв. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wdH600DhKM> (дата звернення: 30.12.2024).

14. «Щоб відправити солдата в бій, ти маєш побути в його ролі»: Віктор Ніколюк про оборону Чернігова. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kr4dDyDbwfE> (дата звернення: 16.10.2024).

15. Шушківський А. Ніколюк Віктор Дмитрович. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-77580> (дата звернення: 13.02.2025).

Муравейник Дарина

ЧЕРНІГІВСЬКА КОЗАЧКА (ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ НАДІЇ ГАЛКОВСЬКОЇ)

*З Україною в серці у майбутнє дивлюся,
Хай зникають в нітьмі всі плачі і незгоди.
За свою Україну щиро богу молюсь,
Будь щасливим довіку, український народі!
Н. Галковська*

У статті висвітлено життєвий і творчий портрет Надії Галковської – видатної поетеси, педагога та активної громадської діячки, званої як «Чернігівська козачка». Розглянуто її внесок у розвиток української культури, зокрема діяльність у сфері літератури, музики та громадського руху.

Ключові слова: *Надія Галковська, Чернігівська козачка, перлина Українського Полісся.*

Чернігівщина завжди славилася своєю багатошаровою історією та видатними особистостями, які вплинули на культуру, науку, та мистецтво нашої країни. Вона завжди була колыскою талантів, які наповнювали її творчим розмаїттям. Одним із таких талантів є Надія Миколаївна Галковська.

Народилася Надія Миколаївна 10 травня 1951 р. Після здобуття середньої освіти в школі № 20 м. Чернігова вона вступила до Чернігівського музичного училища імені Л. Ревуцького, а згодом продовжила навчання, здобувши філологічну освіту в Київському національному університеті імені Т.Г. Шевченка [6].

«Чернігівська Козачка», як часто називають Надію Миколаївну земляки, поєднала у своїй педа-

гогічній діяльності музичну та філологічну освіту. З 1971 р. вона викладала в Радянськослобідській (Трисвятськослобідська) та Рудківській школах Чернігівського району, долучаючи учнів до світу літератури, музики та поезії. Окрім педагогічної роботи, Н. Галковська активно займалася громадською діяльністю: працювала сількором Чернігівської районної газети, брала участь у художній самодіяльності, стала однією з фундаторів оновленої чернігівської «Просвіти» та літературної спілки «Чернігів». Як депутат Чернігівської районної ради (з 2006 р.) вона підтримала створення районного осередку Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України та активно досліджує маловідомі сторінки місцевої історії [7]. 18 листопада 2009 р. згідно з Указом Президента України Віктора Ющенка «Про відзначення державними нагородами України з нагоди «Дня Свободи» за визначний особистий внесок у відстоювання національної ідеї, становлення і розвиток Української незалежної держави та активну політичну і громадську діяльність нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня.

Н.М. Галковська – це жінка, для якої любов до рідної землі, свобода, вірність і духовне збагачення є життєвими цінностями. Вона є лауреатом численних престижних премій і конкурсів, зокрема «Пісенного вернісажу», Чернігівської обласної літературної премії імені Б. Грінченка (1994 р.), а також міжнародної педагогічної премії імені Марії Фішер-Слиж (Канада, 2000 р.) за відданість рідній мові [6; 7].

Разом з Оленою Малишко-Березовською, за підтримки громади села Старий Білоус та керівництва Чернігівського району, у 2011 р. була заснована музей-садиба П.Г. Березовського (Старобілоуський історичний комплекс). За роботу в цьому музеї у 2013 р. Н.М. Галковська була нагороджена Подякою Чернігівської обласної державної адміністрації [6].

Сьогодні ж вона відома не лише в Україні, а й за її межами завдяки своєму значному внеску в культурну спадщину. Пісенні твори поетеси почали звучати ще наприкінці 70-х рр. Наприклад, у свої студентські роки вона написала пісню «Заквітчалася моя Україна». Пісня була написана для народного хору «Десна» (музика Л. Хатуна). – весела, життєрадісна, яка нікого не прославляє, а просто творить гарний настрій:

«Зацвітала моя Україна,
мов та яблуня цвітом рясним,
і лунають пісні солов'їні
над улюбленим краєм моїм».

Це був республіканський дебют поетеси. Пісня розійшлася по всій Україні, навіть вийшла платівка [7; 9].

Н.В. Галковська є авторкою слів до легендарної пісні «Козачка», яка вже понад три десятиліття залишається улюбленою серед слухачів [1]. Ця пісня народилася під час її участі в культурологічному поході «Козацькими шляхами». Захід, організований Народним Рухом України, Товариством «Просвіта» та українським козацтвом, відбувся в липні 1991 р. – напередодні здобуття Україною незалежності [8]. Це був час піднесення національних символів, віри в те, що Україна нарешті піде своїм шляхом [1]. Мандруючи від села до села в яскравих національних строях і з тоді ще напівзaborоненими синьо-жовтими прапорами, учасники походу розповідали місцевим жителям про героїчне минуле України. Головною метою цієї ініціативи було відродження історичної пам'яті про славні сторінки Чернігово-Сіверщини, боротьбу предків за свободу, незалежність і державність – від козацьких часів XVII–XVIII ст. до народних повстань XIX ст. та національно-визвольного руху XX ст. [2, с. 197-198].

Під час походу «Козацькими шляхами» Н.М. Галковська поєднувала дві важливі ролі: виконувала партію сопрано в музичній групі та декламувала власні поезії в паузах між музичними і соціально-політичними виступами. Особливою популярністю серед слухачів користувався її вірш «Козачка». Він був написаний за кілька днів до початку походу і спочатку мав назву «Пісня» [2, с. 200-201].

Одного вечора, коли учасники подорожі зупинилися на привалі біля мальовничого берега Десни у селі Вишеньки Коропського району до них приєднався композитор Микола Збарацький. Саме в цій атмосфері натхнення він створив музику до майбутнього хіта, що згодом підкорив серця багатьох.

У пісні «Козачка» образ полковника є збірним, адже для Н.М. Галковської він уособлював цілий гурт людей. Їй імпонував загадковий і таємничий Максим Березовський, а також Олег Ольжич, поезію якого вона обожнювала, захоплюючись і його зовнішністю [8].

До речі, спочатку був варіант, що полковник кароокий. Але Надія Миколівна побачила на портреті, що у Богуна були сині очі. До того ж у поході брав участь молодий козацький полковник Володимир Бичек, який мав виразні сині очі і поряд кохану дівчину Світлану, теж учасницю походу. За його ж сприянням на київській звукозаписній студії було записано пісню «Я козачка твоя» в авторському виконанні Надії Галковської у супроводі ансамблю «Джерельце» під керівництвом Володимира Соломончука [2; с. 201-203; 8].

Написаний нею вірш «Козачка» став піснею, що увійшла до числа тих, з яких народжувалася незалежна Україна. Вперше слова пісні «Струмені зоря...» були опубліковані на сторінках часопису «Літературний Чернігів», а завдяки мелодійному голосу незабутньої Раїси Кириченко вона зазвучала далеко за межами країни – від Америки та Канади до Австралії [2, с. 203; 1; 4]. За цю пісню Надія Галковська одержала престижне звання лауреата премії «Шлягер – XX ст.».

У 1994 р. в Чернігові вийшла її збірка «Козачка», сповнена національного духу й культурних мотивів рідної Чернігівщини. Вірші поетеси нагадують музичні ноти, а серед жанрів зустрічаються сонати та ноктюрни. Завдяки Надії Галковській Чернігівський район отримав поетичну назву – «Перлина Українського Полісся» [6; 7].

Яскравою подією став вихід у світ книги «Козацькими шляхами» (2012) – ілюстрованої збірки історико-фантастичних новел, що поєднують минуле та сучасне життя українців. Разом із героями творів читач занурюється в атмосферу минулих епох, знайомиться з видатними постатями, звичаями, побутом, мистецтвом, архітектурою та літературою доби бароко. Як зазначено в підзаголовку, це «Історико-фантастичні твори про Україну, її славне минуле у зв'язку з сучасністю» [3; 7].

«Треба було не тільки читати й довідуватися про окремі історичні моменти, – говорить Надія Михайлівна, – а й увійти з тими героями, про яких дізнавалася з документів, нарисів, оповідей, у ситуаційні життєві моменти, часові виміри. Фантастичні сюжети народжувалися самі або їх посиляло мені Небо...» [5].

Твори Надії Галковської про українське козацтво вирізняються своєю унікальністю. Вона виходить за межі стереотипних уявлень, влітаючи в свої розповіді європейський контекст. Її козаки розмірковують над філософськими ідеями, знайомляться з літературними шедеврами та музикою. А збірка історико-фантастичних новел була визнана «Книгою року» в номінації «Проза» та презентована в Національному музеї Т.Г. Шевченка в Києві [5; 6].

Таким чином, життєвий шлях і професійні досягнення Надії Миколаївни Галковської свідчать про величезний внесок у культурне життя Чернігівщини та України в цілому. Вона не лише вдало комбінувала своє захоплення мистецтвом з освітою, але й пройшла складний шлях самореалізації, відчувши відповідальність перед своїм краєм та людьми. Її оптимізм та невичерпна енергія слу-

жать прикладом для багатьох. Водночас, гармонійне поєднання її таланту та освіти, а також вірність ідеалам, роблять Надію Галковську надзвичайною особистістю, яка назавжди залишиться в історії Чернігівщини та України як символ натхнення та віри у краще майбутнє.

Джерела та література:

1. Верба О. Козачка Надія Галковська на Дні вишиванки в Прилуках. URL: https://format.cn.ua/news/kozachka_nadija_galkovska_na_dni_vishivanki_v_prilukakh/2019-05-18-6074#google_vignette (дата звернення: 10.02.2025).
2. Галковська Надія Миколаївна. *Боротьба за незалежність України у 1989–1992 рр.: Чернігівська крайова організація Народного руху України за перебудову. До 20-річчя створення Народного Руху України за перебудову*: Збірник документів і матеріалів. Укр. інститут нац. пам'яті; Упоряд.: С. В. Бутко, С. В. Соломаха. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. С. 196–207.
3. Галковська Надія Миколаївна. Козацькими шляхам. Новели. Чернігів: Десна Поліграф, 2011. 214 с.
4. Гарачковська О. Віршована сатира й гумор на шпальтах часопису «Літературний Чернігів». *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2015. № 2 (10).
5. Кодрик С. Галковська і козаки! Всеукраїнський незалежний медійний простір «Сіверщина». URL: https://siver.com.ua/news/galkovska_i_kozaki/2012-02-04-9486 (дата звернення: 10.02.2025).
6. Розумій І. «Чернігівська Козачка» – Надія Галковська. URL: <http://secinfchounbk.blogspot.com/2019/12/blog-post.html> (дата звернення: 10.02.2025).
7. Сапон В. Коралі Надії Галковської. Жінка-УКРАЇНКА. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/7014> (дата звернення: 10.02.2025).
8. Тютюнник Є. Поетеса Надія Галковська: «Харизматичні особистості нашого народу живі енергетично, вони працюють на нас». *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/poetesa-nadiya-galkovska-harizmatichni-osobistosti/> (дата звернення: 10.02.2025).

Олександр Навозенко

МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ ЧЕРНІГІВСЬКИЙ У СВІТЛІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядається діяльність Михайла Всеволодовича у світлі вітчизняної історіографічної думки часів незалежної України. Окрему увагу приділено висвітленню поглядів науковців про походження та біографію чернігівського князя. Проаналізовано результати досліджень, виділено спільне та відмінне в них.

Ключові слова: Михайло Всеволодович, Київська Русь, Чернігово-Сіверська земля, вітчизняна історіографія, біографія.

«Один з найвидатніших діячів середньовічної Русі Михайло Всеволодович через трагічний збіг обставин став для нащадків і одним з найзагадковіших: не лише основні події його життя, а й дати народження і смерті, ба навіть походження нашого героя залишаються й досі предметом запеклих суперечок серед дослідників», – таке висловлювання про Михайла Всеволодовича ми зустрічаємо в науковому доробку В.П. Коваленка [3, с. 237]. І справді, коли у науковому просторі існують численні суперечки та контрверсійні версії щодо цієї простаті, то, звичайно, постає проблема їх систематизації та аналізу.

Необхідність детального дослідження вітчизняної історіографії, в світлі якої розглядалася постать Михайла Всеволодовича, обумовлена не лише науковою цікавістю, а й важливістю поглиблення розуміння історичного контексту його життя та ролі, яку він відігравав у суспільно-політичних процесах Чернігово-Сіверської землі та Київської Русі в цілому. Михайло Всеволодович безсумнівно є однією з найцікавіших та складних постатей цього періоду.

Метою цієї статті є здійснення комплексної систематизації та аналізу наукових досліджень, присвячених постаті Михайла Всеволодовича Чернігівського, які проводилися українськими науковцями.

Проблема вивчення постаті Михайла Всеволодовича Чернігівського є, без перебільшень, однією з важливих тем вітчизняної історії. Увага до цієї фігури середньовічної Русі пояснюється його роллю у багатьох звершеннях першої половини XIII ст. Адже, будучи активним учасником багатьох важливих подій, Михайло Всеволодович суттєво вплинув на майбутні події як Київської Русі, так і всієї Центрально-Східної Європи. Багато відомих істориків, археологів присвятили свої праці створенню загального портрету цієї постаті та вивченню його внеску в розбудову державності. Тому ми пропонуємо здійснити аналіз наукових праць часів незалежної України, що охоплюють різноманітні напрямки досліджень, а це й вивчення його політичної, військової, культурної та релігійної діяльності.

Окремо слід зазначити, що найбільша кількість праць присвячена саме біографії, походженню та складу родини чернігівського князя, або ж обов'язково побіжно розглядають їх. Можемо вважати, що це пояснюється значущістю його родинних зав'язків у формуванні політичної позиції та впливу на подальший розвиток подій у регіоні, а також розумінню його початкової позиції в суспільній ієрархії та можливих варіантів її зміни. Так, аналіз генеалогії Михайла Всеволодовича та його родинних зав'язків дозволяє краще зрозуміти його політичні амбіції та його рішення.

Серед вітчизняних дослідників потрібно відмітити роботу С.М. Келембета «Михайло Всеволодович, великий князь Чернігівський і Київський: деякі питання походження, біографії та складу родини» [3]. Дослідник зробив глибокий біографічний аналіз постаті князя, а опираючись на літописні свідчення, такі як Новгородський та Галицько-Волинський літописи, спростовують поширену версію О.В. Журавля про походження Михайла Всеволодовича [2, с. 11-13]. Поміж іншого, було доведено, що Михайло Чернігівський був сином Всеволода III Святославича Чермного, великого князя Чернігівського та Київського, а не Всеволода Святославича, князя Трубчевського. Це вкотре допомогло уточнити генеалогію Чернігівського князівського роду та дало розуміння про династичні зв'язки того часу. Дещо раніше, але приділивши менше уваги подібним аспектам, розглянув Михайла Всеволодовича В.П. Коваленко, представник чернігівської регіональної історико-археологічної школи. Його праця «Життя і «Житіє» св. князя Михайла Чернігівського» акцентує увагу на походженні Михайла Всеволодовича [4, с. 238].

Політична діяльність Михайла Всеволодовича, як і інші аспекти його життя, розглядалися істориками, які насамперед прагнули дослідити та, що важливіше, зрозуміти його місце у суспільно-політичних процесах Київської Русі. Вони звертають увагу передусім на політичні рішення, задуми та їх наслідки для князівства. Праця «Князі чернігівські» О.П. Добриці найбільш повноцінно відображає політичні маневри князя в контексті загальної боротьби руських князів за Київський престол, землі Чернігівщини та Великого Новгорода [1, с. 47-48]. Автор підкреслює, що винятково завдяки своєму дипломатичному таланту, а не банальному збігу обставин, Михайло Всеволодович зумів зберегти вплив та авторитет у складних політичних умовах того часу. Увагу акцентовано на

його суперечностях із Данилом Романовичем та Володимиром Рюриковичем, а також на його дипломатичній діяльності, спрямованій на збереження спочатку впливу, а потім і самого Чернігівського князівства [1, с. 48, 50].

Політико-дипломатичні відносини князя із Золотою Ордою найбільшому аналізу піддає С.О. Павленко у книзі «Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді» [6]. Він докладно описує причини та процес подорожі Михайла Всеволодовича до табору Батия. Його відмова «пройти між вогнями, вклонитися кущу, ідолам, вогню, сонцю», що призвела до страти князя, автором розглядається не лише як акт мучеництва «безкомпромісного віруючого» за свою релігію, а й як політичний жест спротиву залежності від Орди [6, с. 42-43, 45]. Таким чином, дослідники майже одногласно відзначають, що політична діяльність Михайла Всеволодовича була спрямована на зміцнення Чернігівського князівства та збереження його автономії в умовах зростаючого всебічного натиску.

Військову діяльність Михайла Всеволодовича також не можна віднести до тем, що не були представлені у дослідженнях, присвячених його постаті. Вітчизняні науковці, аналізуючи військові кампанії та стратегічні рішення князя, підкреслюють значний вплив Михайла Всеволодовича на історію Київської Русі. Один з перших дослідників, що приділив увагу Михайлу Всеволодовичу крізь таку призму, був вже вищезгаданий О.П. Добриця. Дослідник докладно відтворив загальну картину тієї ситуації, яка склалася на теренах Русі починаючи з 1223 р. Так, княжіння Михайла у Великому Новгороді нерозривно пов'язується з «вщент розбитими» русько-половецькими полками на річці Калці, та з монгольською військовою вдачею, що призвело до масової загибелі князів, а згодом до шляху до порожніх князівських володінь [1, с. 46].

В.П. Коваленко також приділяє значну увагу військовій діяльності Михайла Всеволодовича у своїх працях. У статті «Життя і «Житіє» св. князя Михайла Чернігівського» він аналізує військовий конфлікт князя з Данилом Романовичем взимку 1238–1239 рр. В.П. Коваленко вважає, що найбільшого удару Михайлу Всеволодовичу завдала неможливість надати реальну допомогу своїм підданам, які були у постійній небезпеці в Чернігово-Сіверській землі, по якій просувався «шквал Батисового погрому». Автором підкреслюється стратегічне мислення князя, здатність до аналізу, що знайшло свій прояв у оцінці власних сил і сили Менгу-хана при обороні Києва [4, с. 240-241]. У праці «Історична довідка про княжіння в Чернігові Святого князя Михайла та боярина Федора» В.П. Коваленко визначає вплив військових успіхів й поразок Михайла Всеволодовича на його політичну кар'єру та стосунки з іншими князівствами [5, с. 12]. Він акцентує увагу на тому, як військові досягнення князя допомогли зміцнити його позиції та вплив на життя у регіоні [5, с. 12]. Загалом, дослідження військових звитяг Михайла Всеволодовича, його стратегій та їхніх наслідків дозволяють створити багатогранний образ цієї історичної постаті та оцінити його роль у розвитку військової справи та безпеки Чернігово-Сіверської землі та Київської Русі.

Культурний та релігійний вплив Михайла Всеволодовича залишив важливий слід у духовному житті Київської Русі. Його діяльність як будівничого церковних об'єктів досліджується в різних історичних працях. Однією із дослідниць, що обрала такий погляд на життя Михайла Всеволодовича, була Л.В. Студньова. Деякі аспекти культурної діяльності князя мали висвітлення в роботі «Чернігівські князі, полковники, губернатори» [6]. В ній зазначається, що правління Михайла Всеволодовича сприяло розвитку книжності та освіти, підтримці релігійного мистецтва та будівництва. Дослідниця також аналізує опосередковану роль Михайла Всеволодовича у зміцненні християнства, а саме у відмові «поклонитися на полдень Чингис-хану», як уособленню іншої релігійно-ціннісної системи [7, с. 19].

Досить часто українські історики в дослідженні постаті Михайла Чернігівського спільно приходять до низки подібних висновків, які розрізнені в часі. По-перше, усі дослідники визнають, що Михайло Всеволодович був однією з найвизначніших і водночас суперечливих фігур свого часу, чия діяльність могла забезпечити населення і землі Русі від орди зі сходу. Він постає як політичний діяч, що намагався консолідувати Русь своїми методами. Незалежно від різних інтерпретацій окремих подій, історики С.О. Павленко та О.П. Добриця підкреслюють, що відмова Михайла Всеволодовича вклонитися монгольським ідолам стала визначальним моментом як його княжіння, так й існування Київської Русі загалом [6, с. 43-44; 1, с. 50]. Цей акт, що набув політичного і релігійного забарвлення, не тільки демонстрував його непокору, але й визначив трансформування його історичного образу як мученика, що згодом увійшов до канонів православної традиції. По-друге усі дослідники звертають увагу на неоднозначність військової політики князя. Незважаючи на спроби організувати коаліцію серед руських князів, він, неодноразово вступаючи в конфлікти з іншими князівськими родами, зокрема з галицько-волинськими князями, продемонстрував у цьому випадку недостатність стратегічного бачення, що призвело до невдач у протистоянні монгольській навалі. Цей аспект його діяльності розглядається як суттєва причина занепаду політичного впливу Чернігівського князівства. Також спільним є аналіз культурного та релігійного впливу Михайла Всеволодовича. В.П. Коваленко та Л.В. Студньова зазначають, що після його смерті князь трансформувася з політичного діяча в об'єкт релігійного поклоніння [4, с. 242-243; 7, с. 19]. Мученицька смерть, яка стала символом спротиву зовнішньому гніту, сприяла формуванню культу, що зміцнював православну ідентичність і вплинув на духовне життя Русі.

Однак, бувають і дещо полярні погляди. Наприклад, щодо дипломатичних відносин із Ордою, існують розбіжності в інтерпретації цього аспекту. С.П. Павленко стверджує, що князь свідомо намагався зберегти незалежність Чернігівського князівства, протистоячи зовнішньому тиску з боку Орди. У сфері військової діяльності князя він відзначає, що Михайло Всеволодович робив все для організації ефективного спротиву проти монгольської загрози. Проте, на думку В.П. Коваленка, його військова активність була недостатньою, а внутрішні суперечності й брак ресурсів, зокрема людських, значно послаблювали обороноздатність князівства, що зрештою призвело до його поразки перед масштабним монгольським вторгненням [4, с. 240-241].

Зазначимо, що Л.В. Студньова наголошує на тому, що Михайло Всеволодович відігравав важливу роль у підтримці православної церкви, сприяючи таким чином зміцненню духовної культури серед населення. Водночас, В.П. Коваленко більше акцентує увагу на постфактумовому формуванні його релігійного культу, що з часом трансформувалося в символ мучеництва і стало основою для канонізації князя як святого.

Аналіз робіт українських істориків демонструє відмінність у підходах до дослідження Михайла Всеволодовича: одні автори підкреслюють його політичну талановитість і стратегічні наміри щодо об'єднання Русі, інші – вказують на низку прорахунків у його політичній та військовій діяльності, а також розбіжності в трактуванні його дипломатичних рішень.

У підсумку, вітчизняна наукова думка розглядає постать Михайла Всеволодовича Чернігівського не просто як окрему історичну фігуру, а як ключову постать змін, що суттєво вплинув на політичний, військовий та культурний розвиток Київської Русі. Результатом проведеної комплексної систематизації наукових досліджень є думка про те, що діяльність князя виступає як ключовий елемент для розуміння трансформацій в середньовічній Русі. Ці роботи не лише реконструюють політичну і

військову динаміку того періоду, а й відкривають глибші культурні та духовні виміри, які вплинули на хід української історії.

Подальші розвідки в цьому напрямку можуть базуватися на глибшому аналізі первинних джерел. Ретельне вивчення зовнішніх дипломатичних контактів князя, зокрема з Угорщиною та Польщею, допоможе краще зрозуміти механізми формування союзів і взаємин між руськими князівствами та західними державами в умовах монгольського вторгнення. Такі дослідження можуть пролити світло на політичну та соціальну динаміку межових територій, визначити роль Чернігівського князівства в процесах того часу та уточнити стратегічні кроки Михайла Всеволодовича для збереження стабільності в регіоні.

Джерела та література:

1. Добриця О.П. Князі чернігівські. Чернігів : Видавництво «Десна», 1992. 54 с.
2. Журавель А.В. Михаил Черниговский: соотношение жизни и жития. *Святий князь Михайло Чернігівський та його доба*. Чернігів, 1996. С. 15–19.
3. Келембет С.М. Михайло Всеволодович, великий князь Чернігівський і Київський: деякі питання походження, біографії та складу родини. *Сіверянський літопис*. 2017. № 1–2. С. 11–19.
4. Коваленко В.П. Життя і «Житіє» св. князя Михайла Чернігівського. *Чернігівщина incognita*. Чернігів, 2004. С. 236–243.
5. Коваленко В.П. Історична довідка про княжіння в Чернігові Святого князя Михайла та боярина Федора. *Дивосвіт*. 2002. № 3–4. С. 12.
6. Павленко С.О. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1996. 80 с.
7. Студьонова Л.В. Чернігівські князі, полковники губернатори. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1998. 148 с.

Вероніка Онищенко

ЩОДЕННИК Д. В. КРАЇНСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

У статті проаналізовано щоденник чернігівського губерньського тюремного інспектора Дмитра Васильовича Країнського (1871–1935) як цінне історичне джерело, що відображає подробиці функціонування пенітенціарної системи в межах України та, зокрема, Чернігівщини початку ХХ ст. Станом на 2025 р., зі щоденникових записок Д. В. Країнського, які велися з 1903 по 1934 рр., широкому колу громадськості доступна для ознайомлення лише їх частина, присвячена періоду революційних змін на Чернігівщині 1917–1919 рр.

Ключові слова: Д. В. Країнський, щоденник, пенітенціарна система, Чернігівщина.

Щоденник Дмитра Васильовича Країнського є одним із небагатьох історичних джерел, яке детально відображає події та реалії життя в Україні періоду революційних потрясінь 1917–1919 рр. У ньому описані як суспільно-політичні настрої, так і окремі аспекти діяльності ключових інститу-

тів того часу, зокрема пенітенціарної системи. Це джерело є надзвичайно цінним для дослідників, оскільки відображає як загальний контекст революційних подій, так і ставлення інтелігенції до процесів, що відбувалися в країні.

Незважаючи на вищенаведене, щоденник Д. В. Країнського ставав предметом зацікавлення вкрай малої чисельності вітчизняних дослідників, таких як Р. М. Даниленко [1], І. І. Еткіна [2] та А. Г. Нітченко [5]. Все це дозволяє стверджувати про нерозкритий потенціал щоденникових записок Д. В. Країнського як історичного джерела не тільки до вивчення власне історії пенітенціарної системи початку ХХ ст., але й історії України зокрема.

Д. В. Країнський народився в слободі Шебекіно Білгородського повіту Курської губернії. Середню освіту здобув у Другій харківській гімназії, після чого в 1893 р. вступив на юридичний факультет Імператорського Харківського університету, який закінчив 1898 р. з дипломом першого ступеня [4].

22 квітня 1903 р. Д. В. Країнський розпочав службу в Головному тюремному управлінні. У 1904 р. був призначений помічником губернського тюремного інспектора Чернігівської губернії, а 1 лютого 1910 р. обійняв власне цю посаду губернського тюремного інспектора. Він також очолював «Товариство піклування про осіб, звільнених із місць ув'язнення», та входив до числа опікунів Чернігівського відділення Імператорського російського музичного товариства, де викладав у класах [4].

У 1912 р. в Чернігові опублікував працю «Матеріали до дослідження історії російських тюрем у зв'язку з історією установи Товариства Піклувального про тюрми» [3], в якій проаналізував історію розвитку пенітенціарної системи в Російській імперії. На початку 1914 р. взяв участь у Другому з'їзді діячів пенітенціарної системи, виступивши з кількома доповідями, опублікованими пізніше в «Тюремному віснику». Після Лютневої революції, у травні 1917 р., був викликаний до Петрограда для участі в законодавчій діяльності з реформування тюремної справи, але відмовився від пропозиції та повернувся до Чернігова. Під час громадянської війни Чернігів неодноразово переходив під контроль різних сил, але Країнський зберігав свою посаду до 12 січня 1919 р., коли місто захопили більшовики. Відмовившись від співпраці з ними, він залишив посаду та приєднався до відступаючих військ Добровольчої армії. 19 грудня 1919 р. прибув до Одеси й був призначений завідувачем місць ув'язнення. 7 лютого 1920 р., під час відступу білих, покинув місто і разом з іншими біженцями перейшов румунський кордон. Згодом емігрував до Королівства Сербів, Хорватів і Словенців, оселився у Белграді. Працював у Міністерстві юстиції, викладав у Белградському університеті, був членом Російського наукового інституту. Помер 13 березня 1935 р. в Белграді [4].

Щоденник Д. В. Країнського дозволяє детально простежити вплив революційних змін на суспільство та, зокрема, на пенітенціарну систему. Перші вісім томів щоденника, які Країнський довів до 1 січня 1918 р., були передані автором до чернігівського музею імені Василя Васильовича Тарновського. Інші два томи про період Української революції, а також перші дні більшовизму на початку 1919 р. Д. В. Країнський віддав на зберігання Марії Олександрівні Лукіній в Чернігів [4]. У 2013 р. А. Г. Нітченко опублікувала аналіз тексту щоденника Д. В. Країнського у контексті подій 1917 р. на Чернігівщині, чим ввела до наукового обігу частину архівної справи «Щоденник Інспектора Чернігівських тюрем Країнського Дмитра Васильовича. «Лютнева та Жовтнева революції на Чернігівщині 1917–1918 рр.», що зберігається у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України [6]. Натомість окремі щоденникові записи Д. В. Країнського, розпочаті з 1919 р., опублікували нащадки автора у 2016 р. [4]. Аналізуючи вцілілі щоденникові записи, стає

зрозуміло, що хаос, спричинений революцією, мав прямий вплив на діяльність тюрем і ставлення до ув'язнених.

Д. В. Країнський був не лише спостерігачем, але й активним учасником подій. Його записи охоплюють широкий спектр питань, від аналізу політичних змін до опису побуту звичайних громадян і роботи державних інституцій.

У даному історичному джерелі окремої уваги заслуговує опис соціальних і політичних настроїв суспільства. Щоденник містить численні спостереження про зміну суспільних настроїв у період після падіння монархії. Країнський зазначав, що перші місяці після революції характеризувалися піднесенням і надією на зміни. Однак із часом серед громадян почало посилюватися розчарування, викликане хаосом, зростанням злочинності та неспроможністю нових владних органів швидко встановити порядок.

Для прикладу, наводимо короткий опис того, що відчували мешканці Чернігова з приходом більшовиків у 1919 р.:

«У Чернігові залишився військовий гарнізон, і формувався загін Надзвичайної комісії. Містяни з прокляттям у душі спостерігали серед цих частин латишів і китайців, а також австрійських військовополонених. Хліб, який напередодні приходу більшовиків коштував 1 рубль 20 копійок, піднявся в ціні до 30 рублів за фунт. Життя ламалося у всіх його проявах, і люди перебували в розгубленості: чи це бунт черні та солдатів, чи більшовики намагаються створити новий порядок.

Поки виконавчий комітет очолювали місцеві більшовики, люди пояснювали ситуацію дуже просто: «це триває революція», – і думали, що тепер буде те ж саме, що й за перших більшовиків, коли головою ради солдатських депутатів була «Сонька Соколовська». Але в Чернігів раптово прибули справжні більшовики – у шкряпаніх штанях і з револьверами за поясом. Вони змінили місцевий склад губвиконкому, і містяни зрозуміли, що це не просто солдатський бунт, а щось значно страшніше.

Розбишацькі війська пішли, а тим часом більшовики діяли рішуче, сміливо, не рахуючись ні з чим і не зустрічаючи протидії. Пограбовані містяни змушені були платити величезну контрибуцію і зрозуміли, що це не жарти. Заоцдадження та капітали мешканців, які зберігалися в банках, були реквізовані. Ніхто не мав права мати на своєму рахунку більше 10 тисяч рублів. Сейфи в банках були порожні, а все майно клієнтів забране. При цьому вимагалось сплачувати контрибуцію десятками й сотнями тисяч. Більшовики на це не зважали і казали: «Ми знаємо, що ви сховали гроші, платіть, звідки хочете». І люди платили. А ті, хто не міг або не хотів платити, потрапляли до в'язниці» [5].

Отже, не дивно, що однією з головних проблем було перенаселення тюрем, спричинене як збільшенням кількості арештів, так і затримками у розгляді справ. У цьому контексті щоденник Д. В. Країнського описує, як брак ресурсів і невизначеність у питаннях управління впливали на життя ув'язнених.

Д. В. Країнський у своїх записах детально аналізує функціонування тюремної системи, яку він вважав архаїчною та несправедливою. Зокрема, він звертав увагу на те, що установа часто діяла поза межами закону, а її основною функцією було залякування й покарання, а не перевиховання [5]. У період революційних подій система увійшла в кризу, втративши чітке керівництво.

Піднімалися також у щоденнику і проблеми реформування системи покарань. Д. В. Країнський відзначав, що однією з основних проблем реформації пенітенціарної системи була відсутність єдиного бачення щодо її майбутнього [5]. У період революції різні політичні сили пропонували свої ідеї щодо змін, але жодна з них не була реалізована повною мірою через брак ресурсів і нестабільність.

І, звичайно, не можна не згадати опис людського виміру у рамках революційних подій. Щоденник містить описи долі окремих людей, які опинилися в умовах тюремної системи. Це дозволяє побачити, як великі політичні зміни впливали на життя простих громадян. Наприклад, Д. В. Країнський пише про випадки несправедливих арештів, зловживання владою та безкарність представників адміністрації. Якимось до канцелярії Чернігівського тюремного інспектора увійшли двоє матросів – як з'ясувалося, колишні в'язні кролевецької тюрми. Вони намагалися дізнатися, де можна знайти начальника цієї тюрми Тарнавського. Відверто заявили, що прийшли, щоб убити його. Тарнавський, отримавши відомості про те, що його розшукують, сховався. А матроси-більшовики ще два дні шукали Тарнавського по Чернігову [5].

Таким чином, щоденник Д. В. Країнського є унікальним історичним джерелом, що відображає не лише події революційних часів 1917–1919 рр., але й детально описує функціонування пенітенціарної системи на Чернігівщині. Цінність цього джерела полягає в тому, що автор, будучи безпосереднім учасником подій, надає глибокий аналіз суспільно-політичних настроїв того часу, а також розкриває проблеми та виклики, з якими зіткнулася пенітенціарна система в умовах революції й громадянської війни.

Однією з ключових особливостей щоденника є його здатність відобразити «людський вимір» революційних подій. Описи долі окремих людей, їхніх переживань та реакцій на зміни дозволяють краще зрозуміти вплив історичних подій на життя звичайних громадян. Д. В. Країнський не лише фіксує факти, але й передає атмосферу епохи, її напругу й невизначеність. Незважаючи на високу цінність щоденника, він залишається недостатньо вивченим. Опублікована лише частина записів, що обмежує можливості дослідників. Необхідно докласти зусиль для публікації та аналізу повного тексту щоденника, аби розкрити його потенціал як джерела з історії пенітенціарної системи та історії України загалом.

Джерела та література:

1. Даниленко Р. М. Більшовицький терор у Києві в лютому 1918 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 71–76.
2. Еткіна І. І. Євреї-судді та жертви Чернігівського губернського революційного трибуналу 1919–1921 років. *Judaica Ukrainica*. 2017. Vol. 6. С. 20–34.
3. Краинский Д. В. Записки тюремного инспектора / Составление, предисловие, примечания О. В. Григорьева, И. К. Корсаковой, С. В. Муценко, С. Г. Шевченко [Отв. ред. О. А. Платонов]. URL: <https://coollib.cc/b/377031/read> (дата звернення: 27.02.2025).
4. Краинский Д. В. Материалы к исследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества Попечительного о тюрьмах. Чернигов: Типография губернского земства. 1912. 133 с.
5. Нітченко А. Г. Щоденник Д. В. Країнського як джерело вивчення революційних подій 1917 р. на Чернігівщині. *Сіверянський літопис*. 2013. № 4–6. С. 102–109.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 5. Оп. 5. Спр. 21. 112 арк.

ЖІНОЧІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.): ГЕРОЇЗМ ТА САМОВІДДАНИСТЬ

У статті проаналізовано роль жінок у визвольних змаганнях 1917–1921 років на основі спогадів сучасників. Розглянуто приклади їхнього героїзму та самопожертви, а також внеску у боротьбу за незалежність України. Встановлено, що жінки-військові, поряд із чоловіками, брали активну участь у збройній боротьбі, демонструючи відданість ідеалам державності та національного визволення.

Ключові слова: Українська революція, жінки-військові, мемуари, героїзм, незалежність.

Українська революція 1917–1921 років стала однією з ключових подій в історії боротьби за незалежність України. Жінки відігравали значну роль у визвольних змаганнях [5–6], проте їхній внесок тривалий час залишався малодослідженим і висвітлювався фрагментарно. Найчастіше увага зосереджувалася на постатях, відомих завдяки їхнім політичним посадам або зв'язкам із впливовими чоловіками. Натомість залишається недостатньо вивченою участь жінок у військових формуваннях, де вони проявляли відвагу, самопожертву й бойові навички. У період боротьби українців за власну державність багато жінок не лише працювали в урядових структурах, як-от депутатки, секретарки, перекладачки чи стенографістки, а й безпосередньо долучалися до збройної боротьби, стаючи військовими, розвідницями, медиками [1].

Метою розвідки є аналіз спогадів учасників Української революції 1917–1921 років задля висвітлення внеску жінок у військову справу та розбудову української державності.

Степан Самійленко (15 грудня 1896–1990) був підполковником Армії Української Народної Республіки (УНР). Із 12 березня 1918 р. він обіймав посаду командира кулеметної сотні 1-го Запорізького полку Окремої Запорізької дивізії Армії УНР. 3 квітня 1918 р. був призначений командиром кулеметної сотні, а згодом – куреня 4-го Запорізького полку імені Богдана Хмельницького, де продовжував службу до 1919 р. С. Самійленко залишив спогади про один із перших боїв із більшовиками біля Лубен. Він згадував драматичний момент, коли під час ворожого обстрілу українська жінка, «вбрана у вояцьку шинель», без вагань кинулася на допомогу пораненим бійцям. С. Самійленко не зазначає імені цієї жінки, але її героїчний вчинок глибоко вразив його та інших свідків. Він пише, що вона під'їжджала на фурі до поранених, які лежали під обстрілом, та допомагала їм залізти на транспорт. Тих, хто не міг рухатися самостійно, вона «просто втягала на віз». Видовище було настільки вражаючим, зазначає автор, що, всі «остовпіли» від побаченого [3, с. 127].

Після бою С. Самійленко зустрів цю жінку та дізнався, що вона була звичайною студенткою-медичкою з Києва, яка добровільно приєдналася до українського війська. На запитання, чи усвідомлювала вона, на яку небезпеку себе наражала, перебуваючи на полі бою, дівчина відповіла: «В такім випадку і смерті варто. Відразу ж на небо взяли б за Україну» [3, с. 128]. На нашу думку, епізод, описаний С. Самійленком, є яскравим прикладом самовідданості та героїзму української жінки під час визвольних змагань 1917–1921 років. Не маючи військового досвіду, жінки часто, не вагаючись, ставали на захист країни, допомагаючи пораненим, ризикуючи власним життям, демонструючи готовність до самопожертви заради незалежності України.

Полковник армії УНР Василь Задоянний у своїх спогадах поділився цікавим спостереженням, що на початку 1917 р. у боротьбі за незалежність брали участь лише ті жінки, які «розуміли свої національні завдання». Це могли бути або жінки військових старшин – організаторів військового руху, або учениці гімназій, студентки університету. Але в 1918–1920 роках усвідомлення національного обов'язку поширюється на все більш широкі маси населення, і до активної боротьби з окупантом долучається «і інтелігентка, і селянка, і робітниця, і то різного віку – від підростка до сивоволосої жінки» [2, с. 2]. Полковник описує випадки, коли допомога жінок була особливо важливою. Так, жінки-зв'язкові могли переносити доручення та накази, переходячи лінії ворожого фронту, часто під обстрілами. Звісно, що виглядали вони як селянки, і ніхто так не знав лісів, шляхів, як вони.

Ще одне важливе завдання – харчування війська. Постачання не працювало, і весь тягар лягав тоді на місцеве населення, а «організація переходових кухонь та приготування вареної страви для сотень вояків щоденно припадало на жіноцтво». Жінки могли розносити їжу аж на лінію фронту. Тільки їм одним відомим способом вони «могли доставити харч на фронт тоді, коли вояк сього найменше сподівався» [2, с. 3].

Василь Задоянний наводить чимало імен таких жінок-героїнь. Одна з них – Софія Богаєвська, дочка священника із села на Київщині. Автор описує її з неприхованою симпатією, констатує, що Софія розпочала свою працю «в пам'ятних днях оборони Києва перед бандами Муравйова». Зі спогадів зрозуміло, що Богаєвська виконувала чимало важливих завдань, кілька разів була арештована, але «завдяки холодній крові висмикується з большевицьких рук». Згадує В. Задоянний також Віру Горбенко – студентку університету. Віра стала однією з організаторок «переходової кухні». Вона втратила око під час бомбардувань, але все одно продовжувала службу в одному зі штабів. Софія Литвиненко – вчителька народної школи, яку повстанці звали своєю «матусею». Вона і кур'єр, і та, хто неймовірними зусиллями добуде для хлопців-вояків їжу та білизну. Василь Задоянний захоплюється її силою духу. Дізнавшись про поранення 19-річного сина, «вона зблідла. Не промовила ні одного слова. Не зробила найменшого руху... Вона знала, що знаходиться на службі Батьківщині і що треба виконати доручення Штабу» [2, с. 3].

Зі спогадів В. Задоянного дізнаємось також про Ольгу Бондаренко та Юстину Давидович – студенток медичного факультету Київського університету, довірених працівниць Головного Отамана С. Петлюри, зв'язкових Загону отамана Зраєцького на Київщині. Зв'язковою була й згадувана у спогадах Задоянного Раїса Краченко. Вона принесла важливі відомості про рух червоних військ, чим уможливила Українській армії оборону перед ворожою навалою. Раїса Краченко «загинула смертю хоробрих при виконанні обов'язку в оточенні Штабу під Тетієвом кіннотою Буденного 10 червня 1920 р.». Також у спогадах зазначається про загибель «смертю незваної, безіменної працівниці особливого призначення» Олени Осадної – вчительки жіночої гімназії в Києві.

В. Задоянний звертає увагу на те, наскільки важливо було в той тяжкий час підтримати моральний дух людей, не дати зневіритись, оскільки «українська людяність під московським лаптем застрашена, стероризована, переживає добу сильної депресії». Українські жінки не тільки були зв'язковими, переходили лінію фронту, виконуючи завдання, здобували важливі відомості про пункти супротиву, розташування суперника, працювали в польовій кухні, вони ще й добре розуміли значимість інформаційної роботи. Приклад 17-річної Гані Пономаренко вражає та захоплює. Вона поширювала агітаційну літературу серед українського населення, і, як зазначив В. Задоянний, «ніхто не задумується і не уявляє собі, що за один такий екземпляр цієї літератури грозить Гані московська

куля». Населення потребувало інформації, і Ганя заради цього переходила небезпечну лінію бойового фронту. Вона ще змогла організувати для цієї роботи інших дівчат, а головне – «привела із собою «з тамтої сторони» добровольців до Української Армії». Як їй це вдалося? Бо «маленька, худоровита Ганя мала чарівний вплив на українські селянські маси» [2, с. 5].

На відміну від Гані, Маруся Харченко, «сухорлява, скромно одягнена, на перший погляд звичайно запрацьована, заклопотана своїми домашніми справами, старша жінка», давно розпочала конспіративну роботу. І вона також готова була докладати зусиль для підтримки бойового духу армії. Значення преси зростало, і Маруся з пачкою «Повстанця» часто перетинала «вулицю смерті», але одного разу кулеметна черга таки перервала її життя. Вона «умирала так, як умирали безмежно віддані ідеї визволення України українські жінки-патріотки» [2, с. 7].

Галина Сидоренко, яка мала псевдонім «Пампушечка», змогла вижити в цій боротьбі та з 1921 р. перебувала в еміграції. Пампушечка була «твердим горіхом для ворога», не визнавала окупанта-москаля, «з погордою дивилась смерті в вічі, ніби й не існував для неї широкий апарат терору». Галина розповсюджувала стоси відозв, «майже явним способом». А ще з ручним кулеметом «Шоша» в руках і гранатами за поясом, вона «постійно виринає до першої вогневої лінії» [2, с. 8].

Вражаючою є історія 20-річної Христини Макаренко, яка пройшла вишкіл мінування та кидання гранат на ворожі об'єкти. Автор спогадів декілька разів підкреслив її смак, витонченість, вміння красиво вдягатися, особливо акцентуючи, що «маленький револьвер на її поясі дивно контрастував з атмосферою жіночості, яку випромінювала Христина» [2, с. 6]. Дівчина була важко поранена у ході виконання завдання.

У спогадах сотника Армії УНР І. Липовецького згадується про зв'язкову та розвідницю Надю Ковальчук. Вона була розумна й інтуїтивно відчувала, яка саме інформація стане особливо корисною для військового штабу. Н. Ковальчук успішно виконувала розвідувальні завдання, визначаючи місцезнаходження ворожих військ, знаходячи важливі документи та передаючи їх командуванню. На жаль, життя розвідниці трагічно обірвалося. Вона була вбита більшовиками, «спокійно прийняла смерть, як героїня» [4, с. 13].

Український партизан та воїн УПА І. Рогатинський згадував про трагічний бій під Глуховом, що відбувся 6 березня 1918 р. Цей день був позначений не лише героїзмом українських воїнів, але й самовідданістю юних санітарок, Ніни Крагавицької та Соні Ярошинської [7, с. 15]. Бій під Глуховом – жорстокий та кривавий. Багато українських воїнів зазнали поранень, потребуючи негайної медичної допомоги. Проте місцевий санітарний відділ, охоплений страхом перед більшовиками, відмовився рятувати поранених. У цей критичний момент на допомогу прийшли дві юні дівчини – Ніна Крагавицька та Соня Ярошинська. Незважаючи на свій юний вік та небезпеку, вони, не вагаючись, взяли за порятунок поранених. Під обстрілами та в умовах хаосу, дівчата надавали першу медичну допомогу, перев'язували рани й підтримували бойовий дух воїнів. Їхня самовідданість і героїзм стали прикладом мужності та милосердя. Вночі того ж дня, однак, більшовики, захопивши Глухів, влаштували криваву різанину, не жаліючи нікого. Серед жертв цієї трагедії – Ніна Крагавицька та Соня Ярошинська.

Таким чином, спогади очевидців свідчать, що жінки відіграли важливу роль у подіях Української революції 1917–1921 років, демонструючи героїзм, самопожертву та відданість національній справі. Вони були не лише учасницями збройної боротьби, а й виконували важливі функції в розвідці, медичному забезпеченні та інформаційній діяльності, формуючи її перебіг. Жінки йшли на смертельний ризик, їхній внесок у боротьбу за незалежність України є безцінним.

Джерела та література:

1. Грідіна А. Жінки-героїні української революції за спогадами сучасників. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Том 1. Вип. 52. С. 46–52.
2. Задоянний В. Жінки-героїні української визвольної боротьби 1917–1921 років. *Дороговказ: орган вояцької думки і чину*. Торонто, 1965. Ч. 4 (23). С. 2–8.
3. Коваль Р. Жінки у Визвольній війні: Історії, біографії, спогади. 1917–1930. Київ: Markobook, 2020. 432 с.
4. Липовецький І. Надя Ковальчук. *Дороговказ: орган вояцької думки і чину*. Торонто, 1966. Ч. 10 (29). С. 12–13.
5. Оніщенко О. В. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 184 с.
6. Пеньковська М. Українська жінка в огні революції. Жінки у Визвольній війні. *Історії, біографії, спогади*. 1917–1930. Київ: Видавництво Марка Мельника, Історичний клуб «Холодний Яр». 2020. С. 8–9.
7. Рогатинський І. Сестри санітарки Ніна Крагавицька і Соня Ярошинська серед граду куль несуть допомогу раненим козакам. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік*. Львів. С. 15.

Марина Харьковська

УКРАЇНСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ КОМПОЗИТОРА ЛЮДВІГА ВАН БЕТХОВЕНА

У статті проаналізовано вплив українського музичного фольклору на творчість Людвіга ван Бетховена, розглянуто музичні твори композитора, створені на основі української народної музики.

Ключові слова: композитор, меценат, українська народна музика, аранжування.

Музичне мистецтво XVIII–XIX ст. відкриває цілу плеяду талановитих композиторів, одним з яких був Людвіг ван Бетховен (1770–1827), у творчому доробку якого багато всесвітньо відомих творів. До створення деяких музичних шедеврів композитора надихнули українські народні мелодії. Пробудженню інтересу Людвіга ван Бетховена до українського фольклору посприяв Андрій Кирилович Розумовський, який був другом і меценатом видатного композитора.

Дружба та співпраця Людвіга ван Бетховена й Андрія Розумовського, вплив останнього на творчість композитора, українські народні мотиви у творах митця – всі ці теми так чи інакше перебували у фокусі уваги низки дослідників [1; 2; 3; 7; 8; 9; 10; 11].

Людвіг ван Бетховен – видатний німецький композитор, піаніст, представник «віденської класичної школи», один із найбільш шанованих композиторів світу. Він творив у період між класицизмом і романтизмом, був ключовою фігурою західної класичної музики [1]. Композитор є автором 240 творів. Серед них 9 симфоній, 11 увертюр, 5 концертів для фортепіано з оркестром, скрипкового концерту, потрійного концерту для скрипки, віолончелі та фортепіано з оркестром, 2 меси, 16 струнних квартетів, 10 сонат для скрипки з фортепіано, для віолончелі з фортепіано, 32 сонати для фортепіано («Патетична», «Місячна», «Апасіоната» та інші), балету «Творіння Прометея» (1801), інструментальної п'єси.

Митець був шанувальником народної музики, створив серію обробок австрійських, англійських, угорських, іспанських, італійських, слов'янських та інших народних пісень. Свою 6-у симфонію він написав під впливом хорватського фольклору. У кожному музичному жанрі Бетховен був новатором, придумував нові форми та засоби музичної виразності [5].

Композитор певний час жив у Відні [1]. Важливою частиною життя тогочасної еліти міста були музичні зібрання та вечори. На одному з таких концертів аристократичного салону зустрілися музикант Бетховен і дипломат, поціновувач мистецтва, нащадок останнього українського гетьмана Андрій Розумовський [3]. Після відставки з дипломатичної служби Андрій Розумовський продовжував мешкати у Відні як приватна особа. Він опікувався поповненням своєї добре знаної у Європі картинної галереї та влаштовував музичні вечори [10].

Здійснювати меценатську діяльність, зокрема фінансову підтримку Людвіга ван Бетховена, Андрій Розумовський міг значним чином завдяки батьківському спадку, отриманому після смерті Кирила Розумовського [4].

Музикознавець Кирило Стеценко зазначає, що композитор мав змогу користуватися нотною бібліотекою Андрія Розумовського, що містила також видання українських народних пісень, партитури і клавіри творів українських композиторів, слухав виступи капели графа, яка складалася переважно з українських півчих. Коли Бетховен був на прийомах у Розумовського, то чув там українські пісні та мелодії [7]. Згодом вони знайшли відображення у творчості митця [11].

Усебічна підтримка Андрія Розумовського посприяла тому, що Бетховен започаткував новий напрямок європейського музичного мистецтва – квартетну музику. У 1808 р. Розумовський організував перший професійний струнний квартет в Європі. У його репертуарі були всі новинки, написані Бетховеном. Блискучий успіх союзу Бетховена і Розумовського представлений на картині «Бетховен і Квартет Розумовського». До квартету входили 2 скрипалі, альтист і віолончеліст [8].

Композитор написав три струнні квартети на замовлення свого мецената. Вони стали називатися «Квартети Розумовського». Тут Бетховен використав українські народні мелодії. До першого квартету увійшла мелодія пісні «Ой, на дворі метелиця», до другого і третього – варіації на тему пісні «Од Києва до Лубен». Ці квартети вважаються однією з вершин творчості Бетховена [3]. Вони були опубліковані у Відні 1808 р.

Публіка неоднозначно сприйняла «Квартети Розумовського». Музиканти вважали їх надто складними для виконання. Навіть сам Бетховен говорив про те, що це музика для пізніших часів [2].

Мелодію українського народного танцю «Козачок» композитор використав у Сонаті № 8 для скрипки та фортепіано і у першій частині Сонати № 16 для фортепіано. У заключній частині сонати «Апасіонати» та у Симфонії № 9 містяться мелодії козацьких пісень, які композитор чув у маєтку Розумовського.

У виконанні Андрія Розумовського Людвіг ван Бетховен почув пісню «Їхав козак за Дунай» [3]. Вперше до цієї пісні композитор звернувся у 1815–1816 рр. Він тоді працював над виданням шотландських народних пісень, до яких вирішив додати ще слов'янські, назвавши його «Пісні різних народів». Бетховен опрацював пісню «Їхав козак за Дунай» для голосу в супроводі фортепіано, скрипки та віолончелі. Згодом композитор створив обробку пісні для фортепіано та флейти (opus 107) [3]. Бетховен написав варіації на основі цієї пісні [5].

Інтонації українських народних пісень можна помітити і в інших творах композитора – це одна з тем 1-ї частини 3-ї симфонії («Героїчної»), тема фіналів 7-ї симфонії, 4-го фортепіанного концерту,

квартету опус 130. Вони звучать у трьох квартетах опус 59 (які були написані 1806–1808 рр. на замовлення А. Розумовського та присвячені йому). Бетховен створив варіації на основі української народної пісні «За городом качки пливуть» [5]. Українську пісню «Одна гора високая» можна помітити в одній із сонат композитора [6].

Андрію Розумовському композитор присвятив свої П'яту і Шосту симфонії. Світова прем'єра П'ятої симфонії відбулася у віденському палаці Розумовського [11]. Також на знак вдячності Андрію Розумовському було присвячено 3 струнні квартети № 7, 8, 9 [4].

Отже, людиною, яка мала великий вплив на творчість Людвіга ван Бетховена, був Андрій Розумовський. Він став не лише меценатом композитора, а й заохочував його до експериментів із народною музикою. Людвіг ван Бетховен здійснив аранжування низки українських народних пісень. Це допомогло українським мелодіям знайти нову аудиторію серед європейських слухачів. Завдяки Бетховену українські народні мотиви потрапили до репертуару європейських музикантів, що сприяло поширенню культурної спадщини України.

Джерела та література:

1. Бетховен, Людвіг ван (Beethoven, Ludwigvan). URL: <https://lib.oa.edu.ua/funds/music/romantyzm/ludwig-van-beethoven> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Бетховену – 250: музикознавці розповіли про зв'язок композитора з Україною. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3156534-bethoven-250-muzikoznavci-rozpovili-pro-zvazok-kompozitora-z-ukrainou.html> (дата звернення: 02.12.2024).
3. Бурда Л. Родина Розумовських і композитори Максим Березовський та Людвіг ван Бетховен. URL: <https://mus.art.co.ua/rodyna-rozumovs-kykh-i-kompozytory-maksym-berezovs-kyy-ta-liudvih-van-betkhoven/> (дата звернення: 14.04.2024).
4. Вкрадений Росією гетьманич Андрій Розумовський, якому Бетховен присвятив найвідомішу симфонію: повернення в Україну. URL: <https://novynarnia.com/2023/03/18/vkradenyj-rosiyeyu-getmanych-andrij-rozumovskij-yakomu-bethoven-prysvyatyv-najvidomishu-symfoniyu-povernennya-v-ukrayinu/> (дата звернення: 02.12.2024).
5. Гордійчук М. М., Гнатів Т. Ф. Бетховен, Людвіг ванн. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Бетховен,_Людвіг_ван (дата звернення: 10.02.2025).
6. Композитори – романтики. Бетховен і українська музична культура. URL: <https://studfile.net/preview/8885526/page:4/> (дата звернення: 02.12.2024).
7. Локощенко Г. Бетховен і наша пісня. *Музика*. 1970. № 6. С. 16. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Muzyka/1970_N6.pdf?PHPSESSID=ckhuci83rtk4a5a7nd4lvc211 (дата звернення: 23.04.2024).
8. Покровителем Бетховена був український гетьманич Розумовський: у Батурині розкрили невідомі факти біографії композитора. URL: <https://novynarnia.com/2022/10/23/pokrovytelem-bethovena-buv-ukrayinets/> (дата звернення: 15.04.2024).
9. Пригодицька доля однієї козацької пісні. URL: <https://a7d.com.ua/weekend/2855-prigodnicka-dolya-odniyeyi-kozackoyi-pisni.html> (дата звернення: 02.12.2024).
10. Струкевич О. К. Розумовський Андрій Кирилович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rozumovskij_A (дата звернення: 23.04.2024).
11. Хотин Р. Бетховену – 250. Зв'язок із Україною, «Квартет Розумовського» та варіації «Їхав козак за Дунай». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/betkhoven-250-kvartet-rozumovskoho/31003337.html> (дата звернення: 14.04.2024).



ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Даний розділ містить матеріали етнографічної практики, яку року проходили студенти Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін НУЧК. Відповідальність за оформлення матеріалів та наявність необхідних етичних дозволів при проведенні дослідження несуть автори та їх наукові керівники.

Владислава Блохіна

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЙ НУЧК ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У РАМКАХ «ЦІЛЬОВОЇ ПРОГРАМИ ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА 2013–2020»

У публікації висвітлюються роботи чернігівських експедицій у рамках «Цільової програми проведення археологічних досліджень...» протягом 2013–2020 років. Охарактеризована географія та хронологія розкопок, описано результати досліджень (опубліковані статті), а також звернена увага на роль студентів у проведенні досліджень.

Ключові слова: археологія, археологічні дослідження, Чернігівська область, Чернігів, розкопки, експедиції.

Цільові програми на проведення археологічних досліджень виробляються на довгострокову перспективу для «отримання всебічної об'єктивної наукової інформації, необхідної для забезпечення оптимальних умов використання історико-культурного потенціалу області; забезпечення збереженості та вивчення пам'яток, здійснення відповідних пам'яткоохоронних заходів на них; уведення здобутих за результатами Програми матеріалів до наукового обігу». Така програма з вивчення пам'яток археології вперше в Україні була започаткована в Чернігівській області [11].

Мета публікації полягає в тому, щоб схарактеризувати реалізацію цієї «Цільової програми» та підбити її підсумки.

До учасників Програми, окрім Департаменту культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської облдержадміністрації, Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського, Новгород-Сіверського історико-культурний музею-заповіднику «Слово о полку Ігоревім», Історико-археологічного музейного комплексу «Древній Любеч», Організаційно-методичного центру контролю та технічного нагляду закладів культури і туризму, входили та брали активну участь і експедиції Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. За участі студентів-практикантів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського протягом цих років вдалося дослідити значну частину пам'яток, які зазначені у Програмі [11].

Програма передбачала здійснення комплексу заходів щодо розвитку археологічних досліджень, удосконалення культурно-освітньої діяльності, зміцнення зв'язків археології з культурно-освітньою і туристичною галуззю, що буде актуальним для нашого подальшого дослідження в рамках написання магістерської роботи [11].

Чернігівська область має багату, часто унікальну культурну та археологічну спадщину, яка відображає її складну історію та різні цивілізаційні й транскордонні впливи протягом століть. Провідною складовою цієї спадщини є археологічні пам'ятки. В області на момент затвердження Програми налічувалося 1775 археологічних пам'яток національного значення та 7017 – місцевого. Вони є невід'ємною частиною як національної, так і світової культурної спадщини. Крім того, на Чернігівщині збереглося 127 пам'яток архітектури національного значення, які в майбутньому підлягають архітектурно-археологічним дослідженням (рис. 1). В області також діють 33 музеї комунальної власності, а також 3 національні заповідники [3]. 14 населених пунктів регіону внесено до Списку історичних населених місць України [11].



Рис. 1. Основні археологічні пам'ятки на території Чернігівської області [4; с. 12]

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливого значення набувають ті пам'ятки, що репрезентують консолідацію території Чернігівщини у процесі становлення вітчизняної державності за доби середньовіччя та ранньомодерного часу (IX–XVIII ст.) [11].

Археологічні експедиції НУЧК досліджували ряд відомих археологічних пам'яток здебільшого періоду Київської Русі та середньовічного і ранньомодерного періоду України. Об'єднання території Подесення навколо Чернігова та його входження до складу Давньоруської держави у IX–X ст. яскраво презентують матеріали *Виповзівського археологічного комплексу* (городище та посад), а також групи городищ у межах Коропського району (*Свердловське-1*, *Хоромки в с. Деснянське та Городище в с. Криски*). Варто зазначити, що результати останніх моніторингових досліджень свідчать про руйнування цих пам'яток під впливом різних антропогенних і природних факторів, зокрема господарської діяльності, незаконних пошукових робіт та ерозійних процесів. Значну історичну цінність та інтерес мають також пам'ятки Лиственського археологічного комплексу (два городища та їхні посади біля с. Малий Листвен), пов'язані з визначною подією в історії регіону: саме тут у 1024 року перший відомий літописний чернігівський князь Мстислав Хоробрий здобув перемогу над військом свого брата Ярослава Мудрого, що і стало передумовою утворення Чернігівського князівства [5; 11].

Залишалось актуальним дослідження головних консолідуючих центрів регіону – Чернігова, Новгород-Сіверського, Любеча та Седнева. Важливим було також продовження наукового вивчення пам'яток

гетьманської столиці Батурина – туристичної перлини нашої області. Розкопки на території батуринської фортеці та садиби І. Мазепи на Гончарівці дозволили отримати нові матеріали для вивчення Батуринської трагедії 1708 р. і відтворення зруйнованих у той час пам'яток архітектури козацької доби [11].

Підсумками кожного археологічного сезону ставали відповідні публікації в журналі «*Археологічні дослідження в Україні*», а також иставки «Нові археологічні дослідження Чернігівщини» в Чернігівському обласному історичному музеї імені В.В. Тарновського, де презентували знайдені артефакти. Здобуті археологічні матеріали, інколи унікальні, стали предметом наукових публікацій, матеріалів конференцій та монографій, виданих як в Україні так і поза її межами. Авторами публікацій були як керівники експедицій, так і їх учасники, наукові співробітники як університету, так і установ, які брали участь в експедиціях. Окремо слід зауважити про наукову роботу студентів. Окрім практичних навичок в експедиціях вони узагальнювали археологічний матеріал та виступали з доповідями на студентських конференціях та брали участь у написанні публікацій [7].

Значна увага приділялась пам'яткам Чернігова: (керівник – доцент кафедри історії України, археології та етнології Черненко О.Є.), *Спасо-Преображенському собору*, (Черненко О.Є., Іоанисян О.М., Новик Т.Г.) [13;15], *Слецькому монастирю* (Черненко О.Є., Новик Т.Г., Бондар О.М.) [16], *Антонієвим печерам* (Руденок В.Я., Новик Т.Г., Солобай П.В., Черненко О.Є.) [17], *стародавній частині міста* (Черненко О.Є., Новик Т.Г., Солобай П.В.) [18].

Продовжувались дослідження інших важливих археологічних місць області: *Любеч* (керівник – доцент кафедри історії України, археології та етнології Веремейчик О.М. а також Бондар О.М. [2], *Виповзів* (керівник –науковий співробітник ІА НАНУ Скороход В.М. а також Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С. Сита Л.Ф.) [10], *Новгород-Сіверський* (керівник – Черненко О.Є. а також Кедун І.С., Кравченко Р.М., Луценко Р.М.) [12], *Батурин* (керівник – Ситий Ю.М.) [9], *Малий Листвен* (Бондар О.М., Черненко О.Є., Луценко Р.М.) [1], *Мезин* (керівник Черненко О.Є.) [14], *Седнів* (Моця О.П., Сита Л.Ф.) [6].

«Цільова програма на 2013–2020» здебільшого успішно реалізовувалась протягом зазначених років. Археологічні експедиції при «НУЧК» зробили значний внесок, долучившись до дослідження та розкопок більшості поселень та об'єктів як міста, так і області. Інформація про результати досліджень викладена його учасниками на наукових конференціях, численних публікаціях та виставках в Чернігівському історичному музеї, які можна та необхідно використовувати для історико-археологічної та туристичної популяризації Чернігівщини.

Логічним продовженням була «Програма на 2021–2025 роки», але враховуючи усі обставини її втілення в життя було призупинено. Актуальним буде повернення до неї після закінчення війни, адже її продовження є важливим для збереження, відновлення та популяризації історичної спадщини регіону. Відкриття нових пам'яток та подальше дослідження наявних зміцнить туристичний потенціал області й стане джерелом для подальших наукових відкриттів.

Джерела та література:

1. Бондар О. М. Дослідження археологічного комплексу в с. Малий Листвен. *Археологічні дослідження в Україні* 2012. Київ, 2013. С. 377–378.
2. Веремейчик О.М., Бондар О.М. Дослідження Любецької експедиції. *Археологічні дослідження в Україні* 2014. Київ, 2015. С. 282–284.
3. Заповідники Чернігівщини. *Чернігівщина туристична*. URL: <https://chernihivregion.travel/places?c=reserves> (дата звернення: 27.01.2025)

4. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. голов. редкол.: Тронько П. Т.; Інститут історії АН УРСР. Київ, 1967–1974. Чернігівська область / АН УРСР; голова редкол. тому О. І. Дериколенко. 1972. 780 с.
5. Котляр М.Ф. Лиственська битва 1024. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с.
6. Моця О.П., Сита Л.Ф. Археологічні дослідження в смт. Седнів Чернігівської області. *Археологічні дослідження в Україні 2015 р.* Київ, 2016.
7. Нові археологічні дослідження Чернігівщини-2020 рік. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського. URL: <https://choim.org/нові-археологічні-дослідження-черні-5/> (дата звернення: 27.01.2025).
8. Опис об'єктів археологічної спадщини, розташованих в адміністративних межах м. Чернігова. Чернігівська міська рада. URL: <https://surl.li/xptszx> (дата звернення: 27.01.2025).
9. Ситий Ю.М., Мезенцев В.І. Археологічні дослідження у Батурині. *Археологічні дослідження в Україні 2014.* Київ, 2015. С. 285–287.
10. Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С. Дослідження на Виповзівському городищі. *Археологічні дослідження в Україні 2015.* Київ, 2016. С. 231–232.
11. Цільова програма проведення археологічних досліджень в Чернігівській області на 2013–2020 роки.
12. Черненко О.Є. Кедун І.С., Кравченко Р.А. Дослідження в Новгороді-Сіверському. *Археологічні дослідження в Україні 2015 р.* Київ, 2016. С. 225–226.
13. Черненко О.Є. Про місцезнаходження князівських поховань у Чернігівському Спасо-Преображенському соборі. *Opus mixtum.* 2015. №3. С. 69–85.
14. Черненко О.Є., Луценко Р.М., Кравченко Р.А. Роботи на території Мезинського національного природного парку. *Археологічні дослідження в Україні 2015 р.* Київ, 2016. С. 226–228.
15. Черненко О.Є., Новик Т.Г., Іоаннісян О.М. Дослідження Спасо-Преображенського собору в Чернігові. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.* Луцьк, 2013. С. 399–401.
16. Черненко О.Є., Новик Т.Г., Казаков А.Л. Дослідження Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові. *Археологічні дослідження в Україні 2013.* Київ, 2014. С. 296–297.
17. Черненко О.Є., Новик Т.Г., Міхеєнко К.М. Архітектурно-археологічні дослідження Іллінської церкви в Чернігові 2015 р. *Могилянські читання 2015.* Збірник наукових праць. Київ, 2016. С. 193–196.
18. Черненко О.Є., Новик Т.Г., Солобай П.В. Дослідження на території Чернігівського дитинця. *Археологічні дослідження в Україні 2015 р.* Київ, 2016. С. 230–232.

Анастасія Володько

ОСОБЛИВОСТІ ПОХОДЖЕННЯ ТОПОНІМІВ ІЧНЯНИЩИНИ

У статті висвітлено походження топонімів Ічнянщини крізь призму її історії, природних умов та соціальних процесів. Проаналізовано їх виникнення й еволюцію, класифікацію, лінгвістичні особливості.

Ключові слова: *топоніміка, Ічнянщина, топоніми, ойконіми, гідроніми.*

Ічнянщина – один з найбільш цікавих куточків нашої області як історично, так і географічно (до 2020 р. існував Ічнянський район, який включав нинішні Ічнянську та Парафіївську територіальні громади, зараз вони входять до складу Прилуцького району). Проте вивчення історії свого краю є

досить складним завданням за недостатністю джерел, тому для краєзнавців цінними є будь-які свідчення про минуле. Тому, на наш погляд, у краєзнавчих дослідженнях зростає роль топоніміки – науки про походження географічних назв. Для істориків-краєзнавців розкриття значення і походження топонімів дає можливість краще зрозуміти історичне минуле свого краю, природні умови, заняття населення, його етнічний склад, міграційні процеси тощо. При цьому важливими є систематизація та класифікація топонімів за особливостями їх походження. Це дає можливість простежити весь комплекс природних, історичних та соціальних чинників, що вплинули на формування географічних назв.

Топонімічні дослідження можна умовно поділити на ареальні та локальні. Ареальні – це дослідження топонімів всієї країни, які дають можливість визначити загальні риси та особливості топонімів різних регіонів України, тобто побачити цілісну картину. Ареальними топонімічними дослідженнями займалися М. Кордуба [4], О. Стрижак [9], Г. Лабінська [7], А. Коваль [3] та ін. Локальні дослідження передбачають вивчення топонімів певної місцевості та регіону. Це дає змогу простежити певні особливості місцевих топонімів, на які не звертають увагу під час ареальних досліджень. Відомі дослідники топонімів на локальному рівні – К. Цілуйко (Дніпропетровщина і Полтавщина), Є. Черняхівська (Львівщина), О. Волок і В. Фоменко (Запоріжжя), Л. Булава (Полтавщина) [1] та ін. Дослідженнями топоніміки Чернігівщини займалися Р. Дем'яненко, Л. Котков, П. Масляк, С. Горобець, А. Курданов [6] та ін. Варто зазначити, що робіт, присвячених суто топоніміці Ічнянщини, немає.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити топоніміку Ічнянщини, що обумовлює вирішення низки взаємопов'язаних завдань: вивчення топонімів (ойконімів та гідронімів) Ічнянщини; аналіз особливостей їх утворення залежно від історичних, природних та соціальних умов; їх класифікація та систематизація за особливостями походження; визначення деяких лінгвістичних особливостей ічнянських топонімів.

Результати дослідження: нами було досліджено етимологію та класифіковано 56 ойконімів та 21 гідронім. При цьому ми умовно поділили топоніми Ічнянщини на декілька груп за особливостями їх походження. Передусім, це назви населених пунктів (ойконімів), які походять від імен (прізвищ) перших поселенців та власників (такий тип топонімів називають андронімами). Такими є Андріївка, Киколи, Більмачівка, Гмирянкa, Дзюбівка, Рожнівкa, Качанівкa та ін. Можна стверджувати, що в нашому краї переважав переселенський тип заснування населених пунктів, спочатку у процесі міграції населення з Правобережної до Лівобережної України XVI–XVII ст., а потім – у другій половині XIX ст. у процесі місцевої міграції [2, с. 10].

Наступним поширеним типом ічнянських ойконімів є географічні назви, що походять від природних умов та об'єктів. Населення часто відображає в топоніміці певні природні особливості свого краю (рельєф, водойми тощо). Особливістю «природних» ойконімів Ічнянщини є те, що більшість з них утворилися від назв річок, біля яких вони виникли. Зокрема, таке походження мають назви сіл Бурімкa, Іржавець, Заудайкa тощо. Деякі ойконіми утворилися від особливостей місцевості – Степ, Купина. Значна частина ічнянських топонімів пов'язана з назвами представників рослинного і тваринного світу (фітотопоніми та зоотопоніми). До цього типу походження належать назви сіл – Вільшана, Грабів, Вишнівкa, Коршаки та ін.

Назви деяких населених пунктів Ічнянщини пов'язані з характером забудови, оборонними спорудами та шляхами сполучень. Це було спричинене прикордонним розташуванням нашого краю

впродовж багатьох століть. До таких топонімів належать назви сіл Івангород, Городня. Водночас таке географічне положення Ічнянщини сприяло розвитку торгівлі та шляхів сполучень. Це знайшло відображення у назвах сіл Припутні та Дорогинка.

Ще один тип походження назв населених пунктів пов'язаний з господарською діяльністю. Таких топонімів на Ічнянщині не так багато, але це не означає, що господарська діяльність тут була в занепаді. Навпаки, Ічнянщина з давніх часів – землеробський край, цьому сприяють родючі ґрунти та помірний клімат. Причина незначної кількості таких назв, на наш погляд, полягає в тому, що народ відзначав у топонімах особливі господарські заняття, які відрізнялись від занять більшості жителів і були значимими для сучасників. Тому на Ічнянщині немає сіл «Землероби», «Сівачі», але є Буди, Гужівка та Ступаківка, тобто місцеве населення в цих топонімах позначало заняття, які відрізнялись від землеробської діяльності більшості мешканців краю.

До «релігійного» типу топонімів можна віднести назви сіл Парафіївка та Монастирище. Висловимо припущення, що незначна кількість «релігійних» топонімів на Ічнянщині не є свідченням атеїзму або низької релігійності наших предків. Можливо, це пов'язано з відсутністю на теренах Ічнянщини значних культових об'єктів, які б заслуговували на віддзеркалення (позначення мешканцями) у топонімах.

У радянський період з'явився ідеологічний тип топонімів, або пов'язаний з перейменуваннями. Проте ми не виявили масових перейменувань населених пунктів на Ічнянщині. Навіть назви, які мали релігійне походження, з якихось причин не були змінені на радянські, хоча комуністична влада активно боролася з релігією в усіх її проявах. До радянських або русифікованих топонімів можна віднести назви нового селища Дружба, сіл Южне (раніше Туркенівка) та Пролетарське (раніше Боярщина). У процесі декомунізації та деколонізації ці назви змінюються [8].

Особливістю гідронімів (назв водойм) Ічнянщини є те, що їх більшість. Це переважно назви малих річок, які походять від природних особливостей (колір води, особливості течії, навколишнього рельєфу) та представників рослинного і тваринного світу. Про це свідчать назви річок Остер, Буримня, Рудка, Іржавець, Лисогір, Вільшанка, Тростянець та ін. Частина гідронімів утворилися від власних імен – річки Гмирянка, Верескуни, Романівка. Але більші річки Ічнянщини мають назви іншомовного походження, наприклад, Іченька та Удай. Як пояснити ці особливості? На наш погляд, великі гідроніми мають більш давнє походження, це пов'язано з тим, що великі річки більш помітні в історичному та географічному просторі. Тобто вони могли отримати назву ще від давніх мешканців, і вона мала більше шансів зберегтись протягом століть. Нові мешканці, які селилися на берегах великих річок, зазвичай сприймали стару назву, частково змінюючи її, як от назву річки Остер. Водночас назви малих річок не особливо помітні в історичному і географічному просторі, тому нові жителі називали їх по своєму, підмічаючи певні їх особливості.

Також, досліджуючи етимологію географічних назв, ми виявили певні лінгвістичні особливості ічнянських топонімів. З погляду лінгвістики, географічні назви Ічнянщини мають переважно слов'янське походження. Зміну їх написання можна простежити відповідно до еволюції української мови, наприклад, назви р. Остер. Серед топонімів Ічнянщини є ті, які залишились (у трансформованому вигляді) з часів Київської Русі – Дорогинка (Дорогин), Городня, Круничполе. Проте більшість топонімів виникла впродовж XVI–XIX ст. Це можна простежити за їх суфіксами та закінченнями. Давньослов'янські топоніми переважно мають закінчення -ичі, -ів; -ин [5], а топоніми Ічнянщини – суфікси -івка або -ївка (села Андріївка, Безводівка, Парафіївка, Бакаївка та ін.). Частина топонімів

мають суфікси -ів (хутори Однольків та Іценків) та закінчення -ове, -еве (села Зінченкове, Коломійцеве). Поширеними є топоніми з суфіксом -ець (Іржавець, Тростянець). Деякі топоніми є множинними іменниками, які утворилися від прізвищ (Сезьки та Киколи). Такі лінгвістичні особливості є підтвердженням того, що ічнянські топоніми – це частина загальноукраїнського топонімічного простору [7, с. 26–27]. Ще одна лінгвістична риса топонімів Ічнянщини – вони зазвичай однокореневі, лише топоніми Крупичполе та Івангород мають складену з двох слів мовну основу. Є топоніми, запозичені з інших мов, переважно тюркської (річка Іченька та місто Ічня, село Хаїха) та праіндоевропейської, а, можливо, скіфської мові (річка Удай). На це вплинуло розташування нашого краю на перетині важливих міграційних шляхів на межі Сходу і Заходу.

Отже, більшість ойконімів Ічнянщини виникли в результаті міграційних процесів і походять від імен перших поселенців або власників; серед гідронімів переважають ті, що походять від природних умов (особливостей, об'єктів); переважна більшість топонімів виникла в XIV–XVII ст. та має україномовне походження; частина топонімів має іншомовне походження, переважно тюркське. Наше дослідження топоніміки Ічнянщини не є вичерпним і може бути продовжене. Це стосується топонімів, походження яких має декілька тлумачень, і невеликих хуторів або водойм, що вже зникли, але згадуються в джерелах.

Джерела та література:

1. Булава Л. М. Топонімія Полтави (ороніми, гідроніми, дрімоніми): історико-географічний аналіз: моногр. Полтава, 2023. 152 с.
2. Ічнянщина: першоджерела. Історія краю в документах / автори-упорядники Терещенко М., Шевченко В. Київ: Видавництво «Гнозіос», 2017. 952 с.
3. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України: науково-популярне видання. Київ: Либідь, 2001. 304 с.
4. Кордуба М. Земля є свідком минулого: Географічні назви як історичне джерело. Львів, 1924. 14 с.
5. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Київ: Наукова думка. 1981. 251 с.
6. Курданов А. Історія міст і сіл. Краєзнавчі нариси з історії Чернігівського району. *Сіверянський літопис*. URL: <http://surl.li/nakvzi> (дата звернення 28.12.2024).
7. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посібник. Львів, 2016. 274 с.
8. Рекун Н. Комітет ВР України підтримав перейменування двох сіл на Чернігівщині з назвою Перше Травня. Суспільне Чернігів. 2024. 12 квітня. URL: <http://surl.li/jsckne> (дата звернення 28.12.2024).
9. Стрижак О. С. Про що розповідають географічні назви (сліди народів на карті УРСР). Київ: Наукова думка, 1962. 127 с.

СЕЛО РОГІЗКИ СНОВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІЗОЛЯЦІЇ

*Де листом шовковим берізки.
Своє увінчали чоло.
Розкинулось в тиші Рогізки.
Просте українське село
(Л.І. Чеховська)*

У публікації висвітлено становище в с. Рогізки Сновської територіальної громади Чернігівської області під час повномасштабної російської агресії 2022 р. Увагу приділено гуманітарним аспектам життя населеного пункту в умовах військового стану. Першочергову увагу приділено питанням створення місцевої територіальної оборони, забезпеченню мешканців села гуманітарною допомогою. Розглянуто основні форми взаємопідтримки та взаємодопомоги між односельцями. Відображено зміни основних ціннісних орієнтацій місцевого населення – у ставленні до Росії та її культурного продукту, російської православної церкви та московського патріархату, посилення патріотичних почуттів, родинних і громадських цінностей.

Ключові слова: с. Рогізки, Сновська територіальна громада, російська військова агресія, тимчасова ізоляція, етнографічна практика, усноісторичні дослідження.

З 24 червня по 6 липня 2024 р. відбувалася етнографічна практика студентів спеціальності «Історія та археологія» Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Автор публікації здійснювала усноісторичні дослідження в рамках етнографічної практики в с. Рогізки.

Цей населений пункт розташований у Сновській територіальній громаді Корюківського району Чернігівської області. Населення села на 2024 р. становило близько 650 осіб [3]. Рогізки – типове поліське село, що утворилося з козацьких хуторів, засновниками та власниками яких у другій половині XVII–XVIII ст. були вихідці з містечка Березного Чернігівського козацького полку. Виникли ці козацькі хутори на берегах невеликої, але на той час повноводної річки Рогізка, яка витікала з боліт між селами Низківка і Синявка. Назва села, за народними переказами, походить від заростів рогози, якою завжди вкриті береги цієї невеликої річки [2].

Однією з відомих постатей, пов'язаних із селом, є Андрій Антонович Карнабед (1927–2005) – український архітектор і краєзнавець. Він був учнем відомого архітектора П.Д. Барановського. Під час своєї активної професійної діяльності А. Карнабед брав участь у розробці генеральних планів забудови міст і створенні пам'яткоохоронних зон. Також, починаючи з 1954 р., він брав участь у відновленні, дослідженні та реставрації П'ятницької, Катерининської, Іллінської церков у м. Чернігові та інших пам'яток культової та цивільної архітектури у Батурині, Сокиринцях, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Прилуках та Седневі. До його творчого доробку належить також ідея і реалізація проекту спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому в Чернігові [1].

З початком повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р., як і інші прикордонні терито-

рії, Сновська територіальна громада опинилася під безпосередньою загрозою бойових дій та потенційної окупації. Проте з огляду на ряд обставин більшість населених пунктів не зазнали російської окупації, а були тимчасово ізольованими від інших районів Чернігівщини. Зважаючи на цю обставину, опитування місцевих мешканців відбувалося на підставі питань опитувальника, розробленого для проведення дослідження населених пунктів (територій), які не зазнали російської окупації, а були тимчасово ізольовані. Відтак питання опитувальника були спрямовані перш за все на вивчення емоційного стану мешканців села, їхніх реакцій на розпочате повномасштабне вторгнення росіян на нашу землю, подолання проблем та труднощів, яких вони зазнали в умовах військового стану та тимчасової ізоляції. Загалом, головною метою проведеного дослідження стало виявлення змін у світогляді та цінностях мешканців с. Рогізки. Протягом 14 днів проходження практики було здійснено опитування 30 респондентів: 8 осіб молодого віку, 17 – середнього віку та 5 пенсіонерів, з них – 6 чоловіків та 24 жінки [4].

Більшість опитаних давали здебільшого стримані відповіді на всі питання. Представники молодшого покоління відповідало більш активно, але й старші люди також подекуди висловлювали свою оцінку подій. Найбільш цінну інформацію надали переважно волонтери, місцева підприємниця та учасники територіальної оборони с. Рогізки.

На основі опитування місцевих жителів було отримано інформацію про те, як російська агресія вплинула на їх повсякденне життя та як змінила соціально-політичні погляди населення. Це дослідження охопило ряд аспектів: ставлення до самого факту агресії та військових дій, діяльності місцевої влади, організації територіальної оборони (ТРО), забезпечення гуманітарної допомоги, а також прояви соціальної згуртованості громади. Дослідження дало змогу дізнатися, як сільське населення переживало військові події та з якими викликами воно стикалося.

Після анексії Криму та початку російського вторгнення на Донбас у 2014 р. більшість респондентів не вірила в можливість повномасштабного військового конфлікту. Лише 7 із 30 опитаних мешканців Рогізок припустили можливе вторгнення Росії на Україну, а решта не очікувала, що війна їх торкнеться. Тільки 4 із 30 опитаних жителів підготувалися до можливого воєнного стану, зібравши необхідні документи, «тривожні валізки» та запаси їжі й води. Решта респондентів знехтували порадами і не готувалися до військових дій.

Мешканці Рогізок дізналися про російське вторгнення 24 лютого 2022 р. з різних джерел. Більшість почула вибухи, перебуваючи безпосередньо в селі, і лише невелика частина дізналася про початок війни через ЗМІ. Цікаво, що тільки двоє людей на момент початку вторгнення перебували за межами села. Емоції людей у цей момент варіювалися – від страху і тривоги до шоку і безнадії. Лише декілька осіб залишалися спокійними. Більшість людей відчували хвилювання за своїх рідних і загальну небезпеку. Багато людей почали дзвонити своїм батькам та слідкувати за новинами. Пізніше частина з них почала збирати документи та запасатися їжею і водою. Деякі респонденти відзначили, що саме в цей час вони провели своїх близьких-добровольців на війну.

Незабаром у селі був створений штаб територіальної оборони. Питання щодо організації ТРО викликало різні відповіді серед опитаних – деякі стверджували, що це була ініціатива міської ради, інші – що ТРО сформувалася на добровільних засадах. Мешканці села відзначили запровадження комендантської години та обов'язкове світломаскування. Хоча такі заходи обмежували права та свободи людей, більшість респондентів назвали їх необхідними. Усі опитані відчули незручності в умовах запровадження військового стану та ізоляції села. Особливо люди відзначили проблеми з

постачанням продуктів, зв'язком та перебої в роботі банкоматів. Більшість респондентів відзначила, що місцевий бізнес продовжував працювати, але ціни на основні товари значно зросли. Деякі підприємці отримували надприбутки від війни, значно піднявши ціни, але більшість членів спільноти намагалася підтримати один одного.

Завдяки діяльності органів влади, громадськості та підприємців було організовано постачання гуманітарної допомоги, яку отримала більшість мешканців населеного пункту. Люди були задоволені якістю та умовами розподілу допомоги, проте деякі з них не знали про діяльність гуманітарного штабу.

Опитувані відзначили посилення соціальної згуртованості. Спочатку серед членів громади набули поширення прояви індивідуальної та колективної взаємодопомоги. Також мешканці села по можливості допомагали як ЗСУ, так і мирному населенню в Чернігові. Як зазначила одна респондентка *«Так помагали... Налисників ведрами в нас пекли, ночами. У нас збиралися Наташа ось приходила, Лера ж у нас жила, ми картошку чистили, я ще на хатунцях не ходила. І ми тея тоді Інна перевозили в Березне, і в Березне на лодках передавали, переправляли на Чернігів. Так, все було. Відрами. Вони печуть, Наташа і Інна, а я кручу, сиджу, бо не ходила. І пиріжки з картопляниками пекли. І що ми токи не робили, відрами передавали»*. Проте з часом рівень згуртованості та взаємодопомоги дещо знизився.

Більшість опитаних респондентів (28 з 30) зазначили, що не мають родичів у Росії або не підтримують із ними зв'язок. Крім того, ті люди, котрі мають родичів у Росії, повідомили, що не обговорюють з ними військово-політичну ситуацію, що підкреслює глибокий розрив між українським і російським народами через агресію. Війна значною мірою вплинула на сприйняття Росії та сприяла посиленню бажання повної ізоляції від країни-агресора. Лише одна особа не висловила чіткої позиції щодо цього питання, наголошуючи на можливості відновлення стосунків після перемоги України.

Більшість респондентів відзначили, що не вірять у можливе примирення з Росією, розуміючи, що війна є війною на виживання, а умови будь-якого мирового договору залишаються питанням принциповим. Глибоке переконання в тому, що Росія є загрозою для створення української держави, домінує серед респондентів, і вони вважають ізоляцію єдиним правильним шляхом.

На питання про можливий перехід від Московського патріархату до Православної Церкви України відповіді мешканців села були переважно позитивними. Близько 80% опитаних підтримують перехід, хоча є й ті, хто відмовляється коментувати це питання або вважає проблему не надто важливою в сучасній ситуації. Деякі люди залишаються нейтральними або байдужими до цього питання, що можна пов'язати із загальною втомою від війни та пріоритетністю інших питань.

У підсумку слід зазначити, що кожен мешканець села Рогізки засвоїв певні уроки війни. Всі опитані підкреслили, що війна змусила їх переглянути пріоритети в житті, зрозуміти справжню цінність родини, дружби та любові до країни. Війна стала болючим, але важливим моментом переоцінки цінностей для кожного.

Дослідження, що базується на використанні соціологічного методу опитування респондентів, виявило різноманітність поглядів щодо основних проблем війни, примирення та майбутнього України. Найбільш промовистими його результатами стало отримання інформації щодо можливого укладання миру з Росією, готовність до змін у суспільстві, засвоєні життєві уроки та першочергові завдання для держави. Дослідження показує сильний запит на зміни в житті суспільства та готовність до активної участі в розбудові країни після війни.

Джерела та література:

1. Андрій Антонович Карнабед : (Біобібліогр. покажч.) / упоряд. Н. В. Романчук ; наук. ред. О. Б. Коваленко; ред. П. В. Грищенко ; відп. за вип. І. М. Аліференко. – Чернігів, 2010. 73 с. – («Історики та краєзнавці Чернігівщини»; Вип. 17). https://libkor.com.ua/php/editions_files/Karnabed.pdf (дата звернення: 25.02.2025).
2. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернігівська область / Ред. кол. тому: Дериколенко О.І. (гол. редкол.) та ін. АН УРСР. Інститут історії. К., 1972. 780 с. <http://resource.history.org.ua/item/0013546> (дата звернення: 25.02.2025).
3. Рогізки. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 25.02.2025).
4. Свідчення респондентів: Приходько Алла, Підставська Тетяна, Сильченко Валентина, Кононович Наталія, Терещенко Юлія, Бодяк Ольга, Бодяк Олена, Козянко Анна, Козянко Альона, Кривенченко Поліна, Семак Роман, Бруй Валерій, Шестак Олена, Костриця Тетяна, Капуста Анна, Козянко Світлана, Коваленко Олена, Бруй Вячеслав, Шеремет Віктор, Черненко Ольга, Черненко Лідія, Яненко Петро, Яненко Раїса, Терещенко Віра, Карнаух Валентин, Бруй Анна, Скороход Людмила, Голуб Валентина, Мойсієш Ангеліна, Дубина Дар'я.

Єгор Зубок

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ЛІКАРНЯ: ТРИ ЧВЕРТІ СТОЛІТТЯ НА СЛУЖБІ У ЛЮДЕЙ

У статті досліджено історичний розвиток Чернігівської обласної лікарні від її заснування до сьогодення. Проаналізовано основні етапи становлення медичного закладу, його роль у системі охорони здоров'я регіону та внесок у розвиток медичної науки і практики. Увагу акцентовано на роботі лікарні під час російсько-української війни.

Ключові слова: Чернігівська обласна лікарня, історія медицини, охорона здоров'я, медична реформа, лікарі.

Чернігівська обласна лікарня є одним з ключових медичних закладів, що дбає про здоров'я та довголіття жителів Чернігівщини от уже три чверті століття. Її діяльність є прикладом сталого розвитку медичної сфери в умовах соціальних, економічних і політичних змін, що є особливо важливим у контексті сучасної трансформації української системи охорони здоров'я. Дана наукова розвідка ставить за мету висвітлення історії створення та розвитку лікарні, характеристику кадрового складу, внеску у порятункові життів під час російсько-української війни.

Історію Чернігівської обласної лікарні варто починати з XIX ст., коли 1803 р. була відкрита губернська лікарня, яка вважається її попередницею [1]. До Другої світової війни було дещо налагоджено медичне обслуговування населення області, але війна внесла свої корективи. Чернігів значно постраждав від наслідків війни, значною мірою втративши матеріальні і людські ресурси. В області було зруйновано 345 лікарень [3, с. 25]. Майже всі корпуси довоєнної міської лікарні, тоді єдиної в місті, були зруйновані. На 1950 р. в області були вже задіяні 169 медичних установ, працювало 1205 лікарів, 5260 середнього медичного персоналу, ліжкова мережа збільшилась до 7207 ліжок [11, с. 26].

31 липня 1951 р. рішенням виконкому Чернігівської обласної ради № 1071 «Про організацію в м. Чернігові обласної лікарні» та наказом Чернігівського обласного відділу охорони здоров'я від

31 липня 1951 року № 298 «Про реорганізацію 2-ої Чернігівської міської лікарні в обласну» створювалася обласна лікарня. На основі вищевказаних розпорядчих документів був виданий наказ від 1 серпня 1959 року про те, що з цієї дати 2-гу Чернігівську міську лікарню перейменували на Чернігівську обласну лікарню [11, с. 2].

Спочатку до її складу входило лише чотири відділення: онкологічне, терапевтичне, урологічне та неврологічне. Всього 100 ліжок. Поступово ліжковий фонд розширювався, стали працювати офтальмологічне, дитяче, хірургічне та отоларингологічне відділення. Першим головним лікарем було призначено Давида Яковича Фрідбурга [1], якому довелося налагоджувати роботу нового медичного закладу.

У 1953 р. призначили нового головного лікаря Євгена Родіоновича Колотова. У 1960 р. обласну лікарню очолив лікар Микола Михайлович Кононенко. В 1960 р. було створено відділення санітарної авіації Чернігівської обласної лікарні, завідуючим якого призначили Бориса Федоровича Мамчича. У розпорядженні санавіації тоді було два літаки ЯК-12, а також увесь автотранспорт обласної лікарні [1].

У 1963 р. під керівництвом Миколи Михайловича Кононенка розпочалося будівництво нового корпусу багатопрофільної обласної лікарні. 1966 р. колектив перейшов у новозбудовані корпуси (район Коти). Вже через десять років лікарня налічувала 360 ліжок. Це була важлива віха в діяльності і розвитку лікарні. Після введення в дію цього приміщення в 1967 р. вона стала найкращим і найсучаснішим медичним закладом області.

У 1970 р. в лікарні вже функціонувало 700 ліжок. З добудовою нового терапевтичного корпусу (1981 р.) їх кількість збільшилася до 900 ліжок.

У 1974 р. головним лікарем обласної лікарні було призначено Анатолія Микитовича Грушу, лікаря з більш сучасними знаннями й прогресивними поглядами на розвиток медицини й охорону здоров'я. Він представляв молоду повоєнну формацію лікарів.

У 1984–1985 рр. головним лікарем обласної лікарні працював Григорій Петрович Сахно, заслужений лікар України, кандидат медичних наук, лікар вищої кваліфікаційної категорії з організації охорони здоров'я й управління та ортопедії й травматології. Григорій Петрович – автор сімдесяти наукових праць [2].

В 1992 р. консультативна поліклініка на 375 відвідувань за зміну розміщується в новому корпусі, де створюються необхідні умови для роботи кабінетів функціональної, ультразвукової діагностики, комп'ютерної томографії, диспансерного ендокринологічного відділення та трьох медико-соціальних експертних комісій [8].

Протягом 1994–1995 років у двох новозбудованих лікувальних корпусах розташовуються два госпітальних відділення для інвалідів Великої Вітчизняної війни (терапевтичне, неврологічне); реабілітаційне відділення для тих, хто постраждав від наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції, та відділення мікрохірургії ока. Ліжковий фонд на той період становив 1000 ліжок, в наступні роки був скорочений до 860 ліжок [4].

У липні 1996 р. відкрито музей та упорядковано бібліотеку з читальним залом на 40 місць. Музей – це надбання лікарні. Експозиція його, що склалася з більш ніж 600 експонатів, всебічно висвітлювала її історію. Книжковий фонд бібліотеки налічував понад 17,5 тисяч примірників художньої та спеціальної медичної літератури. Щорічно по передплаті до бібліотеки надходило 98 найменувань періодичних видань України [7]. На сьогодні лікарня не має змоги утримувати музей та бібліотеку, тому ці осередки культури залишилися лише як історичний факт.

Від 2003 до серпня 2015 р. головним лікарем обласної лікарні був Микола Михайлович Романюк, який до цього обіймав посаду начальника Чернігівського обласного управління охорони здоров'я. Організовані нові відділення та кабінети, а саме: гемодіалізу (штучних нирок) на базі обласної лікарні, відкриті відділення малоінвазивної та ендокринної хірургії, судинної хірургії, кардіологічне відділення, відділення інтенсивної терапії загального профілю, кабінети діабетичної стопи, комп'ютерної томографії [5; 9]. Це дало змогу створити більше 100 робочих місць [2].

Від серпня 2015 р. очільником обласної лікарні призначено спеціаліста вищої кваліфікаційної категорії, заслуженого лікаря України Андрія Михайловича Жиденка [10]. 7 квітня 2019 р. комунальний лікувально-профілактичний заклад «Чернігівська обласна лікарня» був перетворений на комунальне некомерційне підприємство «Чернігівська обласна лікарня» Чернігівської обласної ради [10].

24 лютого 2022 р. стало справжнім випробуванням для всіх українців. Вже з перших днів війни за кілька кілометрів від Чернігівської обласної лікарні проходила лінія фронту. Від ударних хвиль будівля лікарні зазнала руйнувань. Загалом пошкоджено три відділення. Завдяки надзусиллям з першого дня повномасштабного вторгнення у лікарні надавали медичну допомогу як військовим, так і цивільним. У цих нелегких умовах лікарі та медсестри Чернігівської обласної лікарні проявили надзвичайну силу духу та професіоналізм. Їхній внесок у порятунок життів – це приклад справжнього героїзму.

Хоча лікарня і мала певний запас медикаментів, працювала вона в умовах тотального дефіциту. Ситуацію ускладнювала нестача електроенергії. Генератори працювали лише для забезпечення роботи життєво необхідного обладнання. Операції інколи проводили під світлом ліхтариків. Багато ресурсів використовували економно, імпровізували, замінюючи дорогі матеріали простими, доступними речами. Існував дефіцит медикаментів і перев'язувальних матеріалів [10]. Лікарня неодноразово потрапляла під обстріли, що ускладнювало транспортування поранених і доступ до допомоги.

Раніше, коли ми говорили про захист людей і військові дії, то виникав образ чоловіка-воїна. В умовах сучасних реалій ми вже використовуємо словосполучення «захисники і захисниці». Не було гендерної нерівності у складні для Чернігова часи і серед лікарів Чернігівської обласної лікарні. Увесь медичний персонал складається з військовозобов'язаних, тому жінки нарівні з чоловіками працювали і рятували людей. Прикладом такої незламності є Олександра Попандопало – лікарка-хірургиня відділення загальної хірургії та патології підшлункової залози. Одним з найскладніших днів був день, коли привезли одночасно близько 60 поранених. Це був день авіаційного нальоту на вулицю Чорновола [6, с. 15].

Хірургічні втручання проводилися за будь-яких обставин. Наприклад, під час обстрілів хірурги залишалися в операційній, поки будівля тряслася від вибухів. Про це згадує і завідуючий хірургічним відділенням Чернігівської обласної лікарні Станіслав Коваленко. З 24 лютого 2024 р. він жив з сином у лікарні. Курс військово-польової хірургії став дуже у пригоді в той час. Докорінна відмінність від мирного часу полягає у медичному сортуванні. Суть медичного сортування – надання переваги не найтяжчому пацієнту, а навпаки [9, с. 5].

Медсестри не тільки асистували лікарям, а й підтримували пацієнтів морально. Вони вміло організовували побут хворих, готували їжу з обмежених запасів, шукали воду для стерилізації інструментів, а також допомагали з доглядом за важкохворими.

Однією з таких медсестер була Вікторія Макеєнко, яка вже 11 років працює у відділенні загальної хірургії. Саме на кінець її зміни припав початок повномасштабного вторгнення. Вікторія згадує,

як обласна лікарня стала прихистком не лише для багатьох пацієнтів, які не могли виїхати додому, але і для лікарів та членів їхніх сімей [12, с. 5].

Війна триває. Чернігівська обласна лікарня залишається стратегічно важливим об'єктом та опорним медичним закладом з надання невідкладної професійної медичної допомоги.

КНП «Чернігівська обласна лікарня» ЧОР сьогодні є найпотужнішим медичним закладом Чернігівщини, в якому працює 1638 співробітників. Функціонують 12 відокремлених структурних підрозділів, 26 стаціонарних відділень на 800 ліжок. Чернігівська обласна лікарня, заснована понад три чверті століття тому, стала невід'ємною частиною історії Чернігівщини. Її створення було відповіддю на виклики часу, пов'язані з потребою забезпечення якісною медичною допомогою населення регіону.

Протягом своєї історії лікарня пройшла кілька ключових етапів розвитку. У перші роки функціонування вона забезпечувала базову медичну допомогу. У повоєнний період відбулося її розширення, модернізація та впровадження нових медичних технологій. На сучасному етапі лікарня є провідним медичним закладом регіону, що надає спеціалізовану допомогу. Лікарня стала місцем роботи багатьох видатних лікарів та медичних працівників, які зробили значний внесок у розвиток медичної науки і практики. Їхня самовідданість та професіоналізм стали запорукою успіху цього закладу. Лікарня відіграла важливу роль у вирішенні медико-соціальних проблем регіону, зокрема: надання допомоги під час епідемій та кризових ситуацій, сприяння розвитку системи охорони здоров'я в області.

Сьогодні Чернігівська обласна лікарня є багатопрофільним медичним закладом, який використовує сучасні технології, обладнання та методики лікування. Її досягнення у діагностиці та лікуванні хвороб дозволяють забезпечувати високий рівень медичних послуг.

Джерела та література:

1. Брик О. Г., Романюк М., Петрик О. На варті життя і здоров'я. Чернігівській обласній лікарні – 65. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 236 с.
2. Груша А. Медичний центр області. *Деснянська правда*. 1976. 3 липня.
3. Груша А. М., Дуля М. М. З історії медицини Чернігівщини. Чернігів, 1999. 290 с.
4. Груша А. У флагмана – свої завдання. Цими днями виповнюється 45 років від дня заснування Чернігівської обласної лікарні. *Деснянська правда*. 1996. 1 серпня.
5. Макуха О., Гаврик К. На Чернігівщині 14 людей з трансплантованою ниркою. *Чернігівський вісник*. 2006. 26 жовтня.
6. Мелашенко О. Лікарка Олександра Попандопало: «Робота позбавляла почуття страху». *Чернігівські новини: Сім днів*. 2023. 6 квітня. С. 12.
7. На варті здоров'я: До 40-річчя заснування Чернігівської обласної лікарні. Чернігів: Десна, 1991.
8. Потапчук Н. Відкрито відділення судинної хірургії. *Ваше здоров'я*. 2007. 9 березня.
9. Пучинець М. Без світла, води і тепла чернігівські медики тримали свій «фронт». *Чернігівщина*. 2022. 12 травня. С. 8.
10. Чернігівська обласна лікарня. URL: <https://crh.cn.ua> (дата звернення 14.01.2025).
11. Чернігівській обласній лікарні – 70 років. Чернігів, 2021. 79 с.
12. Як турботливі руки медсестри рятують людські життя: історія Вікторії Макеєнко. *Чернігівські новини: Сім днів*. 2023. № 21 (1113). 25 травня.

ПОБУТ ЧЕРНІГІВЦІВ У РОКИ «ЗАСТОЮ»: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено результати дослідження побуту чернігівців у роки «застою», зокрема характеристика житлових та побутових умов, комфорту та зручностей. На основі архівних матеріалів та інтерв'ю з очевидцями сформовано оптику дослідження умов життя, побутування та способу життя мешканців Чернігова. З'ясовано чинники, які впливали на якість життя мешканців міста.

Ключові слова: Чернігів, побут чернігівців, повсякденне життя, міське населення, «застій».

Історія повсякденності – один із напрямків розвитку історичної науки, що нині динамічно розвивається. Фокус уваги дослідників спрямований на повсякденний вимір життя, умови проживання, праці, відпочинку, побуту, охорони здоров'я, освіти та соціального становища – тобто проблем, які, з одного боку, здаються далекими від політичної історії, а з іншого – є безпосереднім виявом дій політик і політиків.

У сучасних історичних дослідженнях історія побуту розглядається як окрема категорія, зосереджена переважно на виробництві та продажі продукції, будівництві житла, розвитку соціальної інфраструктури тощо. У радянські часи ці галузі економіки завжди були проблемними й часто створювали незручності мешканцям міста. Однак люди пристосовувалися до тісняви та черг з постачанням побутових дрібниць тощо. Постає питання: як вилинув такий стиль життя на соціально-психологічний клімат у суспільстві? [5, с. 19].

Метою статті є визначення характерних рис побуту мешканців Чернігова періоду «застою» (1965–1985).

Для досягнення визначеної мети було поставлено кілька основних завдань, спрямованих на комплексне дослідження житлових умов певного періоду. Перш за все, слід було проаналізувати характеристики житлових приміщень, звернути увагу на їхню функціональність та адаптацію до соціально-економічних умов. Крім того, важливо було з'ясувати доступність комунальних послуг, їхню якість, а також оцінити їхній вплив на повсякденне життя містян. Останнім, проте не менш важливим етапом дослідження, стало виявлення основних проблем, з якими стикалося населення в побуті, включаючи труднощі із забезпеченням водопостачанням, опаленням та іншими базовими потребами, що дозволили отримати всебічне уявлення про умови життя того часу.

Питання повсякденного життя та побуту висвітлюється у працях В. М. Даниленка, Л. В. Ковпак та М. В. Борисенка. Значну увагу цій проблемі приділено в дисертаційній роботі В. М. Вовка «Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х роках ХХ століття», в якій здійснено комплексний аналіз особливостей побуту й дозвілля населення України, яке проживало в містах районного підпорядкування в 50–80-х рр. ХХ ст.

Проте, повсякденне життя міського населення періоду «застою» залишається практично недослідженим, і головні труднощі, які постають перед ученими, стосуються перш за все питань методології та джерельної бази дослідження.

Основу джерельної бази дослідження склали документи, в яких відображено реалії повсякден-

ного життя чернігівців. Зокрема, це діловодні документи місцевих органів влади, статистичні матеріали тощо. Ці матеріали дозволили відтворити соціально-економічний контекст, житлові умови, культурні та побутові звичаї чернігівців у той час. Архівні матеріали є важливим джерелом інформації для розуміння умов життя населення в країні у роки «застою». Значний пласт інформації було залучено з матеріалів місцевої періодики того часу. Це дозволило зібрати й узагальнити значний обсяг відомостей про основні параметри життя містян, життєвий уклад, міський простір та його організацію, що дозволило визначити перспективні напрями дослідження. Зважаючи на характер цих даних, їхню тенденційність, постала необхідність коригування методологічних установок, розширення джерельної бази для отримання ширшої інформаційної основи дослідження.

Розглядаючи питання методології повсякденної історії, слід наголосити, що в основу дослідження повсякденного життя народу покладено принципи та методи, характерні як для історичної науки в цілому, так і для окремих її напрямків та підгалузей, що дало можливість всебічно і об'єктивно вивчити і проаналізувати повсякденне життя міського населення України.

На побут городян впливала наявність житла, його соціальна та архітектурно-просторова організація, а також домашнє начиння, техніка тощо. Важливим чинником був розвиток міського комунального господарства та транспорту. Іншим аспектом стала доступність та асортимент товарів широкого вжитку – продуктів, одягу, засобів гігієни тощо. Ці фактори могли змінюватися в залежності від історичних обставин, впливаючи на побут мешканців. Взаємозв'язок між середовищем і побутом містян став найбільш прийнятним способом моделювання побутової історії міського населення періоду «застою» [2, с. 12].

Брежнєвська доба – це час, коли громадяни покидали бараки, гуртожитки і комуналки та переселялися до власних квартир. Власне житло сім'ї могло перебувати в індивідуальній, кооперативній чи державній власності, при цьому в кожному з цих випадків вважалося своїм. Найбажанішим способом стати власником житла було отримати державну квартиру. Протягом усієї епохи будівництво житлових будинків велося швидкими темпами, однак цього було недостатньо, щоб повністю задовольнити потреби населення [3, с. 488].

Технологічні нововведення у сфері домашнього господарства суттєво вплинули на трансформацію побуту. До головних змін слід віднести зменшення обсягу домашньої праці, механізацію багатьох побутових процесів завдяки використанню електроенергії, а також широке розповсюдження комунальних послуг [2, с. 13].

У побут поступово входили швейні машини, холодильники, телевізори. У 1959 р. в Україні вироблялося 71,5 тис. швейних та 37,7 тис. пральних машин, 91,9 тис. холодильників, 41,2 тис. телевізорів тощо [1, с. 92].

Наприкінці 1950-х рр. населення Чернігова досягло довоєнного рівня. Місто залишалося невеликим, проте, охайним і дуже красивим. У цей період розпочалося його перетворення на промисловий центр завдяки будівництву великих підприємств [4, с. 52].

З часом виникла гостра житлова проблема, що спонукало до масштабної забудови нових кварталів і мікрорайонів, серед яких найбільшим став район вулиці Рокосовського. Нові житлові масиви майже не псували історичного вигляду міста, залишившись зведеними на околицях, далеко від центру [4, с. 53].

Врахування цих особливостей тогочасного буття, коли реалії життя ховалися за шаблонним фразам звітів та публікацій періодики, спонукало до пошуку альтернативної інформації про черні-

гівську повсякденність доби «застою». З цією метою було складено анкету для опитування чернігівців, які мешкали в місті у 60–80-х рр. XX ст.

Дослідження базується на анкетуванні – безпосередньому спілкуванні з людьми, які проживали в зазначений період. За допомогою диктофону, за згодою інтерв'юєрів, здійснювався запис, а потім розшифровувався. Головний фокус уваги був зосереджений на дослідженні житлових умов, культурних та побутових практик чернігівців у роки «застою». Кожне питання було спрямоване на отримання конкретної інформації про певний аспект життя містян. Бесіди з людьми, які пережили роки «застою», дозволили отримати особисті свідчення та спогади про той період, уточнити відомості документальних джерел та дізнатися про життя та досвід мешканців міста у цей період з перших вуст.

Анкета, що використовувалася для збору даних, містила 57 запитань і була спрямована на комплексне дослідження житлових та побутових умов мешканців. Вона охоплює ключові аспекти: демографічні дані респондентів, тип і характеристики їхнього житла, побутові умови, інтер'єр, техніку, комунальні послуги, а також особливості повсякденного життя. Опитування дозволило оцінити рівень комфорту житла, доступність інфраструктури та рівень культурного та інформаційного забезпечення мешканців.

Структура анкети включає в себе загальні питання для визначення основної інформації (ім'я, по батькові, рік народження, освіта, робота (в той період), з якого року мешкаєте у Чернігові), а далі – тематичні блоки питань стосовно житла, побутових умов та дозвілля. Для ефективного анкетування було визначено цільову аудиторію: різні групи населення Чернігова, зокрема представників різних соціальних та вікових груп, професій, мешканців різних мікрорайонів.

Крім того, респондентам було надано можливість додати власні коментарі та спогади, що дозволило отримати додаткову інформацію та розуміння отриманих даних.

Проведення інтерв'ю вимагало ретельної підготовки, оскільки більшість респондентів були людьми старшого віку, які по-різному сприймали запитання. Процес спілкування відбувався в неформальній обстановці, переважно вдома у респондента. Деякі співрозмовники згадували минуле й охоче ділилися спогадами, тоді як інші потребували уточнюючих запитань, щоб згадати деталі.

Було проведено опитування серед жителів міста, спрямоване на збір інформації про їхні повсякденні звичаї, проблеми та потреби у той період. На першому етапі роботи було опитано 10 людей, віком від 58 до 86 років, які здебільшого мали середню освіту. Більшість з них проживали в багатоповерхівках, і лише два респонденти проживали в приватних будинках.

Цікаво, що відповіді на запитання анкети часто перетворювалися на особисті розповіді. Респонденти не лише відповідали на запитання про житлові умови, а й згадували про взаємодію із сусідами, виховання дітей, сімейні традиції. Такі особливості свідчень надали дослідженню емоційного забарвлення та допомогли глибше зрозуміти атмосферу епохи.

Найбільш цікаві відомості вдалося зібрати стосовно дозвілля містян, зокрема читання книжок. Активне читання було притаманне людям розумової праці (наприклад вчителі та інші), а більшість радянської літератури була написана російською мовою.

У результаті були виокремлені важливі тенденції в життєдіяльності городян, які початково не були враховані при складанні анкети. Зокрема, це труднощі з організацією побуту та дозвілля, дефіцит речей та способи вирішення цих проблем, релігійність мешканців, співіснування мешканців багатоповерхівок тощо.

Значна частина опитаних повідомила, що коли не було пральної машини, то вони вдавалися до

послуг громадської пральні. Загальновизнаною була проблема дефіциту побутових товарів. Наприклад, щоб придбати килим необхідно було записатися в чергу і «відмічатися» щогодини. Доходило до того, що дехто ночував під магазином, це могло тривати довго.

Як показало опитування, містяни активно користувалися радіо й телебаченням як основними джерелами новин і розваг. Кімнати у всіх були укомплектовані однаково. У всіх була «стінка» – це був предмет не просто побутового призначення, а об'єкт престижу. І, звичайно ж, найчастіше на стінах радянських квартир з'являвся килим. Холодильник майже у всіх був «Днепр». Тобто побут виглядав доволі шаблонним, без особливого розмаїття в товарах.

Отже, окреслена дослідницька проблема є доволі актуальною, як з наукової, так і з суспільної точки зору. Дослідження показало, що побут чернігівців у роки «застою» набув специфічних рис і відображав вплив соціально-економічних умов на повсякденне життя містян. Виявлені в ході опитування параметри повсякденного життя мешканців Чернігова зумовили внесення необхідних коректив до методології дослідження, доповнення анкети з метою розширення предметного поля дослідження, а також надали йому необхідної глибини задля забезпечення достовірності та репрезентативності відомостей.

Джерела та література:

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). К., Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
2. Борисенко М. Побут міських мешканців України в 30-х роках ХХ століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 24. С. 12–18.
3. Історія української культури. Інститут історії України НАН України, 2011. Т. 5. Кн. 2. 1032 с.
4. Леп'явко С. А. Чернігів – європейське місто. / Сіверський інститут регіональних досліджень; Ред. кол.: В. М. Бойко. Чернігів: Вид. Лозовий В. М., 2010. 56 с.
5. Удод О. А. Історія повсякденності: питання історіографії, методології та джерелознавства. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ століття*. 2004. № 2. С. 19–23.

Валерій Ладисєв

ТИМЧАСОВА ОКУПАЦІЯ СЕЛИЩА СЕДНЕВА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

У публікації представлені усні свідчення жителів селища Седнева про перебіг подій, які відбулися у період тимчасової російської окупації в лютому-березні 2022 року. Висвітлено реалії, в яких існувало селище, емоційний стан його мешканців, проблеми з якими вони стикалися, відношення окупантів до містян тощо.

Ключові слова: Седнів, російсько-українська війна, окупація, свідчення очевидців, усноісторичні дослідження.

Седнівська селищна територіальна громада була утворена 12 червня 2020 р. До її складу увійшли 8 населених пунктів: 2 селища – Нове та Седнів, 6 сіл – Великий Дирчин, Малий Дирчин,

Лашуки, Ключків, Макишин, Черниш. Адміністративний центр громади – с-ще Седнів. Населення територіальної громади станом на 2020 р. складало 3398 осіб.

Седнів входить до Списку історичних населених місць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 2001 р.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну вплинуло на життя прикордонних районів з перших днів війни. Зранку 24 лютого ворожі війська перетнули кордони України з Білоруссю через пропускний пункт Нові Яриловичі (Ріпкинський район), з росією – через Сеньківку (Городнянський район). Мости за м. Городнею через р. Смяч та перед Черніговом через р. Замглай ЗСУ підірвали вже зранку 24 лютого. Шлях Сеньківка – Городня – Седнів – Чернігів для ворога став тимчасово неможливим для подолання. Ворожа техніка вимушена була шукати інші шляхи до м. Чернігова.

Протягом 24 лютого відбувався постійний рух воєнної техніки через населені пункти Седнівської громади: с. Великий Дирчин, с. Лашуки, с-ще Седнів. Чотири з восьми населених пунктів селищної громади зазнали тимчасової окупації ворога: с-ще Седнів (24 лютого, після 15-ї години), с. Лашуки, с. Великий Дирчин (24 лютого, близько 17-ї години), с. Черниш (25 лютого, до 10 ранку). С. Ключків та с-ще Нове до початку квітня перебували в ізоляції від українського соціуму. Отже, першими населеними пунктами Седнівської територіальної громади, куди заїхав ворог були с-ще Седнів, с. Великий Дирчин, с. Лашуки та с. Макишин (село не було окуповане). До с-ща Седнева рашисти заїхали після обіду і залишилися на 36 діб [1].

Під час проходження етнографічної практики влітку 2024 р. в с-щі Седневі було опитано 5 респонденток, які були вимушені контактувати з окупантами. Важливо зазначити, що мешканцям населених пунктів Седнівської територіальної громади студенти-практиканти велику увагу приділили під час проходження етнографічної практики влітку 2023 р. Метою продовження опитування очевидців окупації с-ща Седнева у 2024 р. було спілкування з тими місцевими мешканцями, хто має (мав) відношення до будівель, де вороги «оселилися». Розпочати коментар респондентів можна з того, що рашисти справили на них негативне враження через погану інформованість щодо подій в Україні та шаблонні відповіді на питання про причини перебування російських військ на нашій території.

Російські війська, зайшовши у селище, розмістилися у будівлі сільської ради та на території крохмального заводу. Військову техніку розмістили та займалися її ремонтом на території дитячого табору «Веселка», у будинку творчості організували штаб і польовий шпиталь.

На ранок 25 лютого всі магазини у центрі селища були пограбовані, а з крохмального заводу та «Чернігівеліткартоплі» російські військові винесли все, що змогли: 30 тонн картоплі (400 тонн зробили непридатними до посадки), продукти, оргтехніку, зламали сейфи, зняли акумулятори з машин тощо.

Мали місце випадки, коли окупанти вдиралися до будинків, господарі яких виїхали (хтось із місцевих надавав цю інформацію окупантам) та займалися там мародерством [2; 5]. Пані Світлана розповіла, що рашисти одразу після заселення до будинку творчості художників України наприкінці лютого крали все підряд: посуд, білизну, техніку, двері тощо. Проте окупанти постійно там не жили, але час від часу заїжджали [6]. На жаль, нині Будинок творчості не функціонує.

9 березня основна частина російських військових виїхала з с-ща Седнева, залишивши лише поодинокі патрулі та невелику групу військових, що перебували на території крохмального заводу. «Після одного з боїв під м. Черніговом вони повернулися, почали розмішатися у селищі» [4].

Під майже кожним будинком у селищі стояла російська військова техніка, з якої вели обстріл по м. Чернігову. Місцевих жителів попередили, що не можна виходити з домівок, інакше стрілятимуть. «Головною задачею для мешканців селища було знайти, чим нагодувати дітей і куди сховати їх». На виїзді з с. Черниша російські солдати розстріляли автомобіль із сім'єю з с-ща Седнева [2].

Ворожа техніка, як розповідають місцеві жителі, заповонила все селище. Смертоносні машини стояли у дворах, на городах, на вулицях та навіть біля православних храмів. Поряд із церквами російські військові заряджали ракетні системи залпового вогню «Град», після чого виїжджали через село для обстрілів. Вони намагалися уникати трас, де їх могли знищити українські військові, навмисно розташовували техніку біля людських будинків, ховаючись за цивільними спорудами [6].

«Стояли біля церкви «Гради». І коли була команда, вони виїжджали, відстрілювались і ховались назад. А ще під час окупації ракети літали над самою церквою. Раз – зовсім поруч, як не зачепило купол, я не знаю, між церквами (у Седневі також є Воскресенська церква Московського патріархату, – «Главком») пролетіла велика така ракета. Літаки дуже низько літали. Пам'ятаєте, коли збили у Чернігові літак? А інший тоді втік. І він летів над Седневом – прямо над нашою вулицею і ярами. Прямо над дротами йшов. Це було жахливо» [7].

На територію дитячого табору оздоровлення та відпочинку «Дивосвіт» на околиці с-ща Седнева росіяни перемістилися після того, як українські військові вдарили по їхніх позиціях у сусідньому с. Черниші. Вони обрали табір, оскільки туди веде дорога, захищена в яру та схожа на тунель із дерев, а за ним – схил до р. Снов. Місцеві жителі передали координати ЗСУ, після чого обстріли були спрямовані саме на цю територію [3].

Нам вдалося поспілкуватися з виконуючою обов'язків голови селищної ради Тетяною Мориляк. Про те, що в Чернігівську область зайшли російські війська, пані Тетяна дізналася 24 лютого о 5-й ранку в обласній лікарні. «Але про який лікарняний могло йтися, якщо війна?». Маршрутки з м. Чернігова до м. Городні через с-ще Седнів не ходили, бо у м. Городню ще о 4-й ранку заїхали російські танки з намальованими літерами «О». Тетяна зібрала речі і з чоловіком рушила до переправи через р. Десна, щоб «спіймати попутку до Седнева <...> Підібрав староста сусіднього села. У Седнів встигла заскочити незадовго до того, як підірвали міст на виїзді з Чернігова. А ввечері того ж дня російська військова техніка заїхала в селище» [5].

Як зазначали раніше, рашисти заселилися у приміщення сільради. «Вікна заклали цеглинами – розібрали частину сараю поруч з сільрадою. Позавішували це все частками панно з зображенням Седнева, що було у нас нагорі, щоб на вулицю не просвічувалось те, що тут відбувалося. На цеглини ставили свою зброю і спостерігали, хто ходить на вулиці. На другому поверсі вони жили, їли, спали, ходили в туалет там же, де їли і спали. Двері були всі вибиті. Їх уже назад наші хлопці повставляли...» [5].

Перша хвиля росіян, зі слів респондентки, була не агресивна. Ходили в чистій формі з червоними пов'язками, казали, що не будуть нас вбивати. Ділилися думками, що очікували зустрічі з «караваєм», а так не сталося. Друга і третя хвилі росіян були злішими, голоднішими. Нікуди не дозволяли ходити, ввечері на людей автомати наставляли, гарно збудовані будинки «обчищали, кілька камазів награвованих речей вивезли».

Минуло майже два з половиною роки війни, і на сьогодні мешканці Седнева дискутують щодо питання: «ходили чутки (на сьогодні не підтверджені), що на крохмальному заводі стояли їхні мобільні крематорії, де вони своїх же людей спалювали. Я думаю вони там спалювали якийсь свій мот-

лох, але не знаю точно. Люди говорили, що біля будинку творчості теж були крематорії, бо там був шпиталь, і, мабуть, люди все ж помирали, але тіл вони не закопували, могил ми не знаходили» [5].

Пані Тетяна показала свіжі отвори у стінах сільради, з яких стирчать цвяхи. Ймовірно, російські військові вішали на них свою зброю. На шпалерах між цвяхами залишився напис ручкою «ДВВ», однак пані Тетяна не знає, що він означає. Коли окупанти відступали, то викрали із сільради комп'ютер. У кабінеті пані Тетяни стоїть сейф, який росіяни «розрізали болгаркою», проте працівники селищної ради важливі документи встигли винести.

Під час третьої хвилі заходу окупантів відбувалися обшуки чоловіків на вулицях. Військові схопили місцевого хлопця і виявили, що він передавав координати ворога. Розбили його телефон, але відпустили. Після цього рашисти розстріляли мобільні вежі зв'язку [3].

Цікаве свідчення надає пані Тетяна щодо пошуку та спроб викрадення представників влади рашистами. «Шукали десь з 20 березня, але ходили за старими адресами. Якщо колись була вулиця Калініна, то зараз вона вже Калинова. У наших людей питали, де ті вулиці. А поки дійдуть – тих, кого шукали, місцеві вже попередили і сховали» [5].

Варто зазначити, що с-ще Седнів – це колишній курорт радянської культурної еліти. Седнівці називають його містечком, де далеко не всі жителі мали (мають) власне господарство чи тримали (тримають) худобу. Через це у багатьох місцян запасів їжі було обмаль. Селище було не тільки окуповане, але й перебувало у повній блокаді – мешканців не випускали за його межі. Навіть пересуватися всередині населеного пункту було небезпечно. Через спустошені магазини люди виживали за рахунок запасів, які зберігалися у власних погребях та взаємодопомоги односельців.

Фактично усі опитані поділилися думками про «янгола-охоронця» с-ща Седнева – місцевого неканонізованого святого, юродивого пророка Григорія Седнівського, який жив у XIX ст. У народній пам'яті він залишився як Золотий Гриць або Золотюсенький. Місце поховання цього чоловіка можна бачити в центрі селища біля Воскресенської церкви. Раніше, кажуть, зображення Гриця було в кожній седнівській хаті поряд з іконами та портретом Тараса Шевченка. Так респонденти пояснюють, чому в с-щі Седневі немає руйнувань, це «завдяки заступництву Святого Гриця» [6].

Деякі респонденти зазначили, що «симпатии русского мира» були і тут. Дехто з містян зустрічав ворога «ледь не з коровами», а потім ще й «прислужував окупантам <...> Були такі. Вони і зараз є, нікуди не ділись. Не знаю, що з ними далі буде» [7]. Ставлення до таких людей у більшості мешканців селища зневажливе.

Ще одна вимога окупантів до місцевих мешканців – це ходити вулицями в білих пов'язках. Умови окупантів були такі: «хочеш вільно пересуватись селом, щоб тебе не підстрелили – пов'яжи на руку якусь білу тканину. Та сама історія була і з хатами». На будівлі мешканцям пропонували вивішувати білі ганчірки [4].

Складно далась окупація і дітям, розповідають місцеві. Особливо лякали малечу літаки та ракети, які дуже низько літали на селищем.

Седнів вдалося звільнити від ворогів за тим самим сценарієм, як звільнялися села Шестовиця та Тупичів. Бойових дій при цьому на території або навколо населеного пункту помічено не було.

Підсумувати розповідь хочу сьогоденними настроями седнівців: вірять у перемогу, налаштовані патріотично, «кожен день треба проживати як останній» [6], «стала більше довіряти людям у пагонах» [5], «більше турбуємося за рідних, за всіх, один-одному сусіди навіть дзвонять – більш згуртовані стали» [3].

Джерела та література:

1. Свідчення респондентів: старости Черницького старостинського округу Апанасенко С.М.; жительки с. Черниша Луговської Т.С.; старости Великодирчинського старостинського округу Лапи М.Ф.
2. Свідчення респондентки: Геня Ольга
3. Свідчення респондентки: Геращенко Наталія
4. Свідчення респондентки: Кінздєєва Наталія
5. Свідчення респондентки: Мориляк Тетяна
6. Свідчення респондентки: Шарабура Світлана (в.о. директорки пансіонату з лікуванням «Будинку творчості «Седнів» національної спілки художників України», с. Седнів
7. Лазун Олена. І знову нечисть. Як церква, де знімали «Вія», пережила російську окупацію. Спогади отця Тимона. URL: <https://glavcom.ua/publications/i-znovu-nechist-jak-tserkva-de-znimali-vija-perezihla-rosijsku-okupatsiju-873625.html> (дата звернення: 25.02.2025).
8. Селище Седнів. Історична довідка. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Седнів> (дата звернення: 25.02.2025).

Яна Осипчук

ПОВСЯКДЕННЯ МЕШКАНЦІВ С. ШЕСТОВИЦІ КИЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У публікації представлено устноісторичне дослідження повсякдення мешканців с. Шестовиці Київської сільської громади Чернігівського району Чернігівської області під час повномасштабного російського вторгнення в Україну. Висвітлено основні події та проблеми, які довелося пережити мешканцям села в умовах тимчасової окупації.

Ключові слова: Шестовиця, окупанти, російсько-українська війна, Київська громада.

1523 р. датується перша письмова згадка про с. Шестовицю в «Книге большому чертежу». За даними археологічних досліджень, поселення на місці Шестовиці існувало ще у VIII–IX ст.

Київська сільська територіальна громада Чернігівського району Чернігівської області з адміністративним центром у с. Киїнка утворена 10 серпня 2018 р. Село Шестовиця представляє старостинський округ громади, очільником якого є Сергій Медведєв.

Російські солдати зайшли в село 28 лютого 2022 р. та розставили на його вулицях, фермах і городах приватних господарств сотні одиниць військової техніки. Під окупацією Шестовиця перебувала до 31 березня. І хоча деякі місцеві зазначали, що військові РФ «справили на них нейтральне враження», вони скоїли в селі низку воєнних злочинів: мародерили, розстріляли автівки людей, які намагались евакуюватися, вбили кількох людей та викрали цивільного, доля якого залишилася невідомою і по цей день. І це лише частина історій, про які ми дізналися від опитаних мешканців села. Емоції людей, коли вони розповідали, що довелося пережити за ці жахливі тридцять один день, інколи викликали у нас сльози, сум, жах.

В Шестовиці було опитано двадцять одного респондента. З них три особи молодого віку, шість осіб середнього віку та дванадцять осіб похилого віку – загалом сім осіб чоловічої та чотирнадцять осіб жіночої статі.

Для більшості опитуваних фатальний ранок 24 лютого розпочався з гучних вибухів. Вже за декілька днів тут був приліт по місцевому аеропорту, в якому, за словами одного з респондентів, перебували українські військові. Цей же респондент розповів, як зі своїм сусідом на «Маніту» (місцева назва навантажувача) розбирав уламки, аби допомогти солдатам вибратися [1].

Попри вибухи та телевізійні й інтернет повідомлення, більшість опитаних не могли усвідомити факт того, що в країні все ж таки почалася повномасштабна війна. Одна респондентка прокоментувала так: *«В нас іще, як то кажуть, до останнього: “Да це не правда”. А потім, як вони [окупанти] вже ввійшли в село і вже як тут почали їздити танками, тоді вже в нас: “Да, це війна, справжня війна”»* [5].

За інформацією респондентів, окупація села була неминучою. Причиною цього став міст через р. Десну, який розташований поряд з Шестовицею та є одним зі шляхів на Київ. У переддень окупації цей міст був підірваний українськими військовими, які ще на той момент перебували при в'їзді в село. Вже на наступний день наші військові залишили село, а через декілька годин в Шестовицю змогли вільно зайти російські підрозділи.

Дуже боляче згадувати ті злочини, які чинили окупанти в Шестовиці. Нам вдалося поспілкуватися з місцевим фермером, хлів з господарчим майном якого відкрили, винесли все, що змогли, а техніку пошкодили [1]. Інша респондентка розповіла, як грубо російські військові вигнали її родину з їхньої ж домівки. Коли жінка повернулась додому, то була нажахана безладом, який вони тут залишили [4]. Декілька опитаних пережили жах загрози розстрілу: окупанти наставляли на них зброю, виводили на розстріл, клали під танк та загалом чинили нелюдське насилля.

Колеса автівок в селі були порізані, щоб мешканці не мали змоги залишити населений пункт. Були випадки, коли росіяни відкривали коридор для евакуації. Одного разу було вбито чоловіка, який намагався виїхати з села зі своєю родиною – куля влучила йому в голову. Схожа доля спіткала й дівчину, яка отримала поранення в живіт. В селі дівчину повезли спершу до родичів, а потім до російського медпрацівника. Він пообіцяв, що вони вивезуть її у Михайло-Коцюбинське, де був їхній шпиталь. Проте ніхто її не забрав, і вона померла від великої кровотечі.

В перші дні селянам було заборонено виходити з власних домівок. Згодом дозволили робити це для того, аби набрати воду в колодязі, бо в селі тоді вже не було ні електроенергії, ні води, ні газу. Селяни змогли підлаштуватися до вимог окупантів, брали з собою відра щоразу, коли їм треба було йти в інших справах. Деякі респонденти зазначили, що пересування по селу дозволялося чоловікам лише з жінками або виключно жінкам. Заборонялося виходити з домівок після сутінків – могли застрелити.

Багато респондентів розповіли про проблеми з продуктами харчування. Багатьох врятувала консервація, які зберігалися у погребях, але запаси, на жаль, були не у всіх. Односельці безкорисно допомагали один одному, ділилися чим могли. Один респондент прокоментував: *«Сусід у кацапов за спирт виміняв два мішка муки. Він потім узяв і по ведру всім разьнос. І в нього куча дітей в хаті, но члавек виміняв два мішка муки і усім по ведру муки разьнос. Собі мо два оставив, не больше. А то всім роздав»* [1]. Такими історіями ділися багато опитуваних, тому можна зробити висновок, що місцеве населення виявило максимальний прояв згуртованості.

Декілька респондентів розповіли про те, як доводилось пекти хліб з макаронних виробів. В селі зупинилась «фура», власник якої вирішив розпродати макарони населенню. Давав навіть «на віру». Макарони люди замочували, а згодом з отриманої суміші пекли хліб. Один опитуваний навіть додав, що йому ніколи не доводилось їсти такого смачного хліба, як тоді з макаронів.

Респонденти розповіли про гуманітарну допомогу від росіян. Окупанти носили по хатах продукти харчування, особливо солодоші для дітей. Проводили це демонстративно, роздачу гуманітарки записували на камеру. При цьому варто зазначити, що такі акції відбувалися не по всьому селу. Одна з респонденток, яка проживає на краю села, була шокована, коли під час опитування дізналася про такі дії рашистів. Зі слів опитаних з'ясувалося, що окупанти на околицях села були набагато жорстокіші за тих, які контролювали центр [4]. Можливо з цієї причини постає різниця у відповідях респондентів про контакт та враження від окупантів. Варто додати, що деякі опитувані розповіли, що російський командир був з Криму і заборонив військовим знущатися з населення. Один з респондентів зазначив: *«Мирное население не обижают. Если я узнаю только, что кто-то будет обижать – расстреляю»* [2].

Великою проблемою для мешканців села було поховання загиблих жителів. Респонденти неодноразово відзначали допомогу у цьому питанні місцевої діловодки Катерини Попович. Вона надавала поради, при цьому кажучи: *«Ніхто до нас не прийде. Я беру на себе відповідальність – хоронить»*. То ж хоронили загиблих у дворі, за домівками, в садку або на городі. Вже згодом, після деокупації, всіх було перепоховано на кладовищі [5]. Також респонденти зазначили, що пані Катерина врятувала сільську документацію, забравши її до себе додому.

Важливо вказати, що місцеве населення намагалося передавати українській стороні інформацію про переміщення російської техніки. Один з респондентів розповів, як він дзвонив у Чернігів, аби передати такого роду повідомлення. До нього приходили росіяни, які чергували на *«понтонях»* і, не підозрюючи, ділилися інформацією: *«Сьогодні колона йде в такий час, в такому місці»*. Чоловік знаходив місце в садку, де *«брав»* зв'язок і телефонував своєму знайомому, розповідаючи почуте [3].

Приємно повідомити, що в Шестовиці, у порівнянні з іншими селами Киїнської громади, гостро стоїть питання відмови церкви від московського патріархату. Респонденти зазначали, що жителі села зібрали підписи за перехід їхньої церкви до ПЦУ, і на сьогоднішній день місцеві парафіяни вже одноголосно проголосували за це.

Неможливо в одній статті представити всі історії, які були почуті під час проходження практики у Шестовиці – єдиному селі Киїнської територіальної громади, яке потрапило в окупацію. Цей матеріал заслуговує на продовження висвітлення, чим ми плануємо займатися у подальшому.

Місяць тимчасової окупації був тяжким та жахливим для місцевого населення. Хочеться висловити велику повагу та подяку респондентам, які погодилися поділитися з нами власними історіями. Ізоляція від соціопростору України вплинула на кожного жителя Шестовиці. На сьогодні місцеве населення намагається цінувати власне життя, життя рідних та близьких і насолоджуватися днями, сповненими свободою (про це вони неодноразово зазначали як про урок після пережитих подій). Жителі Шестовиці наголошують на потребі в ізоляції від Російської Федерації. *«Україна – понад усе»* – виголосили опитані як найголовніший висновок з пережитих випробувань. Вони впевнені, що перемога буде за Україною, тому, як сказав один респондент – *«готові стояти до останнього»*.

Джерела та література:

1. Свідчення респондента Бешуна Володимира, с. Шестовиця.
2. Свідчення респондента Поповича Михайла, с. Шестовиця.
3. Свідчення респондента Ш.О., с. Шестовиця.
4. Свідчення респондентки Круглової Людмили, с. Шестовиця.
5. Свідчення респондентки Попович Катерини, с. Шестовиця.

**КУРАХІВСЬКА МІСЬКА ГРОМАДА
В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022–2024 РР.
ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті представлено матеріал усноісторичних досліджень, присвячених м. Кураховому на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Авторка схарактеризувала емоційно-психологічний стан мешканців міста та їхні погляди на життя, ціннісні пріоритети в умовах воєнного стану.

Ключові слова: місто Курахове, усноісторичні дослідження, російсько-українська війна, респонденти.

Слушно зазначити, що сепаратистський рух на Донеччині розпочався з 2005 р., коли в Донецьку виникла організація «Донецька республіка», яка поставила за мету створення «Донецької федеративної республіки». Попри заборону, організація не припиняла незаконну діяльність. Стрімка активізація сепаратистського руху в Донецьку розпочалася після перемоги Революції гідності. Протягом весни 2014 р. сепаратисти захоплювали адміністративні будівлі, опорні пункти силових структур, а згодом – господарчі та інфраструктурні об'єкти. 12 квітня 2014 р. почалося захоплення українських міст у Донецькій та Луганській областях російськими диверсійними групами.

Влітку та восени 2014 р. терористи захопили банківські установи, казначейства, управління НБУ та ін. Найгарячішою точкою усього Донбасу став Донецький аеропорт. Бої за нього між українськими збройними силами та російськими терористичними військами тривали з 26 травня 2014 р. до 21 січня 2015 р. Заворушення в Донецькій та Луганській областях швидко обросли російською символікою та проросійськими гаслами. Переговори з «ДНР» та «ЛНР», підписання мирних угод у вересні 2014 р. та лютому 2015 р. у Мінську обіцяли мирним людям *«негайне та всеосяжне припинення вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України і його суворе виконання»* [1]. Руйнування інфраструктури і загибель мирного населення, здавалося, мають бути припинені.

Відкритий повномасштабний воєнний напад російської федерації на Україну розпочався в четвер 24 лютого 2022 р. о 3:40 год. Населення Донбасу прокинулося від вибухів зранку 24 лютого. На питання, чи припускали жителі Донеччини можливість (вірогідність) російської агресії відповіддю було одностайне *«ні»*. Один з респондентів відповів дуже емоційно: *«Категорично – ні, до останнього»* [4]. Про підготовку до ймовірного воєнного стану (зібрати документи, зняти готівку і т.п.) відповіді опитаних схожі, більшість зазначили, що ще з 2014 р. *«усі документи та ліки лежали в одному місці»* [8]. Емоційна реакція людей на російську агресію також у більшості схожа – *«шок, розгубленість, страх»* [6], *«не понимание, что это все правда, шок»* [8] і т.п. Опанувавши себе, люди розпочали телефонувати рідним та друзям, дехто думав про безпеку – *«підготовка підвалів»* [5]. Думок про еміграцію у більшості опитаних не було, натомість половина опитаних відзначила піднесення патріотичних почуттів. З сумом курахівці розповіли про руйнування у місті – *«багато руйнувань та жертв»* [4], *«було оборудовано укриття, встановили сирену та організували евакуаційні автобуси»* [8]. У місті з місцевих жителів та жителів сусідніх сіл були

створені загони територіальної оборони. У рамках здійснення заходів безпеки було впроваджено комендантську годину, світломаскування та заборону торгівлі алкогольними напоями. Обмежувальні заходи викликали різні реакції людей, проте більшість *«розуміли, що це необхідно»* [8]. Усі респонденти вказали на організацію доставки гуманітарної допомоги, дехто отримував допомогу будівельними матеріалами. З головних незручностей опитані назвали відсутність зв'язку, нестабільність водопостачання, обстріли. Більшість підприємств, установ та закладів не працювали, тільки *«курахівська ТЕС працювала до останнього»* [4]. Проти ночі з 17 на 18 жовтня 2022 р. окупанти завдали ракетних ударів по ТЕС, які спричинили руйнування. 7 липня 2023 р. відбувся обвал даху котлотурбінного цеху ТЕС. Під час розбору завалів було виявлено троє загиблих працівників, а троє осіб отримали поранення різного ступеня тяжкості. Навесні 2024 р. обладнання Курахівської ТЕС було демонтовано, розібране на частини та вивезене з метою використання на інших пошкоджених об'єктах енергетичної інфраструктури. З ТЕС забрали генератори, трансформатори та інші життєво важливі частини. Іншою причиною прийняття рішення демонтувати ТЕС стало руйнування мосту, яким постачали вугілля на електростанцію. Без нього цей енергооб'єкт не міг функціонувати, але про відновлення його інфраструктури взагалі не йшлося. Протягом другої половини листопада 2024 р. Курахівська ТЕС була повністю знищена в результаті прильотів російських КАБів [2].

Щодо діяльності місцевого бізнесу в умовах війни, усі респонденти повідомили про *«дуже активну»* його роботу. Проте курахівці зазначили, що *«ціни дуже сильно зросли»* [4].

З районів активних бойових дій до м. Курахове відбувалося переселення біженців. Кількість населення міста збільшилася майже у два рази. Переселенців забезпечували гуманітарною допомогою різного призначення – від одягу до медикаментів. Серед проблем господарсько-економічного характеру опитані вказали на перебої з водопостачанням та стрес, який переживали тварини. *«Люди випускали свою худобу і усіх тварин у вільний простір. Вони бігли куди бачили»* [4].

Культурно-просвітницьких заходів у місті не проводилось, *«їх проведення вважаю недоречним»* [5]. Свій емоційний стан люди визначили як сумний, були присутні почуття пригніченості, невизначеності та страху. Дехто зазначив – *«зросла агресія»* [3; 7]. Більшість респондентів вказали на згуртованість та взаємодопомогу між мешканцями міста, *«допомагали один одному розбирати завали, вікна забивали, перевіряли по сусідах чи усі живі-здорові»* [8] тощо. Проте опитані зазначили, що війна внесла й інші корективи у відносини між рідними, друзями, знайомими – з деякими припинили спілкування, а також зв'язок.

На питання про піднесення патріотичних почуттів, ставлення до власної історії і культури з початком російсько-української війни відповіді розділилися навпіл: *«так, більше заглибились в історію, переходять на українську мову»* [4; 6; 8] або стисле – *«ні»* [3; 5; 7]. Більшість опитаних мають рідних та друзів в росії, продовжують спілкування з ними, проте зазначають, що знайомі засуджують війну і пропонують допомогу. Ізоляцію від РФ та перейменування вулиць більшість підтримують, проте перейменування вулиць вважають не на часі. Одна респондентка відповіла, що *«сильно це не змінює моє життя, тож не особливо хвилює»* [5].

Про перебіг подій у м. Курахове та загалом в Україні респонденти, які виїхали з міста дізнаються переважно з інтернет-мережі та від мешканців, які залишилися у м. Курахове. ЗМІ опитані не довіряють. Серед *«захоплень»*, які відволікають від реалій дехто назвали – *«робота»*, *«риболовля»*. Питання про посилення релігійних почуттів та відмови від московської церкви викликали фактично

схожі реакції – «у кожного свій Бог у душі», «ні», «не знаю». Про повну відмову від української православної церкви московського патріархату думки респондентів на сьогодні відсутні.

Повернення до попереднього способу життя опитані бачать по-різному, дехто вважає «як раніше вже не буде» [5]. Фактично усі респонденти підтримують підписання мирного договору з РФ та розраховують на майбутнє примирення.

Серед головних уроків, які засвоїли курахівці та висновків щодо сенсу життя, значення родини – «життя одне» [6; 7], «родина – найважливіше» [3; 4; 5; 8]. Головним завданням після війни для керманичів усіх рівнів має бути збереження свого народу, своєї історії, допомога усім постраждалим, відновлення інфраструктури, країни загалом. Побажання однієї з опитаних було: «Влада має піти у відставку» [7].

У якості висновку, хочу зазначити, що курахівці дуже люблять своє місто, вдячні місцевій владі за підтримку та допомогу, продовжують підтримувати зв'язок з земляками, очікують підписання мирного договору та вірять в Україну.

Джерела та література:

1. Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 18.03.2024).
2. Курахівська ТЕС. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. (дата звернення: 18.03.2024).
3. Свідчення респондента Пащенко Дмитра, жителя м. Курахове.
4. Свідчення респондента Пащенко Романа, жителя м. Курахове.
5. Свідчення респондентки Лавриненко Каріни, жительки м. Курахове.
6. Свідчення респондентки Пащенко Валерії, жительки м. Курахове.
7. Свідчення респондентки Пащенко Олени (46 років), жительки м. Курахове.
8. Свідчення респондентки Пащенко Олени (49 років), жительки м. Курахове.

Олександр Рудич

СЕЛИЩЕ БЕРЕЗНА БЕРЕЗНЯНСЬКОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ БЛОКАДИ

У публікації висвітлено становище в селищі Березному Березнянської територіальної громади Чернігівського району під час повномасштабної агресії Російської Федерації у лютому – квітні 2022 р. Охарактеризовано емоційний стан мешканців населеного пункту, їх повсякденне життя, основні стратегії виживання, взаємодопомоги та підтримки під час вимушеної ізоляції та блокади збройними силами РФ.

Ключові слова: російська військова агресія, селище Березна, Березнянська територіальна громада, тимчасова блокада, вимушена ізоляція, стратегії виживання.

Під час проходження літньої етнографічної практики 2024 р. студентів спеціальності «Історія та археологія» Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка досліджен-

ня відбувалися в містечку Березному Березнянської територіальної громади Чернігівського району Чернігівської області. Всього під час проходження практики було опитано 26 осіб, з них одного респондента похилого віку, одного молодого респондента (19 років), всі інші – це респонденти середнього віку (від 25 до 50 років). Серед опитаних це 6 осіб чоловічої статі і 20 осіб жіночої статі [1].

На питання опитувальника, респонденти зазвичай відповідали дуже коротко, лише іноді розказували якісь глибокі історії з того часу. Така ситуація пов'язана з особливостями людської пам'яті, адже від тимчасової блокади містечка до моменту проведення дослідження пройшло більше двох років. Відтак деякі факти і враження призабулися, мозок намагається забути травматичний або стресовий досвід. Тому всіх спогадів, звичайно ж, зібрати не вдалося, але й отримані свідчення становлять неабиякий інтерес і джерельну цінність.

Селище Березна розташоване на значній відстані від кордону, але вранці 24 лютого 2022 р. до його мешканців донеслися звуки вибухів з боку Сновська та Чернігова. Більша частина громадян дізналися про війну через соціальні мережі або з телефонних дзвінків родичів, друзів чи близьких людей, які були або в Чернігові або в інших містах України, що зазнали обстрілів того ранку.

Більшість респондентів на запитання про можливість вторгнення російських військ відповіли, що мало хто вірив у те, що буде агресія. У деяких були в РФ друзі, родичі, робочі контакти, але після повномасштабної агресії, 90% опитаних обірвали всі зв'язки з ними.

Березне не було стратегічно важливим пунктом, росіяни з самого початку хотіли лише проїхати через селище до Чернігова, але коли оборонці підірвали мости, їх плани змінилися. Після того, як захисники прибрали вказівні знаки, агресори взагалі заблукали, і так вийшло, що в Березне вони не зайшли, але залишили містечко в блокаді.

Вороже військо розташувалося зовсім поруч, в селі Бігач. В лісах поблизу вони ховали танки та так звані «глушилки», які глушили мобільний зв'язок та інтернет. Також відомо було, що росіяни вийшли з Мени в сторону Березного, але навпроти села Стольне повернули в невідомому напрямку. За деякими даними, біля Березного проїхав російський танк, який відбився від основної колони і заблукав.

Блокада Березного розпочалася в перший день повномасштабного вторгнення і тривала до дня виходу збройних сил РФ з Чернігівщини, орієнтовно до 3 квітня. Блокаду місцеве населення зустріло з різним настроєм. Частина недостатньо свідомої молоді сприйняла зміну ситуації як стимул до здійснення правопорушень. Проте більш свідоме населення почало готуватися до найгіршого. В селищі була створена ТРО і імпровізовані блокпости, а в центрі біля об'єкту «Вишка» був розташований їх штаб. Люди приносили для потреб оборони все, що в них було – від шокерів до рушниць, та робили коктейлі Молотова. Серед місцевих жителів поширилася легенда, що в перші дні блокади молоді люди з Березного поїхали вночі до російських позицій, напоїли їхніх вояків та викрали автомат з парою гранат.

Місцева влада в перші дні війни, за деякими оцінками, була бездіяльною. Селищний голова, який належав до проросійської партії «Наш край», в перші дні війни перебував у себе в кабінеті селищної ради і не здійснював належних заходів із забезпечення життєдіяльності населеного пункту. Тому місцеві мешканці буквально взяли ініціативу з забезпечення оборони та життєдіяльності містечка на себе.

У перші дні війни було видно, як російські винищувачі з Білорусі летять до Чернігова, скидають бомби і повертаються назад. Це було страшне видовище, оскільки польоти не припинялися навіть вночі, а літаки летіли прямо над селищем. Також був випадок коли під Сновськом розбили колону

росіян, у якій були паливні цистерни з соляркою. Відтак сотні людей з сусідніх сіл їхали збирати трофейну солярку, і березенці не були виключенням. Також був випадок, коли спіймали мародера, який крав зерно. Його схопила ТРО і прив'язала до стовпа.

Зі слів респондентів, емоційний стан людей під час блокади був дуже важкий, люди стали набагато агресивнішими. Але при цьому більшість мешканців Березного зберегла людяність і, якщо виникали труднощі у друзів чи близьких, завжди йшли на допомогу. Наприклад, під час блокади представники секти Адвентистів сьомого дня завозили хліб до селища, роздавали по дві буханки на руки.

Також Березна стало своєрідним прихистком для біженців. Люди, які тікали з Чернігова та окупованих селищ, могли перебратися через зруйновані мости по дорозі на Березну. Відтак мешканці селища допомагали переправитися через зруйновані мости та на своїх машинах доставляли вимушених переселенців до Березного, де люди вже або їхали кудись далі, або залишалися жити в містечку. Органи місцевої влади згодом почали надавати біженцям покинуті та нежитлові будинки безкоштовно. Багато хто брав біженців до себе, надавав місце для проживання в себе вдома.

Значні проблеми були з забезпеченням населення паливом, оскільки заправка «Манго» не працювала. Всі паливно-мастильні матеріали скупили в перші дні вторгнення, тому незабаром почали з'являтися торговці з товаром сумнівної якості, один такий продавав його по ціні у 100 грн за літр. Але ТРО швидко зреагувала на це правопорушення, оскільки на цьому паливі неможливо було їздити, воно було з домішками. Ситуація почала покращуватися лише коли рашисти вийшли з Чернігівщини, а паливо почали привозити з Чернігова та продавати з мінімальною націнкою. Наприкінці літа заправка відновила свою діяльність.

У підсумку слід сказати, що проходження етнографічної практики справило на автора чимале враження. Вдалося набути цікавий та корисний досвід, поспілкуватися з різними групами населення, які пережили цей досвід. Під час дослідження була зібрана важлива інформація з приводу героїчної витримки місцевого населення. Слава Україні!

Джерела та література:

1. Свідчення респондентів: Вялько Надії, Гунько Юрія, Пономаренко Миколи, Харченко Ірини, Максименко Ірини, Носенко Світлани, Заїко Інни, Рудич Оксани, Норець Тетяни, Тарасової Світлани, Заворотнього Ігора, Венгер Катерини, Макарової Валентини, Заворотної Ганни, Гробовець Ольги, Клопотун Марини, Герасимчук Марії, Савченко Оксани, Дорошенко Світлани, Глухенької Інни, Булко Катерини, Булкої Олени, Довженко Романа, Кабиш Людмили, Кулик Дмитрія, Рудича Олександра.

Аліна Тонкаль

СЕЛИЩЕ МАЛА ДІВИЦЯ МАЛОДІВИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У публікації висвітлено становище у селищі Мала Дівиця Малодівицької територіальної громади Чернігівської області під час повномасштабної російської агресії у 2022 р. Схарактеризовано повсякденне життя населення під час повномасштабного вторгнення росії, дії місцевої влади щодо забезпечення життєдіяльності населеного пункту, психологічний стан людей та ставлення до власної історії, української і російської мови та культури.

Ключові слова: селище Мала Дівиця, російське вторгнення, етнографічна практика, місцева влада, Збройні Сили України.

Селище Мала Дівиця розташоване на півдні Чернігівщини, в двадцяти кілометрах від м. Прилуки. До наших днів дійшли легенди щодо походження його назви. Одна з них говорить про те, як багатий поміщик подарував село і прилеглі до нього землі меншій дочці. А сусіднє село з угіддями дісталось старшій дочці, від чого виникла назва села – Велика Дівиця. Ці легенди побутують у різних варіантах. Але відомий історик О. Лазаревський вважав, що назву село одержало від річки Дівиці, що протікала тут раніше.

У 1962 р. на території нинішнього селища проводилися археологічні розкопки, в результаті яких було встановлено існування на цьому місці у II–IV ст. н.е. поселення слов'ян. На сьогодні в околицях Великої Дівиці збереглися залишки городища. За переказами, в ньому місцеві мешканці оборонялися від навали монголо-татар.

Перші згадки про Малу Дівицю в писемних джерелах датуються 1550 р. Станом на 1628 р. село перебувало на землях, котрі належали родині Вишневецьких. У середині XVII ст. мешканці Малої Дівиці брали участь у визвольній війні проти шляхетської Польщі. У 1649 р. в Реєстрі Війська Запорозького серед сотень Прилуцького полку значиться і Малодівицька [1].

З початком російського вторгнення в лютому 2022 року життя малодівичан зазнало значних змін. Відтак, зважаючи на актуальність питання збереження історичної пам'яті і з метою якнайповнішої фіксації перебігу російської військової агресії 2022 р., влітку 2024 р. в рамках проходження етнографічної практики відбулося опитування місцевих мешканців. Його метою став збір усної історичних свідчень задля створення максимально повної картини життя населеного пункту в умовах військового стану. Загалом під час проходження етнографічної практики в селищі Мала Дівиця вдалося опитати 20 респондентів – молодих людей, середнього віку та пенсіонерів. Більшість опитаних становили пенсіонери та жінки [2].

Майже ніхто з опитаних респондентів не припускав агресії з боку росії, тому вторгнення 24 лютого 2022 р. стало для мешканців селища справжнім потрясінням. Природно, що в переважній більшості ніхто з них не здійснював жодних заходів, необхідних для забезпечення життєдіяльності в умовах військового стану.

У Малій Дівиці не велися бойові дії. Але під час російського наступу за 6 км від населеного пункту їхала рашистська колона в напрямку села Радківка Прилуцького району. Розповідають про те, що техніка окупантів зламалася під час руху, тож рашисти відкрили по ній вогонь із танка, внаслідок чого САУ вибухнула. Унаслідок вибуху в будинках людей були пошкоджені покрівлі, вибиті вікна та двері. Також від однієї жінки була отримана інформація, що коли їхала ця колона і хтось її намагався сфотографувати, пролунали постріли, якими був пошкоджений асфальтний завод, проте жертв не було. На щастя, фактів руйнацій, мародерства та вбивства цивільних у Малодівицькій ОТГ не було зафіксовано.

Були вжиті заходи щодо оборони населеного пункту, зокрема, як і в усіх населених пунктах, створена тероборона. Її учасники дуже активно включилися в роботу: чергували вночі, слідували за переміщенням ворога, валили дерева, щоб перешкодити пересуванню ворожої техніки повз населений пункт. Місцеві жителі робили коктейлі Молотова, допомагаючи теробороні.

Місцева влада турбувалась про забезпечення потреб населення селища. Коли населений пункт був частково відрізаний від логістичного сполучення з містом Прилуки, то влада намагалася завози-

ти хліб, молоко, видавались безкоштовні продуктові набори, медикаменти. Одна жінка розповідала, що голова сільської ради сама на своєму автомобілі привозила хліб у село, а інша жінка стверджує, що коли були проблеми в магазинах з хлібом, то місцева влада знайшла спосіб, як випікати хліб на місці. Загалом, влада турбувалася про населення, були вжиті належні заходи, все робилося для того, щоб мирне населення по можливості безболісно пережило цей час.

Були організовані постійні збори в селищній раді на підтримку Збройних Сил України. Населення охоче відгукувалося на ці ініціативи та допомагало чим могло: несли ковдри, подушки, одяг, продукти харчування, предмети гігієни, медикаменти та ін. Селищна рада відправляла для потреб оборонців машину за машиною. Після відступу окупантів були організовані благодійні ярмарки, на яких збирали кошти для ЗСУ.

Окремо потрібно сказати про емоційний стан населення під час російської агресії. Люди стали більш знервовані, тривожні, але водночас жителі Малої Дівиці згуртувалися, стали як рідні перед обличчям небезпеки. Набули поширення взаємовиручка, взаєморозуміння, безкорисна допомога один одному.

Населення Малої Дівиці дуже змінило своє ставлення до власної історії, української і російської мови і культури. Одна жінка зазначила: *«До нашої української культури і історії дуже змінилося, ми тепер її бережемо, вивчаємо. А за Росію говорить нічого, вони не наші брати»*. Також ще одна жінка сказала: *«Чути українську мову «доброго дня», «доброго вечора», «дякую», а ранче було «спасіба», «здраствуйте» ... українська мова зазвучала»*. Також одна жінка сказала, що ми мало знаємо історію України. Загалом змінилося ставлення до української мови та історії, а від російського відмовились.

Як вважає більшість респондентів, після війни для держави головними завданнями мають стати відбудова зруйнованих міст та сіл, покращення умов життя до рівня європейських держав, розмінування територій, допомога біженцям, повернення полонених, психологічна підтримка тих, хто втратив усе.

Отже, життя мешканців Малої Дівиці, як і багатьох інших українських населених пунктів, зазнало суттєвих змін під час російського вторгнення 2022 року. Попри те, що бойові дії обійшли селище стороною, війна вплинула на його мешканців – як матеріально, так і емоційно. Створення територіальної оборони, активна допомога один одному та підтримка ЗСУ свідчать про згуртованість і солідарність місцевих жителів. Місцева влада та громада показали приклад патріотизму й відповідальності, захищаючи населення необхідними ресурсами та підтримуючи оборону. Українська мова та національні цінності стали важливими для мешканців, які відчували потребу збереження та шанування своєї ідентичності.

Батьківщина, родина, друзі стали для людей найвищою цінністю. Важливою стала турбота про себе і рідних. З багатьох оповідей опитаних випливає, що жити потрібно один днем і радіти кожній хвилині, проведеній із рідними, бо життя одне і нічого передбачити не можливо.

Джерела та література:

1. Мала Дівиця. Історична довідка. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 18.03.2025).
2. Свідчення респондентів Горбань Валентина, Демченко Любова, Касяненко Ольга, Мельниченко Ольга, Мокренець Наталія, Небрат Марина, Оксьоменко Катерина, Оксьоменко Микола, Подушкіна Марія, Ролін Світлана, Тонкаль Аліна, Тонкаль Марія, Тонкаль Надія, Тонкаль Юрій, Устименко Тетяна, Федчун Валентина, Філь Михайло, Черкас Лідія, Ярошенко Василь, Ярошенко Ганна.

СЕЛО КИЇНКА КИЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У публікації представлено матеріали усноісторичних досліджень, проведених у с. Киїнка Киїнської сільської громади Чернігівського району Чернігівської області про події та труднощі, які довелося пережити мешканцям села під час повномасштабної російської агресії у лютому-березні 2022 р.

Ключові слова: *Киїнка, Киїнська сільська громада, блокада, російсько-українська війна*

Під час проходження етнографічної практики влітку 2024 р. студенти спеціальності 032 «Історія та археологія» Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка провели опитування жителів с. Киїнки Киїнської територіальної громади. Метою його було отримання відомостей про перебіг російської агресії 2022 року. Всього учасники практики опитали 16 респондентів на місці і 1 респондента, котрий під час активної фази військових дій в регіоні проживав у селі, але на момент опитування перебував за кордоном. Серед опитаних було 2 респонденти похилого віку (60–75 років), 6 респондентів середнього віку (44–60 років), 8 респондентів віком від 19 до 43 років та 1 респондент молодшого віку – 16 років, з них 7 осіб чоловічої та 10 осіб жіночої статі.

При роботі з респондентами були задіяні різні види опитувальників: вісім респондентів відповідали на питання опитувальника для громадян, які не перебували під російською окупацією («Б»), дев'ять респондентів відповідали на питання опитувальника, призначеного для тимчасово переміщених громадян, які опинилися в інших регіонах чи за кордоном («В») у перші місяці російської агресії.

Більшість опитаних мешканців Киїнки не припускали агресії Росії в таких масштабах. Лише 4 з 17 респондентів сказали, що у них були припущення про ймовірність повномасштабного вторгнення. Один з опитаних заявив, що він навіть попереджав та застерігав знайомих про російську експансію. Загалом, опитування показало, що населення не було готове до такого розвитку подій.

Частина киїнців дізналися про початок війни почувши вибухи, декому телефонували рідні та знайомі, дехто пізніше отримував відомості з телевізійних новин або інтернет-мережі. 13 респондентів схарактеризували свій емоційний стан в той момент як «*шок*», «*розгубленість*», «*тривога*», «*страх*» тощо, 3 респондентів наголосили на тому, що змогли опанувати себе, 1 респондент описав свій емоційний стан – «*жага до інформації*».

На питання «Якими були ваші перші дії?» більшість респондентів зазначила, що найголовнішою для них виявилася безпека родини. Вони телефонували родичам, ділилися інформацією, якою володіли, прагнули будь-як захистити своїх близьких тощо. Загалом, всі врешті «*зібралися та робили все можливе*», аби вберегти життя. Один з респондентів поділився виникненням думки про можливість еміграції до безпечнішого регіону. 6 респондентів скористалися нагодою виїхати з Киїнки після, на їх думку, найкритичніших подій, а саме виникнення проблеми з запасами, окупації найближчих населених пунктів, відсутності електроенергії тощо. Один респондент заявив, що виїхав після наполягань родичів, інший повідомив, що перебував в відносно безпечному регіоні ще до двадцять четвертого лютого, тому не планував повертатись в найближчий час додому.

З 37 днів блокади одним з найжахливіших для Киїнки та її мешканців стало 28 лютого 2022 р. *«Цей день громаді запам'ятався через масований обстріл. Після нього частина населення прийняла рішення залишити свої домівки, емігрувати»* [7]. Інфраструктура Киїнки зазнала серйозних пошкоджень: електропостачання, водопостачання та газові комунікації були виведені з ладу, їх відновлення стало неможливим через бойові дії. Оскільки населені пункти опинилися під постійною загрозою нових атак, ремонтні бригади не могли безпечно працювати. Відсутність базових ресурсів, таких як світло, вода та тепло, ще більше ускладнювала життя людей. Жителі змушені були адаптуватися до нових умов, шукати альтернативні джерела води, використовувати дрова для опалення. Дехто з респондентів скаржився на екстрені служби, які відмовлялись їхати в село, інші виділили проблему відсутності достатньої інформації про події, через яку населення не знало чого очікувати.

Однак можна зазначити, що опитані мешканці звернули увагу на посилення згуртованості та взаємодопомоги між односельцями, підтримку й увагу до переселенців, які заїхали у Киїнку. Проте, на жаль, в селі мали місце випадки мародерства.

Важливо зазначити, що навчальні заклади не працювали під час активних бойових дій. Спроби працювати в режимі онлайн після відходу ворога з Чернігівщини наштовхнулися на численні складнощі. Тому повноцінне навчання в ліцеї відновилося лише з 1 вересня 2022 р. [1].

На питання «Чи спричинила військова агресія піднесення патріотичних почуттів» більшість респондентів впевнено відповіли *«так»*, проте були відповіді й *«ні»*.

Респонденти розповідали про бойові дії поблизу Киїнки, бомбардування села, про жертви серед населення. Вони відзначили створення загону територіальної оборони в населеному пункті. Більшість опитаних позитивно відгукувалися щодо діяльності місцевої влади, зокрема голови територіальної громади Андрія Головача, який багато уваги приділяв забезпеченню населення продуктами харчування та пенсійними виплатами. Проте дехто з респондентів залишився незадоволеним забезпеченням гуманітарною допомогою, вказували на нерівномірність розподілу, недостатню її кількість тощо.

У Киїнці, як і в інших населених пунктах Чернігівщини, було запроваджено комендантську годину, організовано блокпости та світломаскування. Більшість респондентів заявили, що ставляться позитивно до таких запроваджень. Один з опитаних додав, що цих обмежень було навіть недостатньо.

Як відмітили респонденти, з початком блокади почалися проблеми з хлібом [12], а також зросли ціни на продукти. Проте вони зазначають, що головним для виживання все ж була доставка продуктів, підвезення хліба та гуманітарної допомоги.

Більшість респондентів змінили своє ставлення до Росії. Багато хто відзначав, що більше не можна дивитися на російський культурний продукт без болю, Росія асоціюється з насильством, руйнуваннями та смертю. Більшість підтримують ізоляцію від Росії.

Зв'язок з родичами або знайомими, які проживають у Росії підтримують тільки троє з опитаних респондентів. Перейменування вулиць, названих на честь російських діячів, опитані переважно підтримують, проте дехто вважає, що це не на часі.

Переживши 37 днів в блокаді, люди переоцінили свої ціннісні орієнтири. На сьогодні для них пріоритетом є життя і здоров'я членів родини. Вислів однієї респондентки став буквально крилатим: *«Саме головне, що є в тебе в житті, поміщається в одну ладоньку. Інколи – у дві. Це коли ти тримаєш за руку рідних»* [12].

Час був дуже складним, тривожним, але навіть в такій ситуації люди не втратили надію та віру в Україну, виявили незламну силу духу. Більшість опитаних відзначили зростання інтересу до своєї історії, бажання перейти на українську мову спілкування. Слушно навести думку пана Анатолія з цього приводу: *«Наша молодь, вона більше пристосовується і прогресує, молоді легше себе змінити. Тому серед молоді є зміни на краще – це і про мову, і про культуру, і про патріотизм – все воно проявилось. У старшого покоління – ні. І чим старше покоління, тим менше цього прояву»* [7].

Більшість респондентів вважають, що неможливо після війни повернутися до попереднього життя, життя ніколи не стане колишнім. Проте дехто вважає, що повернення до попереднього способу життя після завершення війни можливе.

Питання про посилення релігійних почуттів не отримало у більшості опитаних позитивних емоцій. 9 респондентів наголосили на потребі відмовитися від московської церкви і перейти до ПЦУ. Один респондент зазначив, що це питання зараз не на часі.

Пріоритетом для керівництва держави після закінчення війни, на думку респондентів, має стати покращення рівня життя українців, відбудова країни, зміцнення оборони, соціально-психологічна реабілітація народу.

Пережиті труднощі стали випробуванням не тільки на фізичному, але й на морально-психологічному рівні. Люди змогли об'єднатися і протистояти злу, продовжують вірити в краще майбутнє своєї країни, що символізує силу і непохитність українського народу. Респонденти, які виїхали у безпечні місцевості зазначили, що мріють повернутися додому, дехто відчуває почуття провини за перебування в безпеці, поки їхній регіон потерпає від російської агресії. Хвилювання, по-можливості, телефонні дзвінки чи переписка з земляками для тимчасово переміщених осіб завжди були і залишаються головними подіями в їхньому житті. Крім того, більшість з них активно відвідує акції на підтримку України.

Джерела та література:

1. Свідчення респондента Головач Андрія, с. Киїнка.
2. Свідчення респондента Клименко Романа, с. Киїнка.
3. Свідчення респондента Нікітенко Віктора, с. Киїнка.
4. Свідчення респондента Осипчук Андрія, с. Киїнка.
5. Свідчення респондента Осипчук Іллі, с. Киїнка.
6. Свідчення респондента Рогозіна Івана, с. Киїнка.
7. Свідчення респондента Ярошенко Анатолія, с. Киїнка.
8. Свідчення респондентки Грішної Лариси, с. Киїнка.
9. Свідчення респондентки Дєдової Руслани, с. Киїнка.
10. Свідчення респондентки Дяківської Олени, с. Киїнка.
11. Свідчення респондентки Лазько Наталії, с. Киїнка.
12. Свідчення респондентки Лисової Марії, с. Киїнка.
13. Свідчення респондентки Меньок Марії, с. Киїнка.
14. Свідчення респондентки Надточій Ольги, с. Киїнка.
15. Свідчення респондентки Осипчук Яни, с. Киїнка.
16. Свідчення респондентки Полегенько Віри, с. Киїнка.
17. Свідчення респондентки Осипчук Ірини, с. Киїнка.



ПЕДАГОГІКА

Олександр Кондратенко

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ АІ-ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто актуальність формування цифрових компетентностей вчителів історії в контексті впровадження штучного інтелекту. Проаналізовано нормативно-правову базу, можливості та загрози використання ШІ в історичній освіті. Визначено ключові напрями розвитку цифрових компетентностей педагогів та запропоновано рекомендації для ефективної інтеграції АІ-технологій в освітній процес.

Ключові слова: цифрові компетентності, вчителі історії, штучний інтелект, АІ-технології, цифрова трансформація освіти, професійний розвиток педагогів, історична освіта.

Цифрова трансформація освіти змінює парадигму викладання історії, вимагаючи від педагогів не лише передачі знань про минуле, але й підготовки учнів до функціонування в цифровому суспільстві. Інтеграція штучного інтелекту (ШІ) в освітній процес створює потужний інструментарій для персоналізації навчання, формування інтерактивного освітнього середовища та розвитку критичного мислення. Роль ШІ в освіті набуває особливої актуальності через його потенціал до трансформації методології навчання та підвищення доступності якісної освіти [10, с. 76]. Проте, ефективність впровадження цих технологій залежить від здатності педагогів знаходити баланс між інноваціями та перевіреними дидактичними підходами [2, с. 49].

У наукових дослідженнях останніх років все більша увага приділяється питанням цифрової трансформації освіти та ролі штучного інтелекту в цьому процесі. Зокрема, Mikeladze T., Meijer P., Verhoeff R. [8] надають ґрунтовний теоретичний огляд існуючих рамок компетенцій ШІ для педагогів, окреслюючи ключові напрямки розвитку цієї сфери. Питання застосування АІ безпосередньо в історичній освіті розглядає Lee Bih Ni [5], акцентуючи увагу на значенні цифрових інструментів та ШІ для якісного покращення викладання історії.

В українському науковому дискурсі також активно досліджується проблематика впровадження АІ в освіту та формування цифрових компетентностей педагогів. Мельник А. [3] надає загальний огляд потенціалу та викликів, пов'язаних з використанням АІ в освітній галузі. Дем'яненко В. [6] аналізує використання АІ в освітніх платформах для розвитку різноманітних компетентностей, відзначаючи особливу роль адаптивного навчання, що базується на технологіях штучного інтелекту.

Аналіз досліджень свідчить про значний інтерес науковців до питань цифрової трансформації освіти та впровадження АІ-технологій. Проте, не зважаючи на наявні розвідки, питання формування цифрових компетентностей саме вчителів історії в контексті інтеграції АІ-технологій потребує подальшого поглибленого вивчення.

Метою даної розвідки є аналіз актуальності формування цифрових компетентностей вчителів

історії в контексті впровадження штучного інтелекту, визначення ключових напрямів розвитку цифрових компетентностей педагогів і розробка рекомендацій для ефективної інтеграції AI-технологій в освітній процес.

Відзначимо, що нормативно-правове підґрунтя для розвитку цифрової компетентності педагогів в Україні формується низкою документів. Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року (Розпорядження КМУ №167-р від 3.03.2021) визначає стратегічні напрямки вдосконалення цифрової грамотності освітян, підкреслюючи значущість платформи «Дія. Цифрова освіта» для безперервного професійного розвитку [7].

На міжнародному рівні Європейська рамка цифрової компетентності педагогів DigCompEdu пропонує структуровану модель з шести взаємопов'язаних сфер, що охоплює 22 компетентності, необхідні вчителям для ефективної інтеграції цифрових технологій [10, с. 78].

Важливо зазначити, що DigCompEdu виділяє такі ключові галузі професійної діяльності педагога: професійна залученість, цифрові ресурси, навчання та викладання, оцінювання, розширення можливостей учнів і сприяння розвитку цифрової компетентності учнів [7].

Штучний інтелект суттєво трансформує методологію викладання історії. Застосування ШІ в освітньому процесі стає не просто перспективним напрямом, а необхідністю в умовах цифрового суспільства. ШІ-технології сприяють переходу від пасивного засвоєння історичних фактів до активного дослідницького навчання, де учні стають творцями знань. Це забезпечує глибше занурення в навчальний матеріал і підвищує мотивацію до вивчення предмета [9, с. 203]. Крім того, інтеграція ШІ в освітній процес допомагає вчителям історії розвивати власні цифрові навички, необхідні для професійної діяльності в сучасному інформаційному суспільстві.

Науковці Коломієць А. та Кушнір О. виділяють наступні загрози [2, с. 48-49] використання штучного інтелекту в підготовці майбутніх педагогів:

1. Втрата людського контакту. Надмірне використання технологій ШІ може негативно вплинути на розвиток міжособистісних навичок та емоційного інтелекту студентів через зменшення безпосередньої педагогічної взаємодії.

2. Приватність даних. Існує ризик порушення конфіденційності особистої інформації студентів і викладачів через масштабний збір та обробку даних, що вимагає впровадження надійних механізмів захисту приватності.

3. Технологічна залежність. Інтенсивне використання ШІ створює вразливість педагогічної системи до технічних збоїв, що потребує розроблення альтернативних навчальних стратегій.

4. Відсутність етичних норм. Стрімкий розвиток технологій випереджає формування чітких етичних стандартів використання ШІ в освіті, що вимагає розроблення та впровадження відповідних регламентів.

5. Нерівність доступу. Диспропорції в технологічному забезпеченні навчальних закладів можуть створювати нерівні умови для студентів.

6. Фінансові виклики. Впровадження систем ШІ потребує значних фінансових інвестицій, що може бути перешкодою для багатьох освітніх установ.

7. Кіберзагрози. Використання ШІ підвищує ризики кібератак та несанкціонованого доступу до навчальних систем.

8. Потенційне скорочення робочих місць. Автоматизація може негативно вплинути на зайнятість у педагогічній сфері.

9. Методологічні проблеми. Недостатній рівень підготовки викладачів та студентів може спричинити неефективне впровадження технологій ІІІ.

Очевидно, що такі виклики вимагають виваженого, системного підходу до впровадження ІІІ в освітній процес, забезпечення балансу між технологічними інноваціями та збереженням фундаментальних принципів педагогічної взаємодії.

Для ефективної інтеграції ІІІ-технологій у викладання історії необхідні комплексні стратегії формування цифрових компетентностей педагогів. Розроблені рекомендації щодо розвитку цифрової компетентності вчителів у галузі використання ІІІ наголошують на необхідності переосмислення сутності цієї компетентності та адаптації освітніх програм [10, с. 76]. Ключовим елементом цих стратегій є забезпечення безперервного вдосконалення цифрових навичок.

Систематичний професійний розвиток вчителів історії має включати спеціалізовані курси та тренінги з основ ІІІ, які охоплюють як теоретичні засади, так і практичні навички інтеграції цих технологій в освітній процес [1, с. 13]. Ефективними форматами навчання є вебінари з експертами, де вчителі можуть обговорювати практичні аспекти використання ІІІ, та онлайн-курси від провідних освітніх платформ. Важливу роль відіграє підтримка професійних спільнот через форуми, дискусійні групи та майстер-класи, де педагоги можуть обмінюватися досвідом та спільно розробляти інноваційні підходи [1, с. 14].

Модульна структура навчальних програм з ІІІ для вчителів історії дозволяє забезпечити системність та послідовність формування цифрових компетентностей. Доцільно виділити такі основні модулі: 1) теоретичні основи штучного інтелекту (базові поняття, принципи функціонування, типи ІІІ-систем); 2) інструментарій ІІІ для історичної освіти (огляд доступних платформ та сервісів, аналіз їхніх функціональних можливостей, практичні аспекти застосування); 3) методика інтеграції ІІІ у викладання історії (розробка уроків з використанням ІІІ, створення цифрових навчальних матеріалів, організація дистанційного та змішаного навчання); 4) оцінювання ефективності використання ІІІ (методи моніторингу навчальних досягнень, аналіз впливу ІІІ на мотивацію та результативність навчання) [1, с. 13-14].

Спеціалізовані тематичні сесії для вчителів історії мають враховувати специфіку предмета та особливості формування історичного мислення учнів. Важливими темами таких сесій можуть бути: використання ІІІ для аналізу історичних джерел, застосування генеративного ІІІ для створення історичних реконструкцій, розробка інтерактивних завдань з використанням ІІІ для розвитку критичного мислення, інтеграція цифрових технологій у краєзнавчу роботу, використання ІІІ для організації проєктної діяльності учнів з історичної тематики. Такі сесії доцільно проводити у форматі практичних воркшопів, де вчителі можуть безпосередньо апробувати різні інструменти та методики під керівництвом досвідчених фасилітаторів [10, с. 87].

Важливим напрямом є включення модулів про ІІІ у програми підвищення кваліфікації та професійного розвитку вчителів. Корисними є семінари з презентацією успішних практик інтеграції ІІІ в освітній процес. Для практичного освоєння можливостей ІІІ доцільно залучати вчителів історії до пілотних проєктів з використання ІІІ-технологій з подальшим аналізом результатів на професійних форумах [1, с. 14].

Формування спеціалізованих професійних спільнот вчителів історії, орієнтованих на інтеграцію ІІІ-технологій, може стати ефективним механізмом обміну досвідом та взаємної підтримки. Такі спільноти можуть функціонувати як у форматі онлайн-платформ для обговорення актуальних

питань та спільної розробки навчальних матеріалів, так і у вигляді регулярних зустрічей, воркшопів та конференцій. Важливо забезпечити в межах таких спільнот менторську підтримку з боку досвідчених педагогів та технічних фахівців, що допоможе подолати психологічні бар'єри та сприятиме професійному зростанню вчителів [10, с. 87].

Вчителям історії, які прагнуть інтегрувати ІІТ-технології у свою практику, рекомендується постійно вдосконалювати цифрові навички через доступні освітні ресурси [2, с. 48]. Важливо активно використовувати доступний інструментарій ІІТ для створення інтерактивних уроків, враховуючи потенційні сфери застосування цих технологій та їх можливості для оптимізації освітнього процесу [2, с. 46].

Технології мають інтегруватися відповідно до цілей навчальної програми та потреб учнів, з фокусом на підвищення ефективності та доступності освіти та з урахуванням вікових обмежень [1, с. 12]. Критичне оцінювання інформації та формування цієї навички в учнів залишається ключовим завданням вчителя історії, особливо в контексті етичних питань використання ІІТ [2, с. 50]. Професійна співпраця з колегами та фахівцями з освітніх технологій сприяє обміну досвідом та колективному вирішенню проблем [1, с. 26].

Поетапний підхід до інтеграції ІІТ в педагогічну практику вчителя історії дозволяє уникнути перевантаження та забезпечити послідовне формування цифрових компетентностей. На початковому етапі доцільно зосередитися на використанні найбільш інтуїтивно зрозумілих інструментів, поступово розширюючи спектр застосовуваних технологій та ускладнюючи методичні прийоми. Важливо починати з тих аспектів педагогічної діяльності, де впровадження ІІТ може принести найбільш очевидні позитивні результати, що сприятиме зацікавленості цими технологіями та мотивуватиме до подальшого професійного розвитку [1, с. 16].

Формування цифрових компетентностей вчителів історії є необхідною умовою ефективного впровадження ІІТ-технологій в освітній процес. Інтеграція ІІТ розширює методичний інструментарій вчителя, створює можливості для персоналізації навчання та розвитку критичного мислення учнів. Проте реалізація цього потенціалу вимагає подолання технічних та психологічних бар'єрів.

Збалансоване використання ІІТ-технологій у викладанні історії передбачає врахування як їхніх можливостей, так і потенційних ризиків. Системна державна підтримка, безперервний професійний розвиток вчителів, забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів та формування сприятливого психологічного клімату є необхідними передумовами успішної цифрової трансформації історичної освіти.

Джерела та література:

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти (Проект) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/05/21/Instruktyvno.metodychni.rekomendatsiyi.shchodo.SHI.v.ZZSO-22.05.2024.pdf> (дата звернення: 01.03.2025).
2. Коломієць А., Кушнір О. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. *Modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training methodology theory experience problems*. 2024. № 70. С. 45–57. URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-45-57> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Мельник А. В. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі: потенціал та виклики. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали ІІІ*

Всеукраїнської науково-практичної конференції (7 квітня 2023 р.). URL: <https://shorturl.at/GyD8x> (дата звернення: 01.03.2025).

4. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

5. Bih Ni L. AI-Enhanced Digital Learning: Revolutionizing Middle East History Education. *Universal Library of Languages and Literatures*. 2024. Vol. 01, no. 01. P. 40–44. URL: <https://doi.org/10.70315/uloap-ullli.2024.0101006> (date of access: 19.03.2025).

6. Dem'ianenko V. Use of high tech educational platforms with elements of artificial intelligence for formation of information-research competence. *Theory and practice of social systems management*. 2020. No. 4. P. 121–130. URL: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2020.4.10> (date of access: 19.03.2025).

7. European Framework for Digitally Competent Educational Organisations – DigCompOrg. EU Science Hub. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/european-framework-digitally-competent-educational-organisations-digcomporg_en (дата звернення: 01.03.2025).

8. Mikeladze T., Meijer P. C., Verhoeff R. P. A comprehensive exploration of artificial intelligence competence frameworks for educators: A critical review. *European Journal of Education*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1111/ejed.12663> (date of access: 19.03.2025).

9. Rozlutska H. M., Haiovych Y. F., Nazarov V. S. Artificial intelligence as innovative didactic tool. *Innovate pedagogy*. 2023. Vol. 2, no. 63. P. 203–206. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.41> (дата звернення: 01.03.2025).

10. What should be the digital competence of teachers in the field of artificial intelligence? / N. Morze et al. *Open educational e-environment of modern university*. 2024. No. 16. P. 76–91. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.166> (дата звернення: 01.03.2025).

Катерина Кришук

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті досліджено педагогічні ідеї Софії Русової, їх вплив на розвиток сучасної освіти. Установлено значущість її поглядів для формування української національної школи.

Ключові слова: С. Русова, педагогічна спадщина, національна школа, освітні ідеї, реформування освіти.

Сучасний етап розвитку української освіти характеризується пошуком ефективних моделей виховання, які забезпечують гармонійний розвиток особистості та збереження національно-культурних цінностей. У цьому контексті педагогічна спадщина Софії Русової набуває особливої актуальності. Її ідеї про необхідність національного виховання, формування громадянської свідомості та використання культури у виховному процесі залишаються важливими для розв'язання нагальних освітніх завдань. На сучасному етапі науковці й педагоги ретельно вивчають педагогічні ідеї Софії Русової та конструктивно їх використовують.

В Україні творчість й педагогічний доробок Софії Русової стають предметом численних до-

сліджень. Наукові підходи до вивчення педагогічної спадщини Софії Русової та її впливу на сучасну освітню практику знайшли своє відображення у працях таких дослідників, як О. Аніщенко [1], М. Гордійчук [2], О. Джус, Н. Дічек, І. Зайченко, Н. Ек [3] та інших. Серед фахівців, які присвятили свої роботи аналізу її педагогічної спадщини, можна виділити І. Євдокименка («Публіцистична і педагогічна майстерність Софії Русової» [4]), Н. Корж («Центр педагогічної спадщини Софії Русової» [5]) та інших. Попри значний інтерес до педагогічної спадщини Софії Русової, існує потреба у подальшому вивченні її ідей у контексті сучасних освітніх викликів, зокрема у сферах інклюзивної освіти, міжкультурного виховання та впровадження інноваційних методів навчання.

Метою статті є дослідження педагогічної спадщини Софії Русової та визначення можливостей її використання для розвитку сучасної національної школи.

Серед видатних діячів української педагогіки, які зробили вагомий внесок у становлення національної освіти та виховання, особлива роль належить Софії Русовій. У 1917 році, за ініціативою комісара освіти І. Стешенка, вона очолила департаменти дошкільного виховання та позашкільної роботи в уряді Української Народної Республіки.

Софія Русова була переконана, що кожен учень повинен усвідомлювати себе громадянином своєї держави, поважати її мову, культуру й історичну спадщину. Вона акцентувала увагу на необхідності формування у молоді української національної ідентичності та патріотизму, вважаючи це основою гармонійного розвитку особистості. Її педагогічні погляди формувалися під впливом подій національно-визвольного руху в Україні, що значною мірою визначило її переконання. Русова підкреслювала, що виховання має базуватися на рідній мові, національній культурі та любові до Батьківщини, які є фундаментом формування свідомого, відповідального й освіченого громадянина [2, с. 215].

Софія Русова опублікувала одну з перших своїх історичних праць – збірку оповідань про м. Київ, а також невеликий альбом «Оповідання для малих дітей». Останній містив вісім рукописних оповідок, через які авторка прагнула пробудити у дітей цікавість до світу, розвинути їхню уяву, мислення та розширити їхній світогляд.

Серед перших наукових праць Софії Русової варто відзначити статтю французькою мовою, присвячену творчості Тараса Шевченка. У своїх дослідженнях цього періоду вона приділяла увагу життю й творчості видатних українських культурних діячів, таких як Г. Квітка-Основ'яненко, Г. Сковорода, М. Гоголь, М. Драгоманов, Т. Шевченко, Н. Кобринська, Марко Вовчок, Марія Заньковецька. Також Софія Русова аналізувала здобутки видатних митців інших країн, демонструючи широкий спектр своїх інтересів і прагнення інтегрувати українську культуру в загальноєвропейський контекст [3, с. 153].

Звертаємо увагу на те, що Софія Русова активно практикувала викладацьку діяльність у сфері освіти дорослих. Вона працювала на Вищих жіночих курсах А. В. Жекуліної в Києві, Бестужевських курсах у Санкт-Петербурзі, викладала педагогіку в Кам'янець-Подільському університеті, музику в Київському кадетському корпусі, французьку мову в Київській комерційній школі та Комерційному інституті, а також читала курс дошкільного виховання в Київському Фребелівському педагогічному інституті. Як зазначив О. Джус (2016 р.), в еміграції Русова брала участь у створенні та викладанні в більшості українських вищих навчальних закладів Чехословаччини.

У своїй науково-педагогічній діяльності Софія Русова приділяла значну увагу дослідженням, спрямованим на вивчення прогресивних зарубіжних практик освіти дорослих і позашкільного на-

вчання. Її інтерес викликав аналіз зарубіжного досвіду, зокрема, організації навчання дорослих у Данії. У своїх працях вона висвітлювала функціонування вищих селянських шкіл (ВСШ), що пропонували освіту дорослим, які завершили початкову школу і прагнули отримати додаткові знання для практичного застосування у повсякденному житті. Такі заклади, за її аналізом, мали адаптивний характер: вони працювали не протягом усього академічного року, а відповідали потребам учнів – для жінок заняття проводилися влітку упродовж трьох місяців, для чоловіків – взимку протягом п'яти місяців. У цих школах не було обов'язкових іспитів і жорстких навчальних планів, що підкреслювало їхню гнучкість й практичну спрямованість [1, с. 120].

Одним із ключових елементів педагогічної системи Софії Русової було створення сприятливого середовища для розвитку дитини. Вона вважала, що виховання має враховувати індивідуальні особливості кожного учня, а освітній процес повинен орієнтуватися на розвиток творчого потенціалу та самостійності. Русова підкреслювала важливість педагогіки свободи, наголошуючи, що дитина має право на власний вибір і самовираження, яке сприятиме формуванню її як гармонійної особистості.

Особливу увагу Софія Русова приділяла дошкільному вихованню, вважаючи цей етап базовим для розвитку особистості. Вона активно виступала за впровадження методів Фрідріха Фребеля, адаптуючи їх до українських реалій, і наголошувала на необхідності національного змісту у вихованні наймолодших. Софія Русова вважала, що розвиток емоційної сфери дітей, їхньої уяви та почуття прекрасного є не менш важливим, ніж інтелектуальне навчання. У її працях підкреслюється роль гри, творчості та естетичного виховання як засобів формування гармонійної особистості. Одна із праць, яку дослідниця присвятила дошкільному вихованню, – «Теорія і практика дошкільного виховання».

Досвідчена журналістка і видавець Софія Русова у даній роботі обирає лише найбільш значущі та відомі постаті в педагогіці. Вона ретельно komponує приклади, проводить зрозумілі паралелі та використовує асоціативний ряд, який є загальноприйнятим для такої літератури. «Молодий організм сильно відрізняється від дорослого. У нього є специфічні анатомічні та фізіологічні характеристики, а головною особливістю є те, що всі органи та частини тіла перебувають у процесі росту й розвитку». Після цього, підготувавши читача до подальшого сприйняття, Софія Русова, у кращих традиціях дидактики, представляє розділ під назвою «Теорія виховання». Щоб посилити теоретичну частину, авторка використовує публіцистичні прийоми, а метафори та порівняння іноді носять навіть парадоксальний характер, що може шокувати сучасного читача, хоча для прихильників її педагогічних ідей вони були цілком зрозумілими. Наприклад: «Коли щеня на 50-й день життя стає схожим на дорослу собаку і здатне забезпечити своє існування, дитині потрібно кілька років, щоб стати схожою на дорослу людину і мати змогу забезпечити своє фізичне існування» [4, с. 25].

Русова також мала чіткі погляди на роль учителя в освітньому процесі. Вона вважала, що вчитель не лише навчає, але й виховує, будучи моральним прикладом для дітей. Її ідеї щодо педагогічної підготовки вчителів полягали в необхідності поєднання професійних знань із високими духовними ідеалами. Софія Русова наголошувала, що педагог має бути носієм національних і культурних цінностей, здатним передати їх наступним поколінням.

У своїх численних працях Софія Русова аналізувала освітні системи різних країн, зокрема Німеччини, Франції, Великої Британії, США та Данії. Вона вивчала передовий досвід організації шкіл для дорослих, дошкільних закладів, а також методику викладання гуманітарних дисциплін. Особливий інтерес викликали її дослідження щодо вищих селянських шкіл у Данії, які вона вважала взі-

рцем демократичної освіти для дорослих. Софія Русова підкреслювала, що такі школи, орієнтовані на потреби учнів, сприяють формуванню самодостатніх особистостей, здатних вирішувати практичні завдання та брати активну участь у житті суспільства.

Важливою складовою її педагогічної спадщини є акцент на гендерній рівності в освіті. Русова виступала за рівні права жінок і чоловіків на здобуття освіти, вважаючи це ключовим фактором прогресу суспільства. Вона підкреслювала, що освіта для дівчат повинна не лише розвивати їхні інтелектуальні здібності, а й готувати до активної участі у громадському житті.

Педагогічні ідеї Софії Русової зберігають свою актуальність у контексті реформування сучасної української освіти. Її бачення гармонійного поєднання національних традицій і загальнолюдських цінностей відповідає викликам сьогодення, коли значимим стає збереження культурної ідентичності в умовах глобалізації. Її роботи надихають освітян на створення середовища, в якому кожен учень може реалізувати власний потенціал і стати свідомим громадянином своєї країни [5, с. 3].

Отже, педагогічна спадщина Софії Русової є безцінним джерелом знань і натхнення для сучасних педагогів. Її ідеї, які випередили свій час, продовжують формувати підвалини української педагогіки, сприяючи розвитку гармонійної, національно свідомої та творчої особистості. Завдяки своїй діяльності Софія Русова стала символом боротьби за національну освіту, культурний розвиток і гуманістичні ідеали, які залишаються актуальними й у XXI столітті.

Джерела та література:

1. Аніщенко О. Творча спадщина Софії Русової: андрагогічний аспект. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2020. Т. 17. № 1. С. 116–122.
2. Гордійчук М., Каньоса Н., Бабюк Т. Реалізація педагогічних ідей Софії Русової у контексті сучасного національного виховання дошкільників. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 12 (46). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12\(46\)-212-224](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12(46)-212-224) (дата звернення: 16.01.2025).
3. Ек Н. Музично-виховні аспекти педагогічної спадщини Софії Русової. *Молодь і ринок*. 2020. № 2/181. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.211943> (дата звернення: 16.01.2025).
4. Євдокименко І. Публіцистична і педагогічна майстерність Софії Русової. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 8 (217). С. 24–27.
5. Корж Н. М. Центр педагогічної спадщини Софії Русової. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 7 (263). С. 2–4.

Ярослав Мариняко

ВІДЕОІГРИ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ ТА ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ

У статті розглядається закордонний досвід використання відеоігор у навчальному процесі. Аналізуються аргументи на користь їх застосування, зокрема, для розвитку когнітивних навичок, підвищення мотивації учнів. Особлива увага приділяється досвіду Польщі, де відеоігри офіційно інтегровано в навчальну програму. Розглядаються приклади використання конкретних відеоігор у навчальних цілях і методичні матеріали, розроблені для їх застосування.

Ключові слова: освіта, навчання, відеоігри, інформаційні технології в освіті.

У сучасному світі, де цифрові технології стрімко проникають у всі сфери життя, питання ефективного використання відеоігор у навчальному процесі набуває особливої актуальності. Відеоігри, які раніше вважалися лише розвагою, сьогодні розглядаються як потужний інструмент для розвитку когнітивних навичок, підвищення мотивації учнів та засвоєння складних навчальних матеріалів. Дослідження у цій галузі активно проводяться в різних країнах світу, що свідчить про зростаючий інтерес до цієї теми. Проте, незважаючи на численні переваги, масове використання відеоігор у навчанні все ще стикається з певними труднощами, зокрема, з недостатньою розробкою методичних матеріалів та інтеграцією ігор у навчальні програми.

Метою цієї статті є аналіз закордонного досвіду використання відеоігор у навчальному процесі, зокрема, досвіду Польщі, яка стала однією з перших країн, що офіційно інтегрувала відеоігри в навчальну програму.

Ідея використання відеоігор у навчальних цілях з'явилася ще наприкінці 1980-х років. У США розроблялися ігри-тренажери для навчання дітей рахунку, читанню та письму, а також ігри-симулятори для уроків географії, історії, літератури, мов і природничих наук. Однією з найвідоміших є гра «The Oregon Trail» для платформи Apple II. У цій грі учень бере на себе роль сім'ї поселенців, які вирушають освоювати західні території США. Під час подорожі вони стикаються з численними перешкодами, такими як дикі тварини та бандити. Гравець також повинен піклуватися про запаси та здоров'я поселенців. Гра була розроблена з метою поінформувати учнів про небезпеки, з якими стикалися перші поселенці під час освоєння західних територій США [8]. Вона включала в себе елементи планування, управління ресурсами та прийняття рішень, що в цілому робило її ефективним інструментом для навчання історії та географії.

На Заході ситуація з впровадженням відеоігор дещо краща, ніж в Україні, але про масове використання говорити не доводиться. Тому науковці проводять дослідження щодо користі використання відеоігор у навчальному процесі. Наприклад, швейцарський дослідник у галузі навчання за допомогою ігор Андре Томас [4] наводить аргументи на користь використання відеоігор у шкільній освіті, зокрема, щодо розвитку когнітивних навичок та підвищення мотивації учнів.

Так, він звертає увагу, що відеоігри можуть допомогти учням у вивченні наук STEM. У 2020 р. Рада консультантів з питань науки і технологій при президенті США дійшла висновку, що в країні не вистачає спеціалістів у галузі STEM. Однією з причин, чому студенти відмовляються від програм з науки, техніки, інженерії та математики, є складність вступних курсів, таких, як обчислення. Дослідження показали, що діти рахують краще, якщо використовувати навчальну гру, наприклад таку, як «Variant: Limits» [5].

А. Томас також підкреслює, що ігри роблять засвоєння складних знань цікавим. Наприклад, учні середніх класів, граючи у медіафраншизу «Pokémon», легко засвоюють складну систему правил, що базується на комбінаціях 17 різних типів атак. Наразі існує понад 700 видів покемонів, кожен з яких має один або два типи атак. Гравці, не вивчаючи таблиці з характеристиками, поступово формують глибокі знання, розвиваючи пам'ять, просторове мислення та стратегічне планування [5].

Дослідник стверджує, що ігри забезпечують навчання на основі практичного досвіду. У стратегічних іграх, таких як «Civilization», гравці можуть керувати державою, а в «ARTE: Mecenas» – стати членами родини Медічі, покровителями мистецтва та банкірами. Учні отримують навички та знання через експериментальне навчання, яке складно відтворити у звичайному класі [5].

Також важливо, що діти залишаються залученими до навчання. Коли учні цікавляться темою, вона їм не байдужа та актуальна. Це забезпечує набагато кращий досвід навчання. Під час уроку вчителі можуть взаємодіяти з учнями, але коли справа доходить до домашнього завдання, педагогам доводиться покладатися на інші способи мотивації учнів. Один із способів – ігри. Навчальні ігри можуть бути розроблені для покращення мотивації та залученості, надаючи учням більше часу на виконання завдання [5].

Варто відзначити досвід Польщі, де відеоігри офіційно інтегровано в навчальну програму. Міністерство освіти Республіки Польща активно підтримує впровадження відеоігор, особливо у вивчення базових дисциплін. Впровадженню відеоігор сприяла модернізація освіти, зокрема комп'ютеризація та забезпечення навчальних закладів високошвидкісним Інтернетом. Так, з 30 червня 2022 р., в рамках ініціативи «Ігри в освіті» до навчальної програми загальної освіти Польщі було включено дві відеоігри: «This War of Mine» – гра, що входить до програми позакласного читання, та розповідає про важкі часи війни, та «Gra Szyfrów» – гра, що використовується для вивчення історії та розвитку криптографічних навичок [1; 6].

Загалом, ідея ввести відеоігри до шкільної програми Польщі не нова. Ще в 2020 р. прем'єр-міністр Матеуш Моравецький підкреслював, що індустрія комп'ютерних ігор зростає у всьому світі, і тому ігри – це польське вікно у світ. На його думку, відеоігри є частиною сфери культури, як і кіно понад сто років тому: «Сьогодні я розумію, що й комп'ютерні ігри можуть бути ліпшими, а можуть бути слабшими. Але вони щораз глибше входять до канону польської культури і це слід використати. Тому ми сьогодні думаємо над тим, аби зміст цих ігор входив до обов'язкового списку шкільного читання, аби молодь могла використовувати ігри для уявлення різних ситуацій не гірше, ніж читаючи книжки» [2].

Варто відзначити, що включення відеоігор до списку для читання жодним чином не має на меті замінити літературу чи відштовхнути учнів від читання. Йдеться більше про те, щоб інформація, адресована учням, краще ними засвоювалася. Відеоігри – це постійна частина реальності підлітків. З їх допомогою також можна розширити світогляд. Гра порушує важливі теми гуманізму та емпатії, що є дуже важливим в наш час. У випадку з «This War of Mine» гравець бере на себе роль цивільного під час війни. Його завдання не тільки виживати в надзвичайно ворожих умовах, а й співпрацювати з іншими персонажами. Гравець також стикається з важким вибором і повинен мати справу з моральними дилемами. Відеогра «This War of Mine» призначена для використання в Польщі на заняттях з польської мови, етики або правознавства [7].

«Gra Szyfrów» – друга відеогра, яка рекомендована до впровадження в навчальний процес в Польщі. Це освітній проєкт, підготовлений у вигляді короткої гри, що складається з трьох місій. Події гри розгортаються в 1920 р., в часи польсько-більшовицької війни. Учнім потрібно грати за польських розвідників. Зокрема, знадобиться зламати шифри більшовиків, захистити лінії радіозв'язку та нейтралізувати бронепоезд. Грати можна польською або англійською мовами. Одна з ключових локацій Gra Szyfrów – це український Коростень. Там гравці мають відрізати радянські війська від військового логістичного центру. Гра ґрунтується на архівних матеріалах та видана Інститутом національної пам'яті у квітні 2022 р. [3, 6].

У співпраці викладачів з розробниками гри «This War of Mine» були створені методичні матеріали: інформаційна брошура, план уроку на основі гри та інструкції про те, як почати «This War of Mine» з коротким ігровим сценарієм. Інформаційна брошура – це навчальний посібник, який

складається з розділів: як працювати з відеогрою на занятті, сценарій занять з польської мови, етики і правознавства. Сценарій заняття є методичною розробкою з наявністю обов'язкових структурних елементів, які засновані на відеогрі «This War of Mine»:

- опис військового досвіду з цивільної точки зору;
- порівняльний аналіз світу, представленого в грі та художньому тексті;
- обговорення змін людських цінностей в екстремальній ситуації;
- розуміння поведінки людей в екстремальних ситуаціях.

Інструкція містить презентацію на основі скріншотів, в якій вказані покрокові пояснення по налаштуванню гри [1; 6].

В рамках розвитку польської програми «Ігри в освіті» для широкого введення відеоігор в освітній процес всі розробники, що бажають зробити свої ігри доступними для освітніх цілей безкоштовно, можуть представити опис на офіційному сайті «Serwis Rzeczypospolitej Polskiej». Після успішної перевірки ігри можуть бути включені в основну навчальну програму загальної освіти як рекомендовані навчальні матеріали для відповідних предметів та рівнів освіти [1].

Польща стала однією з перших країн, яка офіційно інтегрувала відеоігри в навчальну програму. Хоча використання ігор у навчанні розпочалося в США ще у 80-х роках XX століття, це були локальні ініціативи вчителів, а не державна політика. Цей крок відображає прогресивний підхід Польщі до освіти, що враховує сучасні технології та інтереси учнів.

Польща усвідомлює, що подібно до того, як художня література та кінематограф стали частиною світових навчальних програм, відеоігри мають потенціал для інтеграції в освіту. Тому в країні не лише включили ігри до рекомендованих навчальних засобів, але й у співпраці з розробниками запропонували методичні матеріали та інструкції з їх використання. Наразі навчальна програма включає ігри: «This War of Mine» та «Gra Szyfrów», але Міністерство освіти Польщі планує розширити цей перелік. Розробники, які бажають запропонувати свої ігри для включення в освітню програму, можуть подати заявку на відповідному урядовому сайті.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що використання відеоігор у навчальному процесі є перспективним напрямом розвитку освіти. Закордонний досвід, зокрема, досвід Польщі, демонструє, що інтеграція таких ігор у навчальні програми може сприяти підвищенню мотивації учнів, розвитку їхніх когнітивних навичок та ефективному засвоєнню навчального матеріалу. Важливим аспектом успішного впровадження відеоігор є розробка якісних методичних матеріалів та інтеграція ігор у навчальні програми. Подальші дослідження у цій галузі можуть сприяти розробці ефективних методик використання відеоігор у навчанні та їх широкому впровадженню у світову освітню практику.

Джерела та література:

1. Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації. *Матеріали II Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів*. Одеса, 29–30 вересня 2022 р. Видавництво ОНТУ, 2022. С. 38–40.

2. Польська комп'ютерна гра увійде до необов'язкового списку літератури у школі. *Освіта нова*. 2020. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3992-polska-kompiuterna-hra-uvide-do-neoboviazkovoho-spysku-literatury-u-shkoli> (дата звернення: 04.12.2024).

3. У Польщі додали ще одну гру до освітньої програми. *Gamedev*. 2022. URL: <https://gamedev.dou.ua/news/gra-szyfrow-on-national-curriculum-in-poland/> (дата звернення: 04.12.2024).

4. Andre Thomas in Google Scholar. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=114HrFcAAAAJ&hl=en>.

5. Andre T. 5 Reasons Video Games Should Be More Widely Used In School. Today TAMU. 2021. URL: <https://today.tamu.edu/2021/09/06/5-reasons-video-games-should-be-more-widely-used-in-school/> (дата звернення: 04.12.2024).

6. Gry w edukacji. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.gov.pl/web/grywedukacji/this-war-of-mine> (дата звернення: 04.12.2024).

7. Gry zamiast książek? Strefa Edukacji. 2023. URL: <https://strefaedukacji.pl/gry-zamiast-ksiazek-w-kanonie-lektur-szkolnych-znalazly-sie-dwie-beda-kolejne-bo-to-element-wspolczesnej-kultury/ar/c5-17292783> (дата звернення: 04.12.2024).

8. Zabawy przyjemne i pożyteczne, czyli gry komputerowe w edukacji. Iviter. 2021. URL: <https://iviter.pl/technologie-i-spoleczenstwo/zabawy-przyjemne-i-pozyteczne-czyli-gry-komputerowe-w-edukacji> (дата звернення: 04.12.2024).

Світлана Усік

ФЛЕЙМІНГ ЯК ВИД КІБЕРБУЛІНГУ: ОСОБЛИВОСТІ Й ПРОФІЛАКТИКА

Стаття присвячена проблемі флеймінгу як виду кібербулінгу в освітньому середовищі. Проаналізовано причини виникнення флеймінгу, характерні риси цього явища та його вплив на психоемоційний і фізичний стан дитини. Розкрито особливості профілактики та надано поради для попередження та протидії флеймінгу.

Ключові слова: кібербулінг, профілактика, флеймінг.

У зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій змінюється й наш світ, а разом з ним змінюються й умови, в яких зростають, навчаються та розвиваються наші діти. Технології дають нам не лише додаткові можливості, але й створюють нові загрози. Однією з таких загроз є зіткнення дитини з агресивними нападами, які називаються кібербулінгом. Кібербулінг – це форма агресії, що передбачає зовнішні жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину за допомогою використання таких інформаційно-комунікативних засобів як мобільні телефони, електронна пошта, соціальні мережі тощо. Проблема дослідження кібербулінгу є актуальною вже тривалий час, тому в теорії було виокремлено кілька його видів і одним з найпопулярніших з них є флеймінг [6, с. 2; 7, с. 5].

Флеймінг, або перепалки (від англ. *flaming* – пекучий, гарячий, полум'яний) – це обмін короткими гнівними й запальними репліками між двома чи більше учасниками із застосуванням комунікаційних технологій [3, с. 16].

Проблема флеймінгу предметом вивчення науковців стала відносно недавно. Зокрема цю проблему досліджували у своїх публікаціях такі вітчизняні вчені, як М. Грінченко, А. Запорожець, О. Лапа, І. Лубенець, Т. Миронюк, О. Момот, Л. Найдьонова, Н. Пантелєєва та ін. Серед зарубіжних дослідників упродовж останнього десятиліття дана проблема вивчається досить інтенсивно, про що свідчать праці П. Агатстон, Б. Белсі, Н. Вілларда, Р. Ковальські, С. Лімбер, Д. Ольвеуса, Д. Патчіна, П. Сміта, в яких з різних позицій розглядаються суть цього виду кібербулінгу, його чинники та напрями корекційної роботи [2, с. 1].

Метою нашої статті є висвітлення проблеми флеймінгу як виду кібербулінгу, визначення його особливостей та надання рекомендацій щодо запобігання та протидії йому.

Частіше за все цей вид кібербулінгу має місце в «публічних» місцях Інтернету: чатах, форумах, дискусійних групах тощо. На відміну від звичайної суперечки, флеймінг спрямований не на конструктивне вирішення проблеми, а на емоційне приниження опонента. Починається все з того, що дитина в запалі обмінюється з іншими дітьми або ж однією дитиною гнівними повідомленнями чи постами. Як правило, це коротке повідомлення, за яким потім може розгорнутися ціла війна, яка має в Інтернеті назву «холівор» (англ. – «священна війна»). Таку назву цей термін має тому, що ці гнівні й образливі повідомлення можуть зачіпати емоції іншої дитини [3, с. 16; 5, с. 8].

Найвідомішим і трагічним прикладом флеймінгу є ситуація з 13-річним американським школярем Раяном Патріком Галіганом, який вкоротив собі віку через постійні його цькування однолітками в школі, включно із застосуванням інформаційних технологій, за допомогою яких діти поширювали чутки про те, що хлопчик нетрадиційної орієнтації. Уже після смерті Раяна батько хлопця знайшов у його комп'ютері листування з дівчиною, яка зустрічалася з ним, а згодом, прочитавши про нього в Інтернеті, розірвала з ним стосунки і виклала в загальний доступ усі їхні листування. Напередодні скоєння суїциду Раян писав друзям: «Завтра я це зроблю, прочитаєте в газеті», на що у відповідь діти сказали, що «це буде цікаво» [6, с. 2].

Флеймінг як вид кібербулінгу має свої ключові характеристики, серед яких: емоційність, наприклад, використання образливих слів; негативні емоції та символи для посилення негативного впливу; публічність, бо флеймінг часто відбувається на відкритих платформах, що робить його доступним для широкого кола користувачів; швидкість, через яку обмін повідомленнями відбувається швидко, що ускладнює контроль над ескалацією конфлікту; анонімність, тобто можливість приховати свою особистість за ніком або аватаром, що знімає соціальні обмеження і сприяє агресивнішій поведінці [4; 9, с. 3].

Розглянувши ключові характеристики флеймінгу, важливо визначити чинники, які спричинюють його виникнення. Аналіз досліджень і публікацій з обраної теми свідчить, що причин появи цього виду кібербулінгу може бути декілька, однією з яких є пошук дітьми уваги до себе. Деякі діти використовують флеймінг, щоб привернути до себе увагу, особливо якщо вони почувають себе самотніми або непочутими. Ще однією причиною може бути бажання домінувати в тому середовищі, в якому вони перебувають. Дитина в силу свого віку може вдаватися до флеймінгу, щоб продемонструвати свою силу та владу над іншими. Також серед причин може бути нетерпимість до інших поглядів. Флеймінг може бути реакцією на погляди, які суперечать власним думкам або ж уявленням дитини щодо конкретної теми. Останньою найпоширенішою причиною флеймінгу дослідники вказують емоційну нестабільність, тобто якщо дитина має низьку самооцінку чи емоційні проблеми, вона може виливати свою агресію на інших в Інтернеті [6, с. 4; 9, с. 3].

Отже, флеймінг в дитячому середовищі – це надзвичайно складне й болюче явище, яке має глибокі корені в психології як самої дитини, так і її оточення. Це не просто словесна агресія, а форма насильства, яка може завдати непоправної шкоди психічному здоров'ю дитини. Наслідки такого спілкування можуть бути різноманітними й тривалими, впливаючи на всі сфери життя дитини. Наведемо приклади можливих наслідків флеймінгу: низька самооцінка (постійна критика й зневажливе ставлення підривають віру дитини у власні сили й здібності, внаслідок чого вона починає вважати себе неповноцінною, негідною любові й уваги); тривога й депресія (флеймінг викликає у дитини почуття страху, тривоги і безпорадності, що може призвести до розвитку тривожних розладів і депресії); проблеми з поведінкою (у відповідь на флеймінг дитина може демонструвати різні форми

девіантної поведінки – агресію, замкнутість, гіперактивність); труднощі в спілкуванні (дитина, яка постійно чує негативні відгуки, може боятися висловлювати свою думку й заводити друзів, відчувати себе ізольованою й самотньою); фізичні проблеми (хронічний стрес, викликаний флеймінгом, може призвести до різних фізичних проблем, таких як головні болі, проблеми зі шлунком, порушення сну). Важливо розуміти, що наслідки флеймінгу можуть проявлятися не відразу, а з плином часу. Деякі з них можуть бути прихованими й виявитися потім в дорослому віці [1, с. 3; 9, с. 4].

Загалом кібербулінг може мати наслідки не лише для окремої дитини, але й для освітнього середовища в цілому. Флеймінг, як форма кібербулінгу, також створює серйозну загрозу для здорового освітнього середовища. Його вплив поширюється далеко за межі конкретної жертви, впливаючи на всю шкільну спільноту. Серед найпоширеніших наслідків флеймінгу в освітньому середовищі можна назвати: погіршення академічної успішності, адже жертви флеймінгу часто відчувають тривогу, депресію та низьку самооцінку, що негативно впливає на їхню концентрацію та здатність до навчання; соціальна ізоляція: бажання уникнути подальших образ може призвести до того, що жертва флеймінгу віддаляється від однолітків і уникає участі в шкільних заходах; порушення психологічного здоров'я, бо тривалий флеймінг може призвести до розвитку серйозних психологічних проблем, таких як посттравматичний стресовий розлад, депресія та суїцидальні думки; негативний клімат у класі (оприлюднення випадків флеймінгу може створити в класі атмосферу страху, недовіри та агресії, що ускладнює процес навчання й може призвести до конфліктів між учнями) [1, с. 3; 10, с. 3-6].

Як бачимо, флеймінг може мати серйозні наслідки, як для жертви, так і для освітнього середовища в цілому. Комплексом заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню цього явища, є профілактика флеймінгу. Вона здійснюється за такими напрямками, як створення в сім'ї атмосфери розуміння та взаємоповаги, де дитина зможе висловлювати власну думку не боячись осуду; навчання дітей розпізнавати та керувати своїми емоціями, розвивати емпатію та вміння вирішувати конфлікти мирним шляхом; розвиток критичного мислення, щоб діти могли аналізувати інформацію, що надходить з Інтернету, та не піддаватися маніпуляціям; формування навичок ефективного спілкування, що дозволить підліткам вибудовувати позитивні відносини з однолітками та дорослими [3, с. 30-32].

Щоб запобігти флеймінгу в освітньому середовищі у школах мають регулярно проводитися профілактичні заходи, спрямовані на підвищення обізнаності учнів стосовно кібербулінгу та його наслідків. Окрім цього, важливо створити в школі атмосферу, де кожен учень перебував би в безпеці та відчував повагу. Також школи повинні донести до учнів чіткі правила поведінки в Інтернеті й прагнути забезпечити їх дотримання. Важливою є тісна співпраця батьків зі школою, щоб разом боротися з кібербулінгом. Важливо розуміти, що профілактика кібербулінгу – це тривалий і комплексний процес, який вимагає залучення всіх зацікавлених сторін [3, с. 29; 10, с. 8].

Таким чином, створення сприятливої атмосфери в сім'ї та соціальному середовищі є дієвим чинником у протидії флеймінгу як різновиду кібербулінгу. Найголовнішими інститутами запобігання флеймінгу є школа та сім'я дитини, адже саме за їхнього впливу закладаються основи її особистості, цінностей і уявлень про світ. Сім'я є першим і найважливішим соціумом, в якому дитина формує свої погляди, цінності та навички спілкування. Саме в сімейному колі закладаються основи поведінки, які дитина перенесе у подальше життя і, зокрема, в онлайн-простір. Якщо в родині панує атмосфера поваги, толерантності та взаєморозуміння, дитина переймає ці цінності й переміщує їх у віртуальний простір. Тому роль сім'ї в запобіганні флеймінгу є надзвичайно важливою.

Іншим важливим соціумом, в якому формується дитина як особистість є школа. У школі важливими напрямками профілактики флеймінгу є дії шкільного психолога, класного керівника, дирекції

та інших вчителів школи. Їхня робота повинна бути спрямована на створення здорового колективу, пануванню в ньому доброзичливої атмосфери та подолання негативних явищ, які можуть виникати у шкільному середовищі. Ці спеціалісти мають добре знатися на ознаках впливу явища флеймінгу та кібербулінгу в цілому, а також на його наслідках, щоб мати змогу вчасно попередити батьків і вплинути на дитину, допомогти розібратися в ситуації та запобігти негативним наслідкам, що можуть загостритися у випадку неуважності.

Джерела та література:

1. Бедан В. Б. Проблема кібербулінгу у молодіжному середовищі: теоретичний аналіз. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 1. С. 42–47. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/163/145> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Гіденко Є. С. Кібербулінг: насильство в соціальній мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. № 50. 2021. С. 26–29. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc50/8.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).
3. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Київ, 2014. 110 с.
4. Кібербулінг – що це та як це зупинити? *ЮНІСЕФ Україна*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbulling> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Кібербулінг і захист від інтернет небезпек. Конспект лекцій. URL: <https://courses.prometheus.org.ua>.
6. Кулик К. Д., Дейкун І. В. Проблеми та наслідки поширення кібербулінгу в суспільстві. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 63–68.
7. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України: аналітичний огляд. 2020. 98 с.
8. Leung, A. N. M., Chan, K. K. S., Ng, C. S. M., & Lee, J. C. K. (Eds.). *Cyberbullying and Values Education. Implications for Family and School Education*. 2024.
9. Mioara Boca-Zamfir. Psychological effects of cyberbullying in adolescence. *Theoretical analysis. Romanian Journal of Experimental and Applied Psychology (RJEAP)*. 2016. URL: <https://surl.li/vaiqua> (дата звернення: 10.03.2025).
10. Robinson Paulmony, Vasanthakumari S, Balbir Singh, Hashem Ali Almashaqbeh, Tribhuwan Kumar, & P. Ramesh. The Impact of Bullying on Academic Performance of Students in The Case of Parent Communication. 2022. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*. URL: [file:///C:/Users/itcom/Downloads/The_Impact_of_Bullying_on_Academic_Perfo%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/itcom/Downloads/The_Impact_of_Bullying_on_Academic_Perfo%20(2).pdf) (дата звернення: 10.03.2025).

Юлія Федорова

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглядається питання формування патріотичного виховання студентів як важливого чинника розвитку національної свідомості та громадянської відповідальності молоді. Визначено особливу роль європейських цінностей у процесі виховання сучасного патріота, формування у студентів стійкої національної ідентичності, громадянської відповідальності та готовності до активної участі у відбудові України. Означено сучасні проблеми патріотичного виховання молоді в умовах глобалізації та сучасних викликів.

Ключові слова: патріотичне виховання, національна свідомість, громадянська відповідальність, євроінтеграція, європейські цінності.

Сучасні процеси європейської інтеграції України зумовлюють необхідність переосмислення системи патріотичного виховання студентської молоді. В умовах глобалізації та поступового входження України до європейського освітнього простору важливо забезпечити баланс між інтеграцією у світову спільноту і збереженням національної ідентичності. Формування патріотичної вихованості студентів стає не лише педагогічним, а й соціокультурним завданням, оскільки від рівня національної свідомості молоді залежить майбутнє країни, її демократичний розвиток та міжнародний імідж.

Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах повномасштабної війни в Україні, коли питання національної єдності, громадянської відповідальності та свідомого патріотизму стають ключовими для збереження державності. Воєнний стан висуває нові вимоги до освітнього процесу, зокрема щодо адаптації підходів до патріотичного виховання студентів, формування стійкості до інформаційних загроз, виховання готовності до активної громадянської позиції та участі у відбудові країни. Важливим викликом є пошук ефективних педагогічних стратегій, які сприятимуть формуванню у студентів цінностей громадянської відповідальності, поваги до національної історії та культури, а також усвідомлення власної ролі у захисті та розвитку держави. Водночас, інтеграція України до європейського освітнього простору потребує гармонізації національного патріотичного виховання заснованого на загальноєвропейських цінностях, таких як демократія, толерантність і дотримання прав людини.

Проблема патріотичного виховання молоді залишається актуальною в наукових дослідженнях педагогів, соціологів, психологів і філософів. У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції важливими є питання гармонійного поєднання національної свідомості з загальноєвропейськими цінностями.

Дослідження вітчизняних науковців В. Сухомлинського, А. Загородної [1], В. Кульчицького [2], М. Пірен [4] та інших свідчать про необхідність розвитку патріотичних почуттів через освітню систему, громадську діяльність та культурні традиції. Зокрема, підкреслюється роль закладів освіти як ключового чинника у формуванні громадянської відповідальності студентів.

Мета статті – проаналізувати проблему національно-патріотичного виховання студентів в умовах євроінтеграційних процесів України, враховуючи сучасні виклики та перспективи розвитку національної освіти.

За час тривалості російсько-української війни питання патріотичного виховання студентів сьогодні набуває особливого значення, оскільки більшість закладів вищої освіти успішно адаптувалися до надзвичайних умов воєнного стану й продовжують свою освітню діяльність. Водночас війна спричинила значні демографічні зміни: чимала частина молоді змушена покинути країну через воєнні дії та нестабільну ситуацію. Це створює виклик для системи освіти щодо формування у студентів стійкої національної ідентичності, громадянської відповідальності та готовності до активної участі у відбудові України. Паралельно з цим, інтеграція України до європейського простору набуває незворотного характеру. За останні три роки держава зробила значний поступ у євроінтеграційному напрямку, здобувши статус кандидата на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС). У цьому контексті важливим завданням є поєднання національно-патріотичного виховання з загальноєвропейськими демократичними цінностями, що сприятиме формуванню громадян, здатних не лише захи-

щати суверенітет своєї країни, а й розбудовувати її як частину європейської спільноти. З одного боку, європейський освітній простір ґрунтується на цінностях демократії, прав людини, толерантності, соціальної відповідальності, що мають бути інтегровані в національну систему виховання молоді. З іншого боку – у процесі євроінтеграції важливо зберегти національну ідентичність та культивувати патріотизм, який не суперечить загальноєвропейським цінностям, а гармонійно з ними поєднується.

Поняття патріотизму є ключовою категорією дослідження, оскільки воно визначає сутність національно-патріотичного виховання та його роль у формуванні громадянської свідомості молоді. У науковій літературі «патріотизм» трактується по-різному залежно від історичного, соціокультурного та філософського контексту. У тлумачному словнику української мови «патріотизм» окреслено як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народу, готовність для них на жертви і подвиги» [3]. Видатний український педагог В. Сухомлинський наголошував, що патріотизм є невід’ємною складовою гармонійного виховання молоді, яка має усвідомлювати значущість історії, культури та традицій свого народу [4].

На індивідуальному рівні патріотизм постає як визначальна і стійка характеристика особистості, що знаходить своє відображення у свідомості, моральних ідеалах та цінностях, а також у реальних діях і вчинках. Патріотизм є звичайним моральним станом людини, який виявляється не лише в екстремальних ситуаціях, а й у щоденному виконанні людиною своєї роботи, що приносить користь як їй самій, так і суспільству. Головною ознакою патріотизму людини є не демонстрація його у вигляді крилатих слів, а своїми діями і вчинками показувати відданість Батьківщині. На макрорівні патріотизм є важливою складовою суспільної свідомості, що проявляється у колективних настроях, почуттях і ціннісному ставленні до свого народу. Це охоплює спосіб життя, національні здобутки, культуру, традиції, героїчне історичне минуле та сьогодення. Він також передбачає процес розбудови держави як єдиної нації, захист територіальної цілісності Батьківщини та збереження її природних ресурсів. Погоджуємося з твердженням М. Пірен, що «патріотизм – суспільно-психологічне і моральне почуття, яке характеризується відданістю і любов’ю до Батьківщини, до свого народу, здатністю до захисту їх не тільки від зовнішніх, але і внутрішніх ворогів, деградованих людей» [4, с. 24-28].

Виховання патріотизму серед студентської молоді є одним із важливих завдань сучасної освіти, оскільки воно сприяє формуванню свідомих громадян, здатних не лише зберігати національні цінності, а й адаптувати їх у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. Погоджуємося з визначенням патріотичного виховання, що розкрито в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави»: «формування гармонійної, розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативністю» [9].

А. Загородня зазначає, що «патріотичне виховання – це виховання, яке передбачає виховання патріотичних почуттів, означає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності у будь-який час стати на захист Батьківщини, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу. Виховання громадян України носить національний характер, базується на національних традиціях українського народу, є ідейною силою національної свідомості» [1, с. 24-28].

Сучасні виклики воєнного стану та євроінтеграційних процесів потребують переосмислення

патріотичного виховання молоді в контексті нових суспільних реалій. Це дозволить сформулювати ефективні виховні моделі, що відповідають потребам сучасної освіти. На нашу думку, «патріотичне виховання» – це цілісна, системна й цілеспрямована педагогічна діяльність, спрямована на формування у молоді стійкої національної ідентичності, почуття власної та національної гідності, громадянської відповідальності, активної соціальної позиції й готовності до свідомої участі у суспільно-політичному та культурному житті держави. Цей процес реалізується через освітньо-виховну діяльність, що формує у студентів розуміння історичної спадщини, національної культури, державотворчих традицій та соціальної відповідальності за майбутнє країни. Водночас, патріотичне виховання в сучасних реаліях має адаптивний характер, враховуючи виклики інформаційного простору, військових загроз і потребу в інтеграції України у європейську спільноту без втрати національної самобутності.

Ключовим документом у цій сфері вважається Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 року №286/2019, яка є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні й громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей [10].

Для реалізації Стратегії Кабінет Міністрів України ухвалив План дій, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 932 [8]. Проте в 2024 році на підставі Указу Президента № 608/2024 від 04.09.2024 Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» втратив чинність [5]. Це рішення обумовило необхідність розробки нових підходів і документів, що регулюють патріотичне виховання молоді і зокрема здобувачів вищої освіти. Незважаючи на скасування попередньої Стратегії, чинними залишаються інші нормативні акти, які продовжують визначати напрямки національно-патріотичного виховання. Серед них варто відзначити Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затверджену наказом Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 року № 527. Вона окреслює основні складові патріотичного виховання, такі як громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання [8]. Варто зазначити, що на офіційному інтернет-представництві Президента України оприлюднено Указ № 883/2024, який встановлює День міжнаціональної злагоди і культурного розмаїття, що відзначається щорічно 21 травня. Це свято спрямоване на зміцнення єдності та злагоди серед громадян України, утвердження національної й громадянської ідентичності, а також підтримку культурного розмаїття корінних народів і національних меншин [6].

Оцінка сучасного стану патріотичного виховання у закладах вищої освіти України показує його значний розвиток та інтеграцію в освітній процес. Вітчизняні заклади вищої освіти впроваджують комплексні підходи до формування патріотичної свідомості студентів, які передбачають громадянське, військово-патріотичне, культурно-історичне та інформаційно-просвітницьке виховання. Важливим чинником є активізація студентської молоді у волонтерських ініціативах, соціальних проєктах і підтримці Збройних сил України, що сприяє зміцненню національної ідентичності й усвідомленню власної відповідальності за майбутнє держави. Водночас, попри досягнення, проблеми патріотичного виховання у закладах вищої освіти є комплексними та багатовимірними. Серед основних су-

часних викликів, які потребують не тільки негайного вирішення, а й ґрунтовної розробки новітніх педагогічних підходів, на нашу думку є:

1. відсутність єдиної національної стратегії патріотичного виховання;
2. загрози інформаційної війни та пропаганди, що потребують дотримання «інформаційної гігієни», медіаграмотності й критичного мислення студентської молоді;
3. складність у поєднанні національного та європейського виміру патріотизму, що вимагає розробки нових ефективних педагогічних стратегій.

Отже, на нашу думку «патріотичне виховання» – це цілісна, системна й цілеспрямована педагогічна діяльність, спрямована на формування у молоді стійкої національної ідентичності, почуття власної та національної гідності, громадянської відповідальності, активної соціальної позиції й готовності до свідомої участі у суспільно-політичному та культурному житті держави. Формування патріотичної вихованості студентів в умовах євроінтеграції – це не просто освітнє завдання, а стратегічна необхідність для України. Виховання свідомих громадян, які поєднують національну гордість із європейськими демократичними цінностями, є ключовим завданням сучасної вищої освіти.

Виконане дослідження не претендує на вичерпне розкриття усіх аспектів означеної проблеми, а потребує подальшого глибокого дослідження та наукової розробки.

Джерела та література:

1. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. *Теорія та методика управління освітою*. 2013. № 10. С. 24–28.
2. Кульчицький В. Соціально-педагогічні основи патріотичного виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 70–76.
3. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1999. Т. 3. С. 223.
4. Пірен М. І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз : навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2007. С. 261.
5. Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019: Указ Президента України від 04.09.2024 № 608/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/608/2024#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
6. Про День міжнародної злагоди і культурного розмаїття: Указ Президента України від 27.12.2024 № 883/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/883/2024#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
7. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: наказ Міністерства освіти і науки від 06.06.2022 № 0527729-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
8. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 932: станом на 3 серпня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-п#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
9. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р: станом на 8 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text> (дата звернення: 21.02.2025).
10. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019: станом на 6 вересня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються методи розвитку критичного мислення учнів старшої школи під час вивчення історії. Зроблено акцент на важливості формування в учнів аналітичних навичок, умінь працювати з джерелами інформації та застосовувати історичні знання у сучасному контексті.

Ключові слова: критичне мислення, історія, профільна школа, інтерактивні методи, аналіз джерел.

Сучасна освітня система вимагає від учнів не лише знання фактів, а й умінь критично аналізувати інформацію, робити висновки та ухвалювати обґрунтовані рішення. Особливо це актуально для вивчення історії, де учням необхідно не тільки сприймати інформацію, але й осмислювати її, розуміти причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати різні точки зору. У цій статті розглядаються особливості використання методів розвитку критичного мислення на уроках історії у профільній школі.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що розвиток критичного мислення обумовлений сучасними тенденціями в освіті, націленими на формування аналітичних і критичних здібностей учнів. В умовах змін в освітніх стандартах і посиленої уваги до стимулювання критичного мислення, передусім на уроках історії, виникає потреба в упровадженні інноваційних методів навчання. Здатність людини критично мислити забезпечує систематичне вдосконалення процесу і результатів розумової діяльності на основі критичного аналізу, розуміння та оцінки. А тому застосування методик для розвитку критичного мислення у профільній школі є дуже важливим, так як воно дає змогу особистості вдосконалювати здібності через аналіз, оцінку й перевірку інформації. Особистість, яка мислить критично, не сприймає нічого на віру, а аналізує твердження, формуючи об'єктивні судження на основі аргументованих доказів, прагнучи досягти істини.

Критичне мислення передбачає гнучкість і відкритість до нових ідей, без сприйняття їх як догм, адже нова інформація співвідноситься з власним досвідом. Це процес активного аналізу, синтезу та оцінки, який підтримується інтерактивними методами навчання, заохочуючи учнів до обговорення й обміну думками. На переконання О. Тягла, критичне мислення – це вдосконалена сучасна логіка, а М. Ліпман описує його як відповідальне мислення, що спирається на критерії та самокорекцію [8, с. 9]. Канадський дослідник Ральф Х. Джонсон визначає критичне мислення як здатність робити раціональні судження щодо різних позицій і моделей поведінки. Роберт Еніс трактує його як процес ухвалення обміркованих рішень про те, у що вірити і як діяти, а Джон Дьюї підкреслював, що критичне мислення виникає у вирішенні конкретних проблем [3, с. 39]. На думку теоретиків літератури (наприклад, Ч. Темпл), критичне мислення – це спосіб розглядати текст у його складових частинах, що дає змогу розмірковувати над власними думками [7].

Українські педагоги, такі як Т. Олійник, П. Сухарєв, О. Тягло, О. Пометун та С. Терно пропонують впровадження методики розвитку критичного мислення, яка покликана активізувати розумову діяльність учнів на уроках. Вона передбачає обговорення, групові та індивідуальні форми навчання, залучення до аналізу проблемних ситуацій й формування особистих цілей навчання. На відміну від

традиційних методів, у процесі навчання вчитель та учень є рівноправними учасниками, що спільно визначають завдання й цілі навчання, створюючи умови для самореалізації та активної пізнавальної діяльності [9, с. 18]. Навички критичного мислення підтримують формування вмінь, які допомагають учням ефективно працювати з інформацією, відсіювати важливе від другорядного, оцінювати нові дані та застосовувати знання на практиці. Вона відрізняється від традиційного навчання, зосередженого на репродуктивних завданнях, акцентуючи натомість увагу на особистому досвіді учнів, діалогах і творчому мисленні.

У процесі підготовки уроків у профільній школі доцільно створювати проблемні завдання, адже вони мотивують учнів критично мислити та активно брати участь у навчанні. Навички відбору важливої інформації і вміння визначати її значущість стають необхідними для успішної адаптації учнів у сучасному мінливому світі. Учні повинні навчитися розуміти, як різні елементи інформації взаємопов'язані чи можуть бути пов'язаними, а також надавати новим ідеям і знанням потрібний контекст. Це передбачає оцінку і перевірку нових знахідок, а також здатність критично осмислювати ту частину інформаційного простору, з якою вони стикаються, щоб будувати власне бачення реальності. Учні важливо розвивати практичні навички мислення, що дадуть змогу обробляти інформацію та значущі ідеї з можливістю застосування їх на практиці. Зрештою, сучасна освіта повинна навчати дітей критично мислити й безперервно вчитися.

Розвиток критичного мислення є процесом, який будується на взаємодії двох рівноправних учасників – учня та вчителя, і має на меті формування творчих і новаторських здібностей учнів, розвиток їхньої особистості та різних форм мислення [9, с. 19]. На відміну від класичних методів, тут цілі, завдання та план роботи спільно розробляються учнями і вчителем, а мотивацією служить не вимога вчителя, а створення сприятливих умов для розвитку пізнавальної активності учнів. Основою мотивації є досягнення успіху і самореалізація, а зміст навчання – це комунікативні й наукові ідеї, що викликають емоційний відгук.

Вправи на розвиток критичного мислення в профільній школі застосовуються як у груповій, так і в індивідуальній формах навчання, а під час уроку учень розвиває власні стратегії дій через використання пошукових методів. Педагог довіряє учню, підтримує його самостійність, сприяє розвитку почуття власної гідності, толерантності та взаємоповаги. Інформація засвоюється дедуктивним методом, де нові твердження виводяться із попередніх знань. Вчитель при цьому не є лідером, а співучасником навчання, його роль полягає у створенні сприятливих умов і підтримці. Стиль взаємодії демократичний, учні заохочуються до ініціативи [9, с. 19].

Навчальна діяльність передбачає творчі та реконструктивні завдання, що стимулюють вибір і розвиток самостійного мислення, на відміну від традиційного навчання, де основну увагу приділено передачі готової інформації; акцентують на максимальному залученню досвіду учнів, їхньої уяви та творчого мислення. Учні не лише запам'ятовують вивчене, але й обмінюються думками, висловлюють позиції, дискутують з однодумцями та опонентами, що сприяє всебічному розвитку.

Метод «мозкового штурму», розроблений Алексом Осборном, допомагає творенню нових ідей шляхом відокремлення їхньої генерації від оцінки. Цей метод дозволяє учням зануритися у процес вільного мислення, де кожен заохочується пропонувати ідеї, оскільки чим їх більше, тим кращий результат. При цьому значна увага приділяється формуванню творчих основ критичного мислення в учнів профільної школи [5, с. 12].

Мозковий штурм можна проводити як індивідуально, так і в групах, і він особливо цінний для розвитку критичного мислення. Мозковий штурм є потужним методом для активізації навчального процесу, який дозволяє учням генерувати ідеї, вирішувати проблеми та розвивати критичне мислення. Наприклад, до теми: «Причини та наслідки Першої світової війни» ми можемо запропонувати учням поділитися своїми ідеями щодо причин Першої світової війни, згодом учні разом формулюють загальну картину, аналізуючи політичні, економічні та соціальні фактори. І як певна альтернатива для кращого розуміння матеріалу можемо запропонувати обговорити можливі наслідки війни на різні аспекти розвитку країн: економічні, політичні, соціальні.

Готуючись до занять у профільній школі, потрібно підбирати більше проблемних завдань, оскільки вони мотивують учнів до активної роботи, критичного мислення і дозволяють їм уникнути пасивного сприйняття матеріалу. Проблемні завдання охоплюють різноманітні види самостійної роботи, спонукаючи учнів до вирішення конкретних проблем за вказівкою вчителя.

Проблемні ситуації, що породжують різні точки зору, розглядаємо під час проведення дискусії. Дискусії та дебати є ефективними методами розвитку критичного мислення. Вони дозволяють учням висловлювати власні думки, слухати думки інших і аргументувати свою позицію. Наприклад, на уроці можна організувати дебати на тему «Чи була Французька революція виправданою?», схилиючи учнів до глибшого аналізу подій [6, с. 162].

Можна виділити кілька різновидів дискусії. Перший і найкращий є процесом спільного розв'язання проблеми класом або групою учнів. Якщо проблема підібрана грамотно, дискусія розвивається сама. Особливо тоді, коли учні працювали над проблемою тривалий час, коли в них була можливість підібрати відповідну інформацію та продумати аргументацію.

Другим різновидом є дискусія, спрямована на формування переконань. У такому разі вирішальну роль відіграватимуть не лише факти й аргументи, а й власні оцінки учнів. Третій різновид – дискусія, метою якої є корекція учнями власних знань. Це найменш динамічний різновид дискусії [4, с. 14-18]. Якісною підготовкою до неї вважається попереднє ознайомлення учнів із ширшими джерелами, ніж матеріал підручника, тобто виконання випереджальних завдань.

Метод просктів передбачає, що учні працюють над певним історичним питанням, використовуючи різні джерела інформації [1, с. 5]. Це може бути дослідження на тему «Вплив Другої світової війни на європейські країни», що вимагає від учнів критичного аналізу, збору та систематизації інформації.

Аналіз різних історичних джерел (документів, свідчень, артефактів) є важливим елементом розвитку критичного мислення. Учні повинні навчитися оцінювати достовірність інформації, розрізняти факти та інтерпретації. На заняттях можуть порівнювати різні джерела інформації щодо однієї історичної події, скажімо, свідчення про Голодомор [6, с. 183].

Кейс-методи, які передбачають аналіз реальних історичних ситуацій, допомагають учням практикувати критичне мислення в контексті. Наприклад, учні можуть вивчати випадки політичних рішень, що призвели до великих історичних наслідків, і пропонувати альтернативні рішення.

Метод «Різнокольорові капелюшки» базується на підході, розробленому французьким психологом Едвардом де Боно, і використовується для аналізу проблем чи ситуацій та ведення групових обговорень. Його мета – розглянути питання з різних точок зору, об'єктивно оцінити ситуацію, моделювати варіанти розвитку подій та спрогнозувати наслідки. Цей метод допомагає учням мислити різносторонньо, оцінювати ситуації з багатьох позицій і передбачити їх розвиток.

Учням можна запропонувати об'єднатися в групи, кожна з яких працює під конкретним «капельюшком» та презентує свій погляд на ситуацію. Також можна запропонувати змінювати «капельюшки» для отримання різних перспектив. Важливо, щоб кожна група розуміла свою роль відповідно до капельюшка, який вони представляють.

– Білий капельюшок – відповідає за виділення фактів, цифр, даних і статистики, без оцінки інформації.

– Чорний капельюшок – акцентує увагу на критиці й негативних аспектах ситуації.

– Червоний капельюшок – зосереджується на емоціях, почуттях і враженнях, які викликає ситуація, а також на розумінні впливу події на розвиток певних здібностей.

– Жовтий капельюшок – виявляє оптимістичні, позитивні сторони та вміння бачити добре у будь-якій ситуації.

– Зелений капельюшок – стимулює творчий підхід, втілення ситуації в креативних формах, наприклад, у віршах або пантомімі, і додає елемент гумору.

– Синій капельюшок – відповідає за аналіз значущості ситуації, її прихованих аспектів та уроків, які з неї можна винести [2, с. 8].

Для роботи за цим методом доцільно виготовити великі різнокольорові капельюшки, що слугуватимуть емблемами для груп, або підготувати менші капельюшки з паперу, які учні зможуть використовувати як особисті емблеми під час індивідуальної роботи.

Отже, використання методів розвитку критичного мислення на уроках історії в профільній школі має велике значення для формування всебічно розвиненої особистості. Це сприяє не лише глибшому розумінню історичних подій, але й розвитку навичок, необхідних для успішної адаптації у сучасному світі. Впровадження інтерактивних методик і форм навчання дозволяє залучати учнів до активної участі у процесі, що робить навчання більш ефективним й цікавим.

Джерела та література:

1. Баханов К. О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище. *Історія та правознавство*. 2008. № 33 (169). С. 4–9.
2. Богданова О. Використання методик розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія України*. 2006. № 9 (457). С. 6–13.
3. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цього навчати. Науково-методичний посібник / За наук. ред. О. І. Пометун. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 190 с.
4. Геллер Т. Дискусія як засіб формування критичного мислення учнів. *Історія України*. 2006. № 5 (453). С. 14–18.
5. Корінько Л.М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій. Харків: Вид. група «Основа», 2012. 95 с.
6. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Вид. група «Основа»; «Тріада+», 2007. 192 с.
7. Темпл Ч., Стіл Дж., Мередіт К. Розвиток критичного мислення в навчанні різних предметів: Методична книга. 1998.
8. Тягло О.В. Критичне мислення: Навчальний посібник. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 192 с.
9. Хлібопашенко О.С. Методична розробка: Використання технології критичного мислення на уроках історії з метою формування ключових компетентностей учнів. Одеса, 2017. 63 с.



ПСИХОЛОГІЯ

Аліна Аніщенко

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ РІВНЕМ ІНТЕЛЕКТУ ТА КРИМІНАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У статті висвітлюється роль соціального середовища, рівня освіти та емоційного інтелекту у формуванні злочинної поведінки. Аналізуються нейропсихологічні аспекти, що впливають на імпульсивність і здатність до планування злочинної діяльності. Робиться висновок про те, що рівень інтелекту не є єдиним чинником у формуванні девіантної поведінки, а його вплив варіюється залежно від соціальних та індивідуально-психологічних особливостей особи.

Ключові слова: інтелект, злочинна поведінка, кримінологія, соціальне середовище, когнітивні здібності, девіантна поведінка, IQ, нейропсихологія.

Злочинність є складним соціально-психологічним явищем, що формується під впливом багатьох чинників, серед яких рівень інтелекту займає особливе місце. Дослідження кримінологів, соціологів та психологів протягом багатьох років намагаються виявити взаємозв'язок між когнітивними здібностями людини та ймовірністю її схильності до девіантної поведінки. Вивчення цього питання є важливим, оскільки рівень інтелекту може безпосередньо впливати на прийняття рішень, соціальну адаптацію, здатність до самоконтролю та розуміння наслідків своїх дій [1]. Серед українських та закордонних учених, які досліджували зв'язок між інтелектом і злочинністю, можна виділити таких, чий праці зробили значний внесок у розуміння цієї проблеми

Одними із перших, хто намагалися встановити зв'язок між біологічними характеристиками людини та її схильністю до злочинної поведінки, був італійський кримінолог Чезаре Ломброзо. У своїй праці «Злочинна людина» (1876) він висунув теорію про вроджену схильність до злочинів, припускаючи, що певні фізіологічні та психічні особливості, у тому числі рівень інтелекту, можуть впливати на девіантну поведінку. Вчений вважав, що люди з низькими когнітивними здібностями частіше схильні до імпульсивних і насильницьких злочинів. Хоча його теорії сьогодні критикуються за біологічний детермінізм, вони стали основою для подальших досліджень у галузі кримінальної антропології.

У XX ст. значний вплив на вивчення цього питання мали роботи американських соціологів і психологів. Зокрема, Т. Гірші та М. Хіндланг у 1977 р. опублікували дослідження, в якому зазначили, що рівень інтелекту має певний вплив на кримінальну поведінку [3]. Вони дійшли висновку, що особи з нижчим рівнем IQ частіше стикаються з проблемами соціалізації, мають труднощі в навчанні, що в майбутньому може призводити до залучення в кримінальну діяльність. Одним із ключових положень їхньої роботи було те, що низький рівень інтелекту не є прямою причиною злочинності, але виступає фактором ризику, особливо в поєднанні з несприятливими соціальними умовами.

Іншою важливою працею в цьому напрямі стала книга «The Bell Curve» (1994) Р. Геррнштайна та Ч. Мюррея. У цій роботі автори стверджували, що рівень інтелекту є ключовим предиктором

соціальної успішності, зокрема професійної діяльності, рівня доходів та схильності до девіантної поведінки. Вони зазначали, що особи з нижчим IQ частіше опиняються в групах ризику щодо безробіття, соціальної маргіналізації та злочинної діяльності. Дослідження, проведені на основі аналізу великих масивів статистичних даних, підтвердили існування певного кореляційного зв'язку між низьким рівнем інтелекту та ймовірністю скоєння злочинів [3]. Водночас, їхні висновки викликали значну критику через можливі соціальні упередження та недооцінку впливу зовнішніх чинників, таких як рівень освіти, сімейне середовище та економічна ситуація.

Дослідження, проведене британськими вченими Ф. Л. Вілкінсоном і Дж. Флінном, також підтвердило кореляцію між IQ і кримінальною поведінкою. Дж. Флінн у своїх працях детально аналізував зміни рівня інтелекту в різних поколіннях і дійшов висновку, що когнітивний розвиток тісно пов'язаний із соціальними умовами, доступом до якісної освіти та культурним середовищем [3]. Він наголошував, що низький рівень IQ не є вродженим фактором, а може змінюватися під впливом зовнішніх умов, що пояснює, чому особи з несприятливих соціально-економічних груп мають підвищений ризик девіантної поведінки.

В Україні питання взаємозв'язку між рівнем інтелекту та злочинністю досліджували такі вчені, як В. Костицький, В. Кудрявцев та інші представники кримінологічної школи. Вони наголошували, що вплив інтелекту на девіантну поведінку є комплексним і не може розглядатися без урахування соціального контексту. Українські дослідження вказують на важливість профілактичних заходів, спрямованих на підвищення рівня освіти серед соціально вразливих верств населення, оскільки рівень освіти безпосередньо корелює з рівнем криміногенності в суспільстві.

Окрім соціологічного та психологічного підходів, значний внесок у розуміння цього питання зробили нейропсихологічні дослідження. Зокрема, Роберт Хейр, відомий своїми дослідженнями психопатії, зазначав, що певні види злочинної поведінки можуть бути зумовлені не лише рівнем загального інтелекту, а й особливостями функціонування головного мозку. Він довів, що психопати, які часто скоюють тяжкі злочини, мають специфічні нейрофізіологічні особливості, зокрема знижену активність у лобних частках мозку, що відповідають за контроль імпульсів і моральну оцінку дій.

Мета статті – аналіз взаємозв'язку між рівнем інтелекту людини та її схильністю до кримінальної поведінки.

Отже, багато досліджень свідчать про те, що середній рівень IQ у правопорушників є дещо нижчим, ніж у загальній популяції. Зокрема, статистика вказує, що середній коефіцієнт інтелекту серед засуджених осіб знаходиться в межах 85–90 балів, тоді як середній показник у суспільстві становить близько 100 балів. Це може бути пов'язано з тим, що люди з нижчим рівнем інтелекту частіше мають труднощі в оцінці довготривалих наслідків своїх вчинків, гірше контролюють власні імпульси, що підвищує ризик правопорушень. Вони також стикаються з проблемами у навчанні, що може призводити до низького рівня освіти та обмежених можливостей легального працевлаштування. Відсутність законних способів досягнення соціальних чи матеріальних благ змушує деяких осіб обирати девіантну поведінку як альтернативний шлях досягнення своїх цілей.

Разом із цим варто зазначити, що прямий причинно-наслідковий зв'язок між рівнем інтелекту та злочинністю є спірним. Деякі категорії злочинців, навпаки, демонструють високий рівень інтелекту, що дозволяє їм здійснювати складні правопорушення, такі як фінансові махінації, кіберзлочини, корупційні схеми або організовану злочинну діяльність. Так звані «інтелектуальні злочинці» ви-

користуються свої розумові здібності для маніпуляції, ухилення від відповідальності або розробки витончених схем обману. Таким чином, хоча середній рівень IQ у засуджених осіб дійсно є нижчим, не можна ігнорувати той факт, що високий рівень інтелекту також може сприяти скоєнню правопорушень, якщо він поєднується з низьким рівнем моральних норм, відсутністю емпатії чи егоїстичними мотивами.

Особливу роль у взаємозв'язку інтелекту і злочинної поведінки відіграє рівень емоційного інтелекту [2, с. 378-380]. Він відповідає за здатність особи розуміти власні емоції, керувати ними, а також будувати соціальні взаємодії та співпереживати іншим. Особи з низьким рівнем емоційного інтелекту частіше демонструють імпульсивність, агресивність, невміння керувати конфліктами ненасильницькими методами, що може призводити до правопорушень, особливо насильницького характеру. Водночас високий рівень емоційного інтелекту може слугувати фактором, що знижує ймовірність девіантної поведінки, навіть якщо рівень когнітивного інтелекту є відносно низьким.

Значний вплив на вказаний взаємозв'язок має соціальне середовище. Низький рівень інтелекту не обов'язково призводить до злочинності, якщо людина перебуває у сприятливому оточенні, де діють сильні механізми соціального контролю та підтримки. Наприклад, особа з нижчим рівнем когнітивних здібностей, яка виховується у стабільній сім'ї, де є підтримка, освіта та виховання, може уникнути девіантної поведінки. Водночас особа з високим рівнем інтелекту, але яка виросла у криміногенному середовищі, може використовувати свої інтелектуальні здібності для обходу законів або організації злочинної діяльності. Це підтверджує думку про те, що рівень інтелекту є важливим, але не єдиним фактором у формуванні злочинної поведінки.

Крім того, інтелект може впливати на характер злочинів, які скоює особа [2, с. 378-380]. Особи з нижчим рівнем IQ частіше вчиняють імпульсивні та насильницькі злочини, оскільки вони мають труднощі у контролі агресії та розв'язанні конфліктів мирним шляхом. Вони менш схильні до довготривалого планування і частіше діють у стані афекту або під впливом зовнішніх подразників. Натомість люди з високим рівнем інтелекту можуть бути схильні до більш обдуманих злочинів, які вимагають стратегічного мислення, маніпуляції та аналізу ситуації. Це підтверджується статистичними даними, які вказують, що економічні злочини, шахрайство та корупція частіше вчиняються особами з вищим рівнем освіти та розвиненими когнітивними здібностями.

Окрім інтелектуального розвитку, важливу роль відіграє рівень освіти. Низький рівень освіти є одним із факторів ризику, що підвищує ймовірність девіантної поведінки. Освіта сприяє формуванню навичок самоконтролю, соціальної відповідальності та правової свідомості. Відсутність доступу до якісної освіти може зменшувати можливості легального працевлаштування, що, у свою чергу, підвищує ризик залучення до злочинної діяльності. Водночас високоосвічені люди, навіть маючи високий рівень інтелекту, можуть свідомо порушувати закон заради власної вигоди, особливо якщо вони мають низький рівень моральної відповідальності.

Таким чином, взаємозв'язок між рівнем інтелекту та кримінальною поведінкою є складним і залежить від багатьох факторів. Хоча середній рівень IQ серед засуджених осіб дійсно є нижчим, ніж у загальній популяції, це не означає, що сам по собі низький інтелект є основною причиною злочинної поведінки. Соціальне середовище, рівень освіти, емоційний інтелект і виховання також відіграють значну роль у формуванні девіантної поведінки. Високий рівень інтелекту може як зменшувати ризик правопорушень через підвищену здатність до самоконтролю, так і збільшувати ймовірність ско-

ення складних економічних злочинів. Для запобігання злочинності необхідно враховувати не лише рівень когнітивного розвитку особи, а й створювати сприятливі соціальні умови, забезпечувати доступ до якісної освіти та формувати позитивні соціальні навички, що сприятимуть зниженню рівня девіантної поведінки у суспільстві.

Джерела та література:

1. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
2. Лугіна Н.А., Кравченко А.О., Кубишина А.С. Історія виникнення рецидивної злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Вип. № 8. С. 378–380.
3. Христук О.Л. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

Марина Лапко

АГРЕСІЯ ЗАСУДЖЕНИХ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

Стаття присвячена визначенню соціально-психологічних чинників агресії засуджених. Розкрито сутність агресії як психічного стану засуджених. Визначено та охарактеризовано соціально-психологічні чинники агресії.

Ключові слова: *агресія засуджених, фізична агресія, вербальна агресія, пасивна агресія, соціально-психологічні чинники.*

На сучасному етапі трансформації соціально-економічної системи та зміни ціннісних орієнтацій українського суспільства особливого значення набуває вивчення соціально-психологічних факторів, що впливають на особистість, зокрема в плані агресивної поведінки. Пряма агресія проявляється відкрито, коли людина не приховує своєї агресивної поведінки. Вона безпосередньо вступає в конфронтацію, кричить, погрожує фізичною розправою або застосовує силу. В частковій мірі агресія приховується під маскою неприязні, ехидства, сарказму або іронії, які таким чином створюють певний тиск на жертву. Агресія є звичним станом для осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, тому вивчення її соціально-психологічних чинників має важливе значення для пошуку механізмів для виправлення та ресоціалізації засудженого, а отже, для запобігання злочинності.

Дослідженням психіки людини з врахуванням умов її формування займалися М. І. Волошин, П. Ф. Гришанін. Проблема особистості злочинця висвітлювалася такими вченими: Ю. М. Антоняном, В. С. Батиргарєвою, В. В. Голіною, П. Ф. Гришаниним, І. М. Даньшиним, А. Ф. Зелінським, І. П. Рушенком, Г. Ф. Хохряковим, О. М. Яковлевим та ін.

Психологічні особливості чоловічої злочинності досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, як С. Н. Абельцев, О. М. Бандурка, Б. М. Головкін, М. Н. Голоднюк, А. Ф. Зелінський, О. В. Землянська, В. В. Федусик, І. Я. Фойницький, Л. О. Шевченко, Д. А. Шестаков, Л. М. Щербакова, Т. М. Явчуновська, а ще раніше її вивчали Ч. Беккарія, Ч. Ломброзо та інші.

Варто відзначити посилений інтерес науковців до вивчення поставленої проблеми. У цьому аспекті на увагу заслуговують роботи Ф. Є. Василюка, який розглядав агресію з позиції домінуючих переживань, В. В. Бойка, у працях якого акцентується увага на розкритті емоційної сторони агресії, Л. М. Семенюк, яка розглядала агресію як деструктивну поведінку, що зумовлена станом ворожості.

Мета статті – теоретично проаналізувати агресію засуджених та визначити соціально-психологічні чинники впливу на її формування.

Агресія є одним із захисних механізмів людини, застосування якого допомагає особистості позбутися негативних емоцій і пристосуватися до навколишніх умов. Проте, цей шлях не є оптимальним і потребує пошуку інших способів вирішення складних життєвих ситуацій.

Розкриваючи сутність поняття «агресія», маємо вказати на його походження від латинського слова «*aggressio*», що означає «напад», проте, не слід розглядати синонімічними дані поняття. Зазвичай, поняття «агресія» визначається фізичною або словесною поведінкою людини, спрямованою на заподіяння шкоди суб'єктам чи об'єктам дійсності [2, с. 226].

Більшістю дослідників підтверджено необхідність вивчення феномену агресивної поведінки на основі системного підходу, в рамках якого її можна розглядати системною якістю щодо індивідуальних та особистісних рис особистості [4, с. 188-193].

На думку вчених, які досліджували агресію особистості, агресивна поведінка має широке значення та поділяється на кілька основних видів: фізичну, вербальну та пасивну. Погоджуємося із С. В. Шевченком, який вказує на агресію як індивідуальну чи колективну поведінку чи дію, спрямовану на те, аби нанести фізичну або психічну шкоду чи знищити іншу людину/групу; являється будь-якою формою поведінки, аби образити чи завдати шкоди іншій живій істоті, яка може не бажати подібного звернення [3, с. 180].

Слід зазначити, що засуджені особи, тобто ті, що вчинили злочин, мають відмінні від законслухняних людей риси характеру, тобто такі, що визначають сутність особистості, сформовану умовами її життя, навчання і діяльності. Для засуджених осіб у місцях позбавлення волі характерними є прояви агресивної поведінки та імпульсивних дій, відчуження від суспільних цінностей і духовної культури, високого рівня тривожності та невпевненості в собі [1, с. 226].

Проявами фізичної агресії є конкретні дії на кшталт ударів, штовхання, бійок та інших форм прямого фізичного впливу на іншу людину чи об'єкт. Фізична агресія передбачає спричинення фізичного збитку людині або групі осіб. Як приклад, маємо вказати на такі наслідки агресії, як нанесені побої або отримані особою тілесні ушкодження.

Вербальна агресія передбачає озвучення звинувачень, образ, докорів, негативних відгуків, критичних зауважень та інших способів, якими можна виразити незадоволення. Вона може виявлятися й у таких формах: вислів думок і бажань, які мають агресивний зміст, прокльони, погрози, примушення, здирство, образливі жарти, а також мрії і фантазії [5, с. 59-62].

Щодо пасивної агресії, то зазначимо, що даний вид агресії виявляється у непрямих випадках агресії, як то відмовчування, пасивний супротив або ігнорування. Існують й інші види агресії, які можна спостерігати у засуджених осіб, які відбувають покарання. Наприклад, соціальна, яка проявляється у тому, як саме до людини ставляться у соціумі, до її статусу, її репутації та взаємин з оточенням. Також зустрічається такий вид агресії як сексуальна, провокативна, внутрішня, захисна тощо.

Р. Плутчиком встановлено, що характеристикою механізмів психологічного захисту є наявність біполярних та полярних емоцій. У теорії соціального навчіння підкреслено, що агресія розглядається поведінкою, засвоєною у процесі соціалізації. Тобто можна назвати такі умови, які впливають на

появу агресивної поведінки: наявність провокуючих факторів; наявність попереднього досвіду отримання агресивної поведінки; наявність умов, які сприяють закріпленню такого виду поведінки [7, с. 291-294].

Отже, психічні стани мають істотний вплив на засудженого, формування та протікання всіх психічних процесів і проявів особистих властивостей. По-перше, психічні стани, зумовлені фактом позбавлення волі, суттєво впливають на сприйняття людини. Так, стан очікування спотворює сприйняття часу: засудженому здається, що час проходить дуже повільно.

Таке сприйняття повільного протікання часу у місцях позбавлення волі призводить до спроб прискорити його протікання, «убити час», знайти способи заповнити час різними розвагами, у тому числі забороненими. Пришвидшувати перебіг часу є характерним для молодих осіб. Під впливом туги, нудьги та апатії минуле у людини, особливо яка тривалий час перебуває у місцях позбавлення волі, набуває вигляду однієї суцільної сірої плями.

Причиною ескалації конфліктності та ворожості в середовищі засуджених є упереджене ставлення і байдужість з боку персоналу установ виконання покарання. В початковий період відбування покарання психічне напруження при тривалих умовах психотравматичної ситуації призводить до зростання тривожності й виступає суб'єктивним джерелом агресивних (перш за все, насильницьких) дій. Зі збільшенням терміну відбування покарання у засуджених загострюються переживання, пов'язані з перспективами життєвого шляху [6, с. 14-16].

Постійне перебування засудженого у однакових соціальних умовах негативно впливає на появу агресії, адже трапляються випадки несправедливих звинувачень за порушення правил перебування в установі відбування покарання: може його хтось підштовхнув, обмовив або неправильно витлумачив його слова. Тому перед засудженим стоїть завдання постійного контролю власних вчинків, а також прораховування можливих варіантів поведінки партнерів по спілкуванню. Невдоволення і ворожість можуть посилюватися через виникнення у мікросередовищі засуджених конфліктів, причому можливість змінити оточення відсутня. Засуджені тривалий час перебувають у компанії одних і тих же осіб, які дратують своєю присутністю та поведінкою, тому нерідко спостерігається переростання конфліктних ситуацій у злочини.

Отже, засуджені особи характеризуються проявами різних поведінкових станів, які вважаються відхиленнями від норми, що визначається як девіація [8, с. 45]. У значній кількості засуджених осіб спостерігається агресивний стан як прояв девіантної поведінки. Відомо, що більшість вбивств є результатом ворожості. Приблизно половина – наслідки сварок, інші – наслідки любовних трикутників або бійок, затіяних людьми, які перебували під впливом алкоголю чи наркотиків. Отже, агресивна поведінка в суспільстві, що часто провокує конфлікти, які не вирішуються належним чином, може призвести до кримінальних правопорушень, що караються позбавленням волі.

Виникнення агресивної поведінки особистості відбувається під впливом соціально-економічних, морально-психологічних та інших чинників. Серед цих чинників у наш час слід особливо відзначити те, що посилюється соціальне розшарування суспільства, соціальні інститути виявляють неготовність до забезпечення успішної соціалізації особистості за трансформаційних умов суспільства. Також спостерігається недостатність засобів і технологій, які б сприяли розвитку соціальних служб у напрямку створення умов для самореалізації кожної людини. Слід додати і наявність недостатньо високого рівня психологічної компетентності значного прошарку населення разом із фахівцями, які покликані надавати допомогу особистостям з поведінковими девіаціями тощо.

Джерела та література:

1. Бамбурак Н. М. Особливості соціально-психологічної адаптації колишніх ув'язнених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Психологія*. Львів, 2014. Вип. № 2. С. 190–199.
2. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків. *Психолог*. Київ 2005. № 36. С. 17–24.
3. Борисов В., Батиргарєєва В., Яковець І. До проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації засуджених і осіб, звільнених із місць позбавлення або обмеження волі. *Право України*. Київ, 2010. № 9. С. 197–206.
4. Галян. І. М. Психологічні особливості особистості, що перебуває у кризовому стані. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Суми, 28 лютого – 1 березня 2019 р.). Суми, 2019. С. 42–44.
5. Гаркуша І. В., Дубінський С. В. Фактори соціально-психологічної адаптації та тривожність біженців під час війни. *Alfred Nobel University Journal. Серія: Актуальні проблеми соціальної роботи та реабілітації*. Дніпро. 2023. № 2 (26). С. 110–120.
6. Завадський С. Психологічний аналіз агресивної поведінки засуджених. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія*. Київ, 2016. № 2 (5). С. 14–16.
7. Соломатіна К. Ю. Роль психологічної та соціально-виховної роботи в адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Міністерство праці та соціальної політики України. Сайт. URL: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Psihologia/24203.doc.htm (дата звернення: 10.03.2025).
8. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

Дарія Тимошенко

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ І СПОСОБИ ЇЇ ЗНИЖЕННЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто проблему соціальної напруженості в пенітенціарних установах, її причини та можливі способи зниження. Аналізується вплив соціально-психологічних чинників на рівень конфліктності серед засуджених та персоналу. Описано комплексні заходи, спрямовані на покращення умов праці персоналу, індивідуальну роботу із засудженими, залучення їх до корисної діяльності, підвищення кваліфікації співробітників та впровадження програм психологічної підтримки.

Ключові слова: соціальна напруженість, засуджені, ресоціалізація, конфлікти, психологічна підтримка, адаптація, профілактика агресії.

Соціальна напруженість – це складне суспільне явище, що виникає внаслідок загострення протиріч між різними соціальними групами або між суспільством і владою. Вона може проявлятися у вигляді тривожності, невдоволення, конфліктності, протестних настроїв, а у крайніх випадках – у формі масових заворушень, страйків або навіть збройних конфліктів. Ця проблема є актуальною для будь-якого суспільства, оскільки рівень соціальної напруженості безпосередньо впливає на його стабільність, рівень розвитку та якість життя громадян.

Основними причинами соціальної напруженості є економічна нерівність, політична нестабільність, культурні суперечності та соціальна несправедливість. Одним із головних факторів є економічна ситуація, адже нерівномірний розподіл матеріальних благ, низькі заробітні плати, високий

рівень безробіття або різкі економічні кризи можуть викликати невдоволення у населення. Політичні чинники також відіграють важливу роль – недовіра до влади, відсутність прозорості у прийнятті рішень, репресивні заходи чи порушення прав людини часто стають каталізаторами соціальних протестів. Крім цього, значний вплив мають культурні та ідеологічні чинники, наприклад, суперечності між традиційними та сучасними цінностями, міжконфесійні чи міжетнічні конфлікти, що можуть загострювати ситуацію в суспільстві.

Прояви соціальної напруженості можуть бути різними. Вона може залишатися на рівні невдоволення та критики в соціальних мережах чи засобах масової інформації, що є характерним для відносно спокійних періодів. Однак із зростанням соціального тиску можуть виникати страйки, демонстрації, масові протести. У крайньому випадку, якщо проблеми не вирішуються мирним шляхом, ситуація може загостритися до масштабних громадянських заворушень чи навіть революцій.

Зменшення соціальної напруженості можливе завдяки комплексному підходу, який включає економічні, політичні та соціальні заходи. Зокрема, важливими є справедливий розподіл ресурсів, підвищення рівня життя населення, боротьба з корупцією, забезпечення прав і свобод громадян, відкритий діалог між владою та суспільством, а також просвітницька робота, спрямована на подолання стереотипів і формування толерантності. Важливою є також роль медіа у висвітленні соціальних проблем, адже коректна та неупереджена подача інформації сприяє формуванню здорового громадянського суспільства, тоді як маніпуляції можуть лише загострювати соціальну напругу.

Загалом, соціальна напруженість є невід’ємною частиною суспільного життя, адже протиріччя завжди існуватимуть у будь-якому соціальному середовищі. Проте ефективне управління цими процесами, створення умов для рівноправного розвитку, відкритий діалог та соціальна відповідальність можуть значно зменшити її рівень, забезпечивши стабільність та гармонійний розвиток суспільства.

Соціальна напруженість у пенітенціарних установах є складним і багатогранним явищем, що впливає на психологічний клімат серед засуджених та персоналу. Це явище характеризується підвищеним рівнем тривожності, агресії та конфліктності, що може призводити до дестабілізації внутрішнього порядку та ускладнювати процес ресоціалізації засуджених.

Дослідження соціальної напруженості в пенітенціарному середовищі проводилися багатьма науковцями. Зокрема, О. С. Алексєєва у своїй кваліфікаційній роботі магістра аналізувала психологічне здоров’я персоналу пенітенціарних установ та виявила, що соціальна напруженість є одним із ключових чинників, що впливають на емоційний стан працівників [1].

У монографії «Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі» О. В. Таволжанський детально досліджує теоретичні та практичні аспекти організації соціально-виховної роботи в пенітенціарних установах [3]. Автор аналізує сучасний стан наукової розробки цієї тематики, розглядає поняття та основні характеристики соціально-виховної роботи, визначає її мету та завдання. Особливу увагу приділено аналізу міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду в цій сфері з метою впровадження позитивних практик в Україні.

О. В. Таволжанський також досліджує нормативне регулювання форм та методів соціально-виховної роботи, визначає суб’єктів, відповідальних за її проведення, та пропонує шляхи удосконалення цієї діяльності, включаючи рекомендації щодо змін у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві [3]. Основними факторами, що спричиняють соціальну напруженість у пенітенціарних установах, є перенаселеність, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, низький рівень підготовки персоналу та відсутність ефективних програм психологічної підтримки. Перена-

селеність призводить до обмеження особистого простору засуджених, що підвищує рівень агресії та конфліктності. Недостатнє забезпечення базових потреб може викликати почуття несправедливості та обурення серед ув'язнених. Низька кваліфікація персоналу ускладнює ефективне управління конфліктними ситуаціями та знижує загальний рівень безпеки в установі.

Мета статті – аналіз чинників, що спричиняють соціальну напруженість у пенітенціарних установах, а також визначення ефективних методів та стратегій її зниження.

Одними з найбільш поширених наслідків постійної взаємодії з конфліктним середовищем є емоційне вигорання та професійна деформація персоналу пенітенціарних органів та установ, що можуть мати серйозні наслідки як для окремих співробітників, так і для ефективності всієї системи.

Емоційне вигорання – це психологічний стан виснаження, що розвивається внаслідок довготривалого стресу та надмірного професійного навантаження. Працівники пенітенціарних установ щоденно зіштовхуються з агресивною поведінкою засуджених, суворими правилами дисципліни, конфліктними ситуаціями, етичними дилемами та високим рівнем відповідальності. Це призводить до поступової втрати емоційного залучення до роботи, байдужості, зниження продуктивності, а в деяких випадках – навіть до психологічних розладів. Ознаками емоційного вигорання є постійне відчуття втоми, роздратованість, емоційне виснаження, зниження мотивації до виконання службових обов'язків, а також відстороненість від колег і засуджених.

Професійна деформація – це процес поступової зміни особистісних якостей працівника під впливом особливостей професійної діяльності. У працівників пенітенціарних установ вона може проявлятися у вигляді жорсткості характеру, підозрілості, прагнення до авторитаризму, формального підходу до роботи та втрати емпатії. Робота в умовах постійного контролю, взаємодія з правопорушниками, високий рівень загрози та необхідність дотримання суворої субординації сприяють тому, що працівник починає переносити професійні стереотипи у повсякденне життя. Це може призвести до труднощів у спілкуванні з оточуючими, соціальної ізоляції, а у крайніх випадках – до внутрішньої демотивації та емоційного вигорання.

Важливим аспектом у профілактиці емоційного вигорання та професійної деформації є створення умов для підтримки психоемоційного стану працівників [3]. До ефективних заходів можна віднести регулярні психологічні тренінги, впровадження програм психологічного супроводу, створення можливостей для професійного розвитку та підвищення кваліфікації, забезпечення належного балансу між роботою та особистим життям. Адміністрація виправних установ також повинна приділяти увагу організації здорового робочого середовища, що включає справедливе розподілення навантаження, підтримку командного духу та розвиток системи мотивації для працівників.

Соціальна напруженість у пенітенціарних установах не лише впливає на ув'язнених та засуджених, але й суттєво позначається на працівниках, провокуючи у них емоційне вигорання та професійну деформацію.

Для зниження соціальної напруженості в пенітенціарних установах необхідно впроваджувати комплексні заходи. По-перше, важливо забезпечити належні умови утримання, що включають достатній житловий простір, якісне харчування та медичне обслуговування. По-друге, слід розробити та впровадити програми психологічної підтримки як для засуджених, так і для персоналу. Це можуть бути тренінги з управління стресом, групові терапевтичні сесії та індивідуальні консультації з психологами. По-третє, необхідно підвищувати кваліфікацію працівників пенітенціарних установ через

спеціалізовані навчальні програми, що охоплюють питання конфліктології, психології та соціальної роботи.

Важливим аспектом є також залучення громадських та релігійних організацій до процесу ресоціалізації засуджених. Співпраця з такими інституціями може сприяти створенню додаткових ресурсів для підтримки ув'язнених та зниженню рівня соціальної напруженості. Крім того, необхідно розробити ефективні механізми соціального захисту персоналу, оскільки їх психологічне благополуччя безпосередньо впливає на атмосферу в установі та ефективність виконання службових обов'язків [4].

У підсумку, зниження соціальної напруженості в пенітенціарних установах є ключовим фактором для забезпечення безпеки, ефективної ресоціалізації засуджених та підтримки психологічного здоров'я персоналу. Реалізація комплексних заходів, спрямованих на покращення умов утримання, психологічну підтримку та підвищення професійної компетентності працівників, сприятиме створенню більш гуманного та стабільного пенітенціарного середовища.

Джерела та література:

1. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 323–326.
2. Сахнік О. В. Психологічне супроводження професійної діяльності працівників Державної пенітенціарної служби України як ефективний засіб забезпечення їх особистої безпеки та надійності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*. 2015. Вип. № 1 (74). С. 496–506.
3. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: монографія; за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Х.: Право, 2015. 192 с.
4. Федоришин Г. М. Пенітенціарна психологія: курс лекцій. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 104 с.



ПРАВОВІ СТУДІЇ

Дарина Ворошилова

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗА НАРКОТИЧНІ ЗЛОЧИНИ

У статті досліджено альтернативні види покарань, не пов'язані з позбавленням волі, за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. Розглянуто міжнародний досвід та українське законодавство, встановлено необхідність реформування системи покарань для досягнення ефективної ресоціалізації правопорушників. Її актуальність полягає у висвітленні проблеми перевантаженості пенітенціарної системи та необхідності реформування системи покарань.

Ключові слова: наркотичні злочини, альтернативні покарання, ресоціалізація, пробація, пенітенціарна система

Проблема. Класичні види покарань, зокрема позбавлення волі, не є ефективними у боротьбі з наркотичними злочинами. Покарання у вигляді позбавлення волі часто посилює криміналізацію особи, не сприяє її виправленню та створює надмірне навантаження на державну пенітенціарну систему. Натомість альтернативні методи покарання, орієнтовані на ресоціалізацію та виправлення поведінки злочинця, можуть бути більш результативними у запобіганні рецидивам та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Аналіз досліджень. Предметом дослідження є українські та міжнародні нормативно-правові акти, судова практика, а також існуючі програми пробації та ресоціалізації. Через призму поняття покарань та їх застосування, проаналізовано праці Кнодель Л. В., Музики А.А., Пуйко В.М., Денисової Т.А., Бабанли Р.Ш., Полянського Є.Ю., Басалюк Н.В., Музики А.А.

Мета. Основною метою статті є обґрунтування необхідності запровадження та розширення практики застосування альтернативних видів покарань для осіб, які вчинили наркотичні злочини, а також аналіз їхньої ефективності у порівнянні з позбавленням волі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток пенології відбувався у взаємозв'язку з еволюцією кримінально-правової доктрини та пенітенціарної системи. Її предметне поле охоплює дослідження покарання як соціально-правового явища, включаючи його сутність, зміст, ознаки, властивості, мету, ефективність та результативність з точки зору запобігання злочинності. Тобто вона розглядає покарання не лише як розплату за злочин, а й як засіб ресоціалізації, виховного та, за необхідності, лікувального впливу [1]. А.А. Музика та В.М. Пуйко, розглядають поняття пенології як соціально-правове явище, його сутність, зміст, ознаки, властивості, мету й ефективність окремих видів покарання у запобіганні злочинності [2].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) звертає увагу на автономне значення поняття «покарання» [3]. Стаття 7 Конвенції передбачає, що для забезпечення ефективного захисту, передбаченого цим положенням, Суд повинен самостійно визначати, чи пев-

ний захід за своєю суттю є покаранням, не обмежуючись лише його зовнішньою формою. Початковим пунктом такої оцінки є встановлення того, чи був відповідний захід накладений у зв'язку з визнанням особи винною у кримінальному правопорушенні, враховуючи додаткові фактори, зокрема репресивний характер, мету застосування, його правову кваліфікацію, обставини провадження щодо його застосування та виконання, а також його тяжкість (Welch проти Сполученого Королівства, § 28; Del Río Prada проти Іспанії, § 82). Однак сама по собі тяжкість заходу не є вирішальним критерієм, оскільки певні некримінальні превентивні заходи також можуть мати значні наслідки для особи (Van der Velden проти Нідерландів). Застосовуючи ці критерії, Суд визнає певні заходи покаранням. Наприклад, конфіскація доходу, отриманого від обігу наркотиків, розглядається як покарання, оскільки вона переслідує не лише репресивну мету, а також має превентивний і відшкодувальний характер (Welch проти Сполученого Королівства, §§ 29-35) [4].

Покарання є одним із правових наслідків вчинення кримінального правопорушення та складовою кримінальної відповідальності. У цьому контексті Ч. Беккарія зазначав, що покарання може бути застосоване лише за умови крайньої необхідності захисту суспільних інтересів від шкоди, яку злочин завдає загальному благу [5]. Т.А. Денисова дефініціює кримінальне покарання як комплексний феномен, що поєднує філософські, правові та соціально-психологічні аспекти. Виходячи з такого підходу, фундаментальним принципом покарання є його дуалістична природа: з одного боку, воно виконує функцію кари та відплати за вчинений злочин, а з іншого – спрямоване на виправлення поведінки особи [6].

Відповідно до ст. ст. 50, 51 Кримінального кодексу України (далі – КК України), покарання є заходом державного примусу, який застосовується за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в обмеженні її прав та свобод у межах, передбачених законом. Його мета полягає не лише у застосуванні кари, але й у виправленні засуджених, а також у запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень як з боку самого засудженого, так і інших осіб. При цьому покарання не може переслідувати мету завдання фізичних страждань або приниження людської гідності. Кримінальний кодекс України встановлює вичерпний перелік видів покарань, які можуть бути призначені судом. *Однак у випадку призначення покарання у вигляді іспитового строку, п. 6, ч. 1 ст. 76 КК України, передбачає, що суд може встановити й інші обов'язки, яких повинна дотримуватися особа* [7].

Так, стаття 7 Конвенції ставить перед Судом завдання у тому, аби переконатись, що на момент скоєння обвинуваченим діяння, яке стало причиною для переслідування і визнання винним, існувало правове положення, котре робило таке діяння караним, і що призначене покарання не перевищувало межі, встановлені цим положенням (Соєме і Інші проти Бельгії, § 145; Del Río Prada проти Іспанії § 80) [4].

Оскільки КК України передбачає чотири основні цілі покарання: кару, виправлення засудженого, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень самим засудженим та запобігання злочинам з боку інших осіб, Расім Бабанли звертає увагу, що мета покарання є ключовим питанням у його призначенні, адже від її визначення залежить побудова всієї правової системи, починаючи від встановлення санкцій і закінчуючи вибором конкретного виду покарання судом. Водночас світова практика свідчить про наявність різноманітних підходів до визначення мети покарання, що обумовлює значні варіації у його суворості та ефективності. Однак формування абстрактних універсальних цілей для будь-якого покарання є недоцільним, оскільки кожен злочин має свої особливості, що мають враховуватися при визначенні покарання [8].

Є.Ю. Полянський, досліджуючи питання цілей покарання у кримінальному законодавстві США, дійшов висновку, що законодавство встановлює основні підходи до визначення мети покарання – утилітарний і ретрибутивістський. Так, утилітарний підхід базується на оцінці ступеня корисності покарання для суспільства, тоді як ретрибутивістська концепція ґрунтується на принципах антиконсеквенціалізму та виключає необхідність врахування суспільної користі при визначенні покарання за вчинений злочин. Поіменованій вчений також звертає увагу на теорію «справедливої кари», яка передбачає, що під час визначення покарання необхідно враховувати два основні фактори: психічне ставлення особи до вчиненого злочину та шкідливі наслідки його вчинення [9].

О.М. Костенко зазначає, що принцип справедливості є визначальним у призначенні покарання, а його сучасне розуміння трансформувалося від принципу «таліону» до принципу адекватності, що зумовлюється соціальною природою суспільства та рівнем правової культури [10]. В.О. Туляков підкреслює необхідність розвитку концепції інших заходів кримінально-правового впливу, зокрема через розширення механізмів безпеки, профілактики, соціального захисту, а також кримінально-правової реституції та компенсації. [11].

За результатами дослідження судової практики Расімом Бабанли встановлено, що суди не завжди дотримуються виняткового характеру застосування ст. 69 КК України. Відсутність чітких критеріїв щодо обсягу зниження покарання призводить до випадків його надмірного пом'якшення, що може суперечити цілям кримінального покарання [9].

Водночас суди зазначають, що покарання не повинно бути надмірним, оскільки його мета полягає не лише у відплаті, а й у виправленні особи. Врахування індивідуальних характеристик засудженого, його ставлення до вчиненого злочину та можливостей ресоціалізації є ключовими факторами при визначенні виду та розміру покарання. Саме тому в Україні спостерігається тенденція до ширшого застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, оскільки вони спрямовані на виправлення поведінки особи, зміну її ставлення до вчиненого та запобігання новим правопорушенням. Такий підхід є доцільним, адже виправні методи виявляються більш ефективними у процесі ресоціалізації, ніж надмірно суворі заходи впливу, що можуть призвести до руйнування особистості засудженого та його майбутнього [12].

З огляду на необхідність забезпечення балансу між покаранням і виправленням злочинця, особливо в контексті реформування кримінальної політики, постає питання про ефективність існуючої пенітенціарної системи та її відповідність сучасним підходам до кримінального правосуддя. Одним із ключових викликів залишається перевантаженість установ виконання покарань, що не лише ускладнює процес виправлення засуджених, а й створює значні фінансові та соціальні навантаження на державу.

Так, прийняття Закону України «Про пробацію» передувало затвердженню Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 08.11.2012 №631/2012 (Далі – Концепція). Згідно з п. 1 Концепції станом на 01.01.2012 загальна чисельність засуджених та осіб, узятих під варту, становила близько 320 тис. осіб, з яких 157 тис. тримається в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, 126,6 тис. осіб перебувала на обліку в органах кримінально-виконавчої інспекції. Однією з найгостріших проблем Державної кримінально-виконавчої служби є перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів [13]. Цьому положенню кореспондує також і практика Європейського суду з прав людини щодо України (далі ЄСПЛ). Так, відповідно до офіційного статистичного звіту

ЄСПЛ за 2023 рік Судом винесено 130 рішень проти України, з яких 40 стосуються порушення статті 3 Конвенції [14].

Системність цієї проблеми констатовано також і у рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справі Сукачов проти України, що має статус пілотного. Зокрема, Суд зазначає, що ця справа стосується повторюваної проблеми, яка лежить в основі неодноразових порушень Україною статті 3 Конвенції. Так, з моменту ухвалення першого рішення щодо умов тримання під вартою в Україні («Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine), Суд виніс п'ятдесят п'ять рішень, встановлюючи порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з поганими умовами тримання під вартою у слідчих ізоляторах. Відповідно до бази даних справ Суду, наразі очікують на розгляд близько 120 заяв проти України зі скаргами на умови тримання під вартою. Ця цифра сама собою вказує на існування повторюваної структурної проблеми (п. 138 рішення) [15].

Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання: 1) у межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

До обставини, які пом'якшують покарання належить щире каяття. Однак щодо врахування такої обставини Судом, необхідно зазначити, що факт визнання засудженим своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення, не може безумовно свідчити про щире каяття з приводу вчиненого як обставину, що пом'якшує покарання. Адже щире каяття передбачає, окрім визнання особою факту вчинення кримінальних протиправних діянь, ще й щирий жаль з цього приводу та осуд своєї поведінки. Це відзначено зокрема в постанові Касаційного кримінального суду від 3 жовтня 2024 року по справі 701/1202/23 [13].

Для того, аби обвинувачений усвідомлював у чому полягає щире каяття, а не обмежувався лише банальною констатацією, що його вчинок є поганим та більше вчиняти так він не буде, а також для наявності уявлень про людські вчинки і чесноти, з метою набуття ним знань у цій сфері суди стали все частіше покладати відповідно до ст. 59-1 КК України обов'язки: у вигляді дотримання встановлених судом вимог щодо проведення дозвілля. До прикладу. Необхідно прочитати книгу Блаженнішого митрополита Любомира Гузара «Про гріхи і чесноти», праці Тараса Шевченка, Івана Франка, Марка Твена і Джека Лондона. Під кожне правопорушення суддя зазвичай обирає окрему книжку. Таким чином, досвід Англії вже активно переймається на терени України, де така *практика може допомагати людям виправлятися за допомогою більш гуманних інститутів державної влади замість жорсткого виправлення в місцях позбавлення волі*.

Крім того, за наркотичні злочини, суди також призначають пройти курс лікування від наркотичної залежності, адже відповідно до Міжнародних стандартів лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотичних речовин, затверджених Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Управлінням з наркотиків та злочинності ООН 2020 р., міжнародні конвенції з контролю над наркотиками (UN, 1961, 1971, 1988) передбачають надання лікування як часткової або повної альтернативи засудженню або покаранню (або одночасно із засудженням або покаранням), головним чином, за вчинення легких правопорушень особою з розладами, пов'язаними з вживанням наркотичних речовин. Лікування як альтернатива засудженню або покаранню може здійснюватися в рамках кон-

тинууму кримінального правосуддя на етапах досудового, судового розгляду та після винесення вироку. Тобто, вживання особою наркотичних чи психотропних речовин розглядається в першу чергу як хвороба і залежність, а вже потім – як правопорушення, а особа, яка зберігала чи придбавала такі речовини не з метою збуту, а з метою вживання – як особа, що потребує лікування чи реабілітації. Розділом 5.3.3. зазначених Міжнародних стандартів до основних заходів втручання та видів програм перевиховання у різних країнах, впроваджених у рамках безперервної допомоги в умовах системи кримінального правосуддя (UNODC and WHO, 2019) віднесено попередження з перевихованням у контексті програм освіти та/або лікування; умовне звільнення; умовне призупинення судового переслідування; відстрочення виконання вироку та пробаційно-судовий нагляд [13].

Також суди все частіше призначають обов'язок працевлаштування для осіб, засуджених за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин. Зокрема, таким особам може бути зобов'язано самостійно працевлаштуватися або звернутися за направленням уповноваженого органу з питань пробації до державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та подальшого працевлаштування у разі надання відповідної вакансії. Суд обґрунтовує таке рішення тим, що засуджені за наркотичні злочини часто не мають постійного офіційного місця роботи та отримують нестабільні доходи, що може сприяти їхній криміналізації. Покладення обов'язку працевлаштування, у сукупності з лікуванням, спрямоване на їхню соціалізацію, залучення до трудового колективу, формування відповідальності та забезпечення стабільного джерела доходу, що, своєю чергою, сприяє зниженню ризику рецидиву [13].

Таким чином, метою пробації в першу чергу є вжиття заходів морально-психологічного впливу на особу засудженого, які спрямовані на його виправлення та повернення до нормального суспільного життя, недопущення скоєння ним нових правопорушень та зменшення навантаження на пенітенціарну систему. У сучасній вітчизняній та зарубіжній доктрині наводяться численні аргументи щодо обмеженого впливу покарання на рівень злочинності, що ставить під сумнів доцільність визначення виправлення особи як пріоритетної мети покарання.

У контексті протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом наркотиків, А.А. Музика та О.П. Горох зазначають, що попередній досвід свідчить про недостатню ефективність виключно кримінально-правових заходів, навіть найбільш суворих. Вони не забезпечують бажаного результату без комплексного підходу, що включає профілактику зловживання наркотичними речовинами, зокрема через антинаркотичну пропаганду. Одним із аргументів на користь принципу пропорційності як ключового критерію призначення покарання є ситуація, коли суспільство може не потребувати захисту від осіб, які в минулому були причетні до злочинних дій, наприклад, до застосування тортур у концентраційних таборах. Проте сам факт вчинення таких діянь зумовлює необхідність суворого покарання, навіть якщо реальна небезпека з боку цих осіб вже відсутня. Це підкреслює, що мета покарання не може зводитися виключно до захисту суспільства, а повинна враховувати також вимогу справедливості та відповідності санкції тяжкості злочину [16].

Висновки. Заміна традиційного позбавлення волі на альтернативні види покарань для осіб, засуджених за наркотичні злочини, є необхідною умовою реформування кримінальної політики України. Такий підхід дозволить зменшити навантаження на пенітенціарну систему, сприятиме виправленню правопорушників та їх поверненню до нормального життя. Запровадження ефективних механізмів пробації, культурного виховання, лікування та соціальної адаптації стане важливим кроком на шляху до більш гуманної та результативної системи правосуддя.

Джерела та література:

1. Кнодель Л.В. Пеналогія: історія та сучасність. Монографія. Київ. 2019. 424 с.
2. Музика А.А., Пуйко В.М. Пеналогія. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
3. Європейська конвенція з прав людини. *Відомості Верховної Ради України* № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.03.2025).
4. Європейський суд з прав людини 7/26 Оновлено: 30.4.2017. Довідник із застосування статті 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr (дата звернення: 12.03.2025).
5. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаних : пер. с итал. Киев, 2014. 240 с.
6. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 41 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
8. Бабанли Р.Ш. Проблеми призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (на підставі матеріалів судової практики). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 34(3). С. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34%283%29__4 (дата звернення: 12.03.2025).
9. Полянський Є.Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. С. 10.
10. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади: [монографія] / Р.Ш. Бабанли. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. 487.
11. Басалюк Н.В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України : дис...доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 233 с.
12. Ухвала Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 08 січня 2025 року у справі № 742/2372/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124301466> (дата звернення: 12.03.2025).
13. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 19 лютого 2025 року у справі № 742/422/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125267543>
14. Статистичний звіт ЄСПЛ за 2023 рік. URL: <https://www.echr.coe.int/statistical-reports> (дата звернення: 12.03.2025).
15. Справа «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17. *Відомості Верховної Ради України*. Документ 974_f12, поточна редакція. 30.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 12.03.2025).
16. Музика А.А., Горох О.П. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика. *Право України*. 2011. № 9. С. 176.

Дмитро Дегтяр

ГЕНЕЗА ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянуто виникнення професійної злочинності та її розвиток. Досліджено взаємозв'язок між професійними злочинцями та злочинними організаціями.

Ключові слова: професійна злочинність, організована злочинна діяльність.

Професійна злочинність є однією з найбільш складних та небезпечних форм злочинної діяльності. Вона характеризується не лише високою ефективністю вчинення правопорушень, а й значною здатністю адаптуватися до змінюваних умов суспільного життя, зокрема до змін в законодавстві, правоохоронній практиці та технологічному розвитку.

На сьогоднішній день професійна злочинність є серйозною загрозою для національної безпеки, оскільки її діяльність сприяє формуванню паралельних економічних структур, руйнуванню соціальних інститутів і підризу довіри до правоохоронної системи. Злочинці, що мають високий рівень кваліфікації, часто використовують свої знання і навички для скоєння небезпечних злочинів, таких як корупція, організована злочинність, фінансові махінації, кіберзлочинність тощо. Це ускладнює виявлення та боротьбу з ними.

Крім того, професійна злочинність часто має транскордонний характер, що потребує міжнародної співпраці правоохоронних органів. Така злочинна діяльність може охоплювати кілька країн, що утруднює процес притягнення винних до відповідальності та створює додаткові виклики для правової системи.

Загалом, професійна злочинність – це вид злочинної діяльності, яка є для суб'єкта основним або єдиним джерелом для існування, виступає стійким видом злочинного заняття, що характеризується спеціалізацією, вимагає наявності у злочинця певних знань і навичок, передбачає наявність стійких зв'язків з антисоціальним, тобто злочинним середовищем [1, с. 421].

Професійні злочинці – це кримінальні злочинці в ідеалі. Вони ними стають і набувають досвіду ще з дитинства. Їхні вчителі – досвідчені крадії, шахраї, картярські шулери, кілери, які відшліфовують навички кримінального майбутнього. Вчинення кримінальних правопорушень є для них буденною справою, злочинним промислом. Коли вони потрапляють у місця несвободи, їх залучають до злочинного середовища, вирватися з якого немає шансу [2, с. 185].

Отже, характерною рисою професійних злочинців є навички, які вони здобувають завдяки «наставникам», тобто вже досвідченим професійним злочинцям. Однак сучасні виклики змушують професійних злочинців пристосовуватися до тих процесів, які виникають у сучасному світі. Розуміння особливостей професійної злочинності можливе через аналіз генези її виникнення.

На думку О.А. Калганової зародження професіоналів-злочинців припадає ще на період Стародавнього Єгипту, де злочинці спеціалізувалися на фальшивомонетництві і це незаконне діяння було караним. У IV ст. до н.е. в Стародавньому Римі застосовувалось переслідування таких фальшивомонетників та каралося вигнанням із батьківщини [3, с. 149].

Яскравим прикладом зародження професійної злочинності за часів нашої ери стали пірати, які спеціалізувалися на пограбуваннях. Перші піратські напади відомі людству приблизно в I ст. н.е.

Першою професійною злочинною організацією слід вважати – ассасини, що виникла в гірських районах Західної Персії в XI столітті та спеціалізувалася на вбивствах [3, с. 149].

У доповнення до роздумів Калганової щодо професійних злочинних організацій, важливо акцентувати увагу на співвідношенні понять «професійні злочинці» та «злочинні організації».

Необхідно розмежовувати ці два поняття, оскільки не всі професійні злочинці є членами злочинних організацій, тоді як злочинні організації, як правило, включають до свого складу професійних злочинців.

Відповідно до ч. 4 статті 28 Кримінального кодексу України, злочинна організація це є стійке, ієрархічне об'єднання п'яти і більше осіб, члени якого попередньо організувалися для вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів [4].

У XV столітті в Неаполітанському королівстві виникло товариство під назвою «Каморра». Його учасники займалися крадіжками, грабежами, розбоями, шахрайством та іншими злочинними діями. Каморристи стягували данину з мандрівників і заможних городян, контролювали гральні заклади Неаполя, обкладаючи їх податками, а також примушували контрабандистів ділитися здобиччю [3, с. 150].

Виникнення професійної злочинності в Україні також пов'язане з історичними обставинами. Першими злочинцями вважалися «злодії з великої дороги» – розбійники, для яких грабунок був способом життя. Київська Русь уникнула рабовласництва, але монголо-татарська навала уповільнила її розвиток. Згодом утворилася Російська імперія, де кріпацтво існувало до 1861 року. Важкі умови змушували селян тікати, а через неможливість легалізації (окрім козацьких земель) багато хто обирав розбій як засіб виживання [5, с. 290].

На початку XX ст. в Одесі з'явився рекет. Після 1917 р. корисливо-наси́льницька злочинність різко зросла, але більшовики швидко її придушили жорстокими репресіями та тотальним наглядом. Втім, професійну злочинність викоринити не вдалося, хоча радянська пропаганда стверджувала про-тилежне [3, с. 151].

У 30-х роках у кримінальному світі СРСР з'явилися нові категорії злочинців – «урки» та «жигани», між якими точилася боротьба за лідерство. Радянська влада жорстко придушувала злочинні угруповання, створюючи спеціальні місця ув'язнення для лідерів кримінального світу [6, с. 44-45].

Отже, слід визнати, що між професійною злочинністю та злочинними угрупованнями існує тісний взаємозв'язок. У більшості випадків, відомих історії, причиною популяризації професійних злочинців є злочинні організації, які, у свою чергу, підтримують професіоналів злочинного світу.

Варто відзначити, що самостійна діяльність професійних злочинців є надзвичайно ризикованою, оскільки вона позбавлена підтримки як матеріального характеру (знаряддя, засоби та кошти для здійснення злочинної діяльності), так і у вигляді зв'язків між правоохоронними органами та корумпованими структурами, що є характерними для злочинних організацій.

Таким чином, історичний аналіз розвитку професійної злочинності дозволяє зрозуміти її генезу, від перших випадків фальшивомонетництва в Стародавньому Єгипті до сучасних транснаціональних злочинних угруповань. Проблема професійної злочинності є надзвичайно важливою для вивчення та розробки ефективних методів боротьби з нею. Це вимагає комплексного підходу, що включає як аналіз її історичних коренів і розвитку, так і сучасні тенденції та виклики, з якими стикаються правоохоронні органи в умовах глобалізації та швидкого технологічного прогресу.

Джерела та література:

1. Толкач А.М., Пророченко В.В. Професійна злочинність: поняття та сутність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 420–423.
2. Кримінологія: академічний підручник: [Богатирьов І. Г., Колб О.Г., Топчій В.В. та ін.] за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова І.Г. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.
3. Калганова О.А. Виникнення професійної злочинності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №1 С. 148–155.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. Дата оновлення: 01.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n115> (дата звернення: 22.02.2025).
5. Прутяний С.О. Професійна злочинність в Україні: історичний аспект. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 1(1). С. 289–296.
6. Гула Л. Ф. Правові засади боротьби з професійною злочинністю: історичні традиції та організаційні форми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 42–49.

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

Корупція є однією з головних перешкод на шляху до демократичного розвитку України, економічного зростання та європейської інтеграції. У цьому контексті доступ до публічної інформації виступає важливим механізмом боротьби з корупційними проявами, забезпечуючи прозорість діяльності органів влади та можливість громадського контролю. Стаття аналізує правові основи доступу до публічної інформації в Україні, зокрема Закон України «Про доступ до публічної інформації» та Закон України «Про запобігання корупції», а також оцінює їх ефективність у протидії корупції. Особлива увага приділена ролі електронного декларування, системі ProZorro, мас-медіа та громадянського суспільства у використанні відкритих даних. Визначено ключові проблеми реалізації цих інструментів і запропоновано шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: корупція, публічна інформація, громадський контроль, прозорість, антикорупційна політика.

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з ключових проблем сучасного українського суспільства, що підриває стабільність демократичних інститутів, гальмує економічний розвиток та ускладнює європейську інтеграцію держави. У цьому контексті доступ до публічної інформації відіграє особливу роль як інструмент боротьби з корупційними проявами. Він дає змогу громадянам, громадським організаціям і медіа контролювати діяльність органів влади, виявляти зловживання та сприяти підвищенню прозорості в управлінні державою. Правове регулювання доступу до публічної інформації в Україні створює основу для реалізації цих заходів, але їхня ефективність залежить від таких факторів, як належне виконання законодавства, активність громадянського суспільства та здатність державних інститутів працювати відкрито й відповідально. Представлене дослідження акцентує увагу на тому, як публічна інформація допомагає протидіяти корупції в Україні, які правові механізми для цього передбачені, та наскільки вони дієві в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доступу до публічної інформації як інструменту боротьби з корупцією в Україні активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. У своїх працях дослідники звертають увагу на взаємозв'язок між прозорістю діяльності органів влади, ефективністю антикорупційних механізмів та залученням громадянського суспільства. Зокрема, Кікалішвілі М.В. акцентує на ролі мас-медіа як одного з ключових суб'єктів у виявленні та профілактиці корупційних злочинів. Автор підкреслює, що доступ до відкритих даних дозволяє журналістам проводити розслідування, які стають каталізатором суспільного тиску на владу.

Політова А. С. розглядає протидію корупції в контексті європейської інтеграції України, наголошуючи, що гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами, зокрема у сфері доступу до інформації, є необхідною умовою для подолання системної корупції. Француз А.Й. та

Довгошея Р.В. аналізують внесок інститутів громадянського суспільства у боротьбу з корупцією в умовах війни, звертаючи увагу на те, як доступ до публічної інформації допомагає громадським організаціям відстежувати витрати бюджетних коштів та виявляти зловживання. Хабарова Т.В. підкреслює, що активна позиція громадянського суспільства у використанні відкритих даних сприяє не лише виявленню корупційних схем, а й формуванню культури нетерпимості до корупції в суспільстві.

Метою статті є аналіз правових підстав доступу до публічної інформації в Україні як інструменту протидії корупції, оцінка їхньої дієвості в сучасних умовах та визначення ключових проблем, що перешкоджають повноцінній реалізації цих механізмів.

Виклад основного матеріалу. Нормативними підставами забезпечення доступу до публічної інформації в Україні є низка нормативно-правових актів, серед яких ключове місце посідає Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року. Цей закон встановлює обов'язок розпорядників інформації надавати її на запит громадян, а також оприлюднювати певні категорії даних у відкритих джерелах, таких як офіційні веб-сайти чи Єдиний державний портал відкритих даних. У контексті боротьби з корупцією важливе значення має також Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [3], який передбачає обов'язкове декларування майна, доходів і витрат публічних службовців, а також створення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) як органу, що контролює виконання антикорупційних норм. Декларації посадовців, доступні через Єдиний державний реєстр декларацій, стали одним із найпотужніших інструментів громадського моніторингу, дозволяючи виявляти невідповідності між офіційними доходами та реальним майновим станом.

Впровадження декларування також виступає антикорупційним інструментом, оскільки забезпечує прозорість фінансового становища посадовців. Наприклад, оприлюднення податкових декларацій про майновий стан та доходи дозволяє журналістам і громадським активістам виявляти факти незаконного збагачення чи конфлікту інтересів. Як зазначає А.С. Політова, доступ до таких даних є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції України, адже прозорість є однією з вимог Європейського Союзу до країн-кандидатів [2]. Проте ефективність цього механізму залежить від якості перевірки декларацій НАЗК та подальшого притягнення порушників до відповідальності. У практиці неодноразово фіксувалися випадки, коли виявлені невідповідності не призводили до реальних санкцій через слабкість судової системи чи тиск на антикорупційні органи.

Ще одним важливим інструментом є система електронних закупівель ProZorro, запроваджена в Україні у 2016 році. Вона забезпечує публічний доступ до інформації про державні тендери, контракти та витрати бюджетних коштів. Ця система дозволяє громадськості відстежувати закупівлі в реальному часі, що суттєво ускладнює маніпуляції та розкрадання коштів. За даними досліджень, ProZorro сприяла економії мільярдів гривень завдяки прозорості та конкуренції [4]. Громадські організації, такі як «Трансперенсі Інтернешнл Україна», активно використовують дані системи для моніторингу тендерів і виявлення корупційних схем, наприклад, змови між учасниками чи завищення цін. Водночас ефективність цього інструменту обмежується недостатньою кваліфікацією громадських активістів у аналізі складних закупівельних процедур та відсутністю швидкої реакції правоохоронних органів на виявлені порушення.

Роль мас-медіа у використанні публічної інформації для боротьби з корупцією також є значною. Журналістські розслідування, які базуються на відкритих даних, часто стають каталізатором суспільного резонансу та привертають увагу до корупційних діянь. М.В. Кікалішвілі зазначає, що медіа відіграють важливу профілактичну функцію, формуючи нетерпимість до корупції в суспільстві [1].

Громадянське суспільство також відіграє ключову роль у реалізації потенціалу публічної інформації. Активісти та неурядові організації використовують відкриті дані для моніторингу діяльності влади, подання скарг і звернень до антикорупційних органів. А.Й. Француз, і Р.В. Довгошея підкреслюють, що в умовах війни громадянське суспільство стало ще більш активним у протидії корупції, використовуючи публічну інформацію як інструмент тиску на владу [4]. Наприклад, ініціативи на кшталт «Дозорро» чи «Антикорупційний штаб» аналізують закупівлі та декларації, допомагаючи виявляти порушення. Однак їхня діяльність часто наштовхується на бюрократичні перепони, зокрема затримки у відповідях на інформаційні запити чи відмови у наданні даних під приводом «конфіденційності».

Ефективність правових механізмів доступу до публічної інформації залежить від кількох факторів. По-перше, це якість імплементації законодавства. Незважаючи на прогресивні норми, практика показує, що розпорядники інформації нерідко ухиляються від її надання, посиляючись на формальні підстави, такі як захист персональних даних чи державну таємницю. По-друге, важливим є рівень правової культури громадян. Багато українців не знають про свої права на доступ до інформації чи не мають навичок її аналізу, що знижує потенціал громадського контролю. По-третє, слабкість інституційного забезпечення, зокрема судової системи та антикорупційних органів, часто нівелює результати використання відкритих даних. Наприклад, навіть коли журналісти чи активісти виявляють корупційні схеми, справи можуть роками залишатися без розгляду в судах.

У міжнародному контексті досвід України з використання публічної інформації для боротьби з корупцією є визнаним, але потребує вдосконалення. Системи ProZorro та електронного декларування отримали позитивні оцінки від міжнародних організацій, таких як OECD чи Transparency International, як інноваційні інструменти підвищення прозорості. Водночас порівняння з країнами ЄС показує, що в Україні бракує системності у переслідуванні корупціонерів, навіть за наявності відкритих даних. Наприклад, у країнах Балтії доступ до інформації супроводжується швидким реагуванням правоохоронних органів, тоді як в Україні цей ланцюжок часто переривається через політичний вплив чи корупцію в самих інституціях.

Разом з тим, зазначені інструменти потребують підвищення ефективності, чого, на нашу думку, можна досягти завдяки: по-перше, посиленню відповідальності за ненадання публічної інформації, запровадивши чіткі санкції для тих, хто зобов'язаний її надавати; по-друге, розширенню просвітницької діяльності, спрямованої на підвищення обізнаності громадян про їхні права та можливості використання відкритих даних; по-третє, удосконаленню роботи судової системи для забезпечення невідворотності покарання за корупційні злочини, виявлені завдяки громадському моніторингу. Як зазначає Т.В. Хабарова: без сильних інститутів громадянське суспільство не може повноцінно реалізувати свій антикорупційний потенціал [5].

Висновки. Таким чином, доступ до публічної інформації є потужним інструментом боротьби з корупцією в Україні, що сприяє прозорості, підзвітності та громадському контролю. Система де-

кларування, ProZorro та доступ до інформації за запитами, створюють можливості для виявлення та запобігання корупційним схемам. Проте їх ефективність залишається обмеженою через слабку імплементацію, недостатню активність громадян і проблеми в роботі державних інститутів. Подальший розвиток цього інструменту потребує комплексного підходу, що поєднує вдосконалення законодавства, зміцнення інституцій та підвищення правової свідомості суспільства.

Джерела та література:

1. Кікалішвілі М. В. Роль мас-медіа у профілактиці корупційних злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. Т. 2. С. 102–106. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/tom2/23.pdf> (дата звернення: 23.03.2025).
2. Політова А. С. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. *Нове українське право*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 110–117.
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. No1700 – VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 23.03.2025).
4. Француз А. Й., Довгошея Р. В. Інститути громадянського суспільства у протидії корупції в Україні в умовах війни. *Юридичний вісник*. 2024. Вип. 4 (14). С. 144–160.
5. Хабарова Т. В. Роль громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право*, 2023. С. 178–184.



ПРО АВТОРІВ

Аніщенко Аліна Сергіївна, студентка 140 групи Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Борець Юлія Василівна**, к. псих. н., доцент кафедри психології Пенітенціарної академії України, полковник внутрішньої служби.

Блохіна Владислава Вячеславівна, студентка 52 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського (ННІСД) Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (НУЧК). Наукові керівники: **Гринь Олена Володимирівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННІСД НУЧК. **Веремейчик Олена Михайлівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННІСД НУЧК.

Володько Анастасія Вадимівна, учениця 11-В класу Чернігівського ліцею № 22 Чернігівської міської ради. Науковий керівник: **Білоус Олександр Анатолійович**, учитель історії Чернігівського ліцею № 22 Чернігівської міської ради. Науковий консультант: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННІСД НУЧК, консультант із суспільних дисциплін КУ «ЦПРПП ЧМР».

Ворошилова Дарина Русланівна, аспірантка кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Івашко Сергій Володимирович**, кандидат юридичних наук, в.о. завідувача кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України.

Гладченко Єлизавета Сергіївна, студентка 41 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін ННІСД НУЧК. Науковий керівник: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННІСД НУЧК.

Дегтяр Дмитро Сергійович, студент 1-го курсу магістратури, юридичного факультету, Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Лазаренко Алла Миколаївна**, к.ю.н., доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології юридичного факультету, Пенітенціарної академії України

Дубина Дар'я Олександрівна, студентка 32 групи ННІСД НУЧК. Науковий керівник: **Токарєв Сергій Анатолійович**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННІСД НУЧК.

Зубок Єгор Тарасович, учень 9-Г класу Чернігівської гімназії № 33 Чернігівської міської ради. Науковий керівник: **Шурига Оксана Миколаївна**, учитель історії Чернігівської гімназії № 33 Чернігівської міської ради. Науковий консультант: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК, консультант із суспільних дисциплін КУ «ЦПРПП ЧМР».

Іваненко Ангеліна Костянтинівна, учениця 11 класу Чернігівського ліцею № 15, вихованка гуртка «Історія України» Чернігівської МАН учнівської молоді. Науковий керівник: **Шара Любов Миколаївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Кондращенко Олександр Сергійович, студент 51 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, заступник директора ННПСД НУЧК з наукової роботи.

Кришук Катерина Андріївна, студентка 30 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Кулик Ірина Олександрівна**, к.п.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін ННПСД НУЧК.

Кузьменко Катерина Олександрівна, учениця 10-А класу Чернігівського ліцею № 22 Чернігівської міської ради. Наукові керівники: **Клюй Оксана Іванівна**, спеціаліст вищої категорії, старший учитель, учитель української мови та літератури Чернігівського ліцею № 22 Чернігівської міської ради; **Кобзар Марина Вікторівна**, спеціаліст II категорії, учитель української мови та літератури Чернігівського ліцею № 22 Чернігівської міської ради. Науковий консультант: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК, консультант із суспільних дисциплін КУ «ЦПРПП ЧМР».

Куліда Юлія Миколаївна, студентка 40 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК; **Кеда Марина Костянтинівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Купрієнко Дар'я Михайлівна, студентка 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Острянко Андрій Миколайович**, к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Ладисєв Валерій Айварович, студент 32 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Лапко Марина Андріївна, студентка 140 навчальної групи Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Мірошніченко Оксана Миколаївна**, к. псих. н., доцент, начальник кафедри психології, полковник внутрішньої служби Пенітенціарної академії України.

Лісова Анастасія Юріївна, учениця 10 класу, вихованка гуртка «Юні музеєзнавці-патріоти – майбутні захисники України» Деснянського закладу позашкільної освіти «Центр творчості дітей та юнацтва» Деснянської селищної ради Чернігівської області. Наукові керівники: **Миронова Лідія Миколаївна**, директорка Деснянського закладу позашкільної освіти «Центр творчості дітей та юнацтва» Деснянської селищної ради Чернігівської області, керівниця гуртка «Юні музеєзнавці – патріоти – майбутні захисники України»; **Шара Любов Миколаївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Мариняко Ярослав Віталійович, студент 61 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК, заступник директора ННПСД НУЧК з наукової роботи.

Муравейник Дарина Максимівна, студентка 40 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Кондратьєв Ігор Вікторович**, д.і.н., професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК; **Яснєвська Людмила Василівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Навозенко Олександр Юрійович, студент 31 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК. **Яснєвська Людмила Василівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Онищенко Вероніка Антонівна, студентка спеціальності 081 Право 116 навчальної групи Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Міден Ервін Лотарович**, к.і.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Пенітенціарної академії України.

Осипчук Яна Андріївна, студентка 32 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Пащенко Валерія Романівна, студентка 21 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Решотько Сніжана Сергіївна, студентка 2 курсу магістерського рівня вищої освіти Пенітенціарної Академії України. Науковий керівник: **Ніщимна Світлана Олексіївна**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та конституційного права ННІ права, правохоронної діяльності та психології Пенітенціарної Академії України.

Рудич Олександр Валерійович, студент 32 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Токарєв Сергій Анатолійович**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Сенченко Катерина Леонідівна, учениця 10 класу Чернігівського ліцею № 1, вихованка гуртка «Історія України» ОКПНЗ «Чернігівська Мала академія наук учнівської молоді» Чернігівської обласної ради. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК, заступник директора ННПСД НУЧК з наукової роботи.

Супрун Павло Андрійович, студент 41 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК, заступник директора ННПСД НУЧК з наукової роботи.

Тимошенко Дарія Костянтинівна, студентка 140 групи Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Борець Юлія Василівна**, к. псих. н., доцент кафедри психології Пенітенціарної академії України, полковник внутрішньої служби.

Тонкаль Аліна Юрївна, студентка 32 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Токарєв Сергій Анатолійович**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Усік Світлана Сергіївна, студентка 31 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Герасимчук Олександр Михайлович**, к.і.н., старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін ННПСД НУЧК; **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Федорова Юлія Євгенівна, студентка 352 навчальної групи Пенітенціарної академії України. Науковий керівник: **Гончаренко Оксана Григорівна**, д.е.н., професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін Пенітенціарної академії України.

Харьковська Марина Сергіївна, студентка 22 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Петrenchенко Ірина Євгенівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК; **Соломенна Тетяна Валеріївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Хропатий Роман Ігоревич, студент 32 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Целік Дарина Сергіївна, студентка 21 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Кеда Марина Костянтинівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК; **Доманова Ганна Сергіївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, заступник директора ННПСД НУЧК з навчальної роботи.

Шевченко Валентина Павлівна, студентка 51 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Юда Лариса Анатоліївна**, к.п.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК; **Кулик Ірина Олександрівна**, к.п.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін ННПСД НУЧК.



ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ

Гладченко Єлизавета

Повсякденне життя в'язнів комплексу концентраційних таборів Аушвіц 3

Куліда Юлія

«Фаворитка на троні»: вплив Маркізи де Помпадур на французьку політику 7

Муравейник Дарина

Роль діяльності Р. Куденхове-Калергі у формуванні концепції європейської єдності 10

Навозенко Олександр

Фінляндська демократична республіка як феномен: історичний аналіз ознак держави 13

Харьковська Марина

Допомога ЄС та міжнародних партнерів у відновленні культурної спадщини Чернігова . . 17

Целік Дарина

Майбутнє тимчасового захисту: виклики для України 21

Шевченко Валентина

Інтеграція гендерних підходів у систему освіти Фінляндії 25

РОЗДІЛ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Супрун Павло

Зародження арабо-єврейського конфлікту: від сіоністського руху до Великого арабського повстання 31

Усік Світлана

Боротьба Сьюзен Браунелл Ентоні за громадянські права жінок 36

Целік Дарина

Розвиток медицини у Стародавньому Єгипті 39

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Блохіна Владислава

«Чернігівський період» у житті Левка Лук'яненка (1976–1977 рр.) 43

Іваненко Ангеліна

Московсько-українська війна 1658–1659 рр.: причини та наслідки 48

Кузьменко Катерина

Художній дивосвіт ляльки-мотанки народної майстрині Олександри Дідович 51

Куліда Юлія

Юрій Дрогобич (1450–1494) та його внесок у становлення європейської науки 54

Лісова Анастасія

Герой із позивним «Вітер» 57

Муравейник Дарина

Чернігівська козачка (життєвий та творчий портрет Надії Галковської) 61

Навозенко Олександр

Михайло Всеволодович Чернігівський у світлі вітчизняної історіографії 64

Онищенко Вероніка

Щоденник Д. В. Країнського як джерело до вивчення історії пенітенціарної системи 68

Сенченко Катерина

Жіночі постаті Української революції (1917–1921 рр.): героїзм та самовідданість 72

Харьковська Марина

Українські мотиви у творчості композитора Людвіга ван Бетховена 75

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Блохіна Владислава

Археологічні дослідження експедицій НУЧК імені Т.Г. Шевченка у рамках «Цільової програми проведення археологічних досліджень в Чернігівській області на 2013–2020» 78

Володько Анастасія

Особливості походження топонімів Ічнянщини 81

Дубина Дар'я

Село Рогізки Сновської територіальної громади в умовах тимчасової російської ізоляції . . 85

Зубок Єгор

Чернігівська обласна лікарня: три чверті століття на службі у людей 88

Купрієнко Дар'я

Побут чернігівців у роки «застою»: методологічні засади дослідження 92

Ладисєв Валерій

Тимчасова окупація селища Седнева під час повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року. 95

Осипчук Яна

Повсякдення мешканців с. Шестовиці Київської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації 99

Пащенко Валерія

Курахівська міська громада в умовах російської агресії 2022–2024 рр. за матеріалами усноісторичних досліджень 102

Рудич Олександр

Селище Березна Березнянської громади в умовах тимчасової російської блокади 104

Тонкаль Аліна

Селище Мала Дівиця Малодівицької територіальної громади в умовах російської агресії . 106

Хропатий Роман

Село Киїнка Київської сільської територіальної громади в умовах російської агресії 109

РОЗДІЛ 5. ПЕДАГОГІКА

Кондратенко Олександр

Формування цифрових компетентностей вчителів історії в контексті впровадження AI-технологій 112

Кришук Катерина

Педагогічна спадщина Софії Русової у контексті реформування української системи освіти . 116

Мариняко Ярослав

Відеоігри в шкільній освіті: досвід Польщі та зарубіжні практики 119

Усік Світлана

Флеймінг як вид кібербулінгу: особливості й профілактика 123

Федорова Юлія

Формування патріотичної вихованості студентів в умовах євроінтеграції 126

Шевченко Валентина

Особливості використання методів розвитку критичного мислення на уроках історії у профільній школі 131

РОЗДІЛ 6. ПСИХОЛОГІЯ

Аніщенко Аліна

Взаємозв'язок між рівнем інтелекту та кримінальною поведінкою 135

Ланко Марина

Агресія засуджених: соціально-психологічні чинники 138

Тимошенко Дарія

Соціальна напруженість і способи її зниження в пенітенціарному середовищі 141

РОЗДІЛ 7. ПРАВОВІ СТУДІЇ

Ворошилова Дарина

Гуманізація кримінального законодавства за наркотичні злочини 145

Дегтяр Дмитро

Генеza професійної злочинності 150

Решотько Сніжана

Правові підстави доступу до публічної інформації як інструменту боротьби з корупцією в Україні 153

Наукове видання

JUVENIA STUDIA

Збірник наукових праць студентів та молодих учених

Випуск 15

*Автори статей та їх наукові керівники несуть повну відповідальність
за підбір і достовірність фактів, цитат, власних імен,
економіко-статистичних даних та інших відомостей.*

*Друкується за рішенням Вченої ради Навчально-наукового інституту історії
та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського*

Технічний редактор **В.М. Лозовий**
Дизайн та верстка **В.М. Лозового**

Підписано до друку 28.04.2025 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 9,53. Ум. фарб.-відб. 9,53. Обл.-вид. арк. 10,25.
Зам. 0006. Тираж 70 прим.

Видавець Лозовий В.М.
Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
Тел. +38-066-25-24-507

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.
14035 м. Чернігів, вул. Карпенка-Карого, 40

